

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА**

На правах рукопису

ЛЕСЬ ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 351.74 «19»(477)

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДИСЦИПЛІНАРНИХ
ПРАВОВІДНОСИН В ОРГАНАХ МІЛІЦІЇ УСРР-УРСР (1919–1991 РР.)**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор
Гавриленко Олександр Анатолійович

Харків – 2016

ЗМІСТ

Список умовних позначень.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСЦИПЛІНАРНИХ ПРАВОВІДНОСИН В ОРГАНАХ МІЛІЦІЇ УСРР-УРСР (1919–1991 рр.).....	15
1.1. Стан наукового опрацювання проблеми.....	15
1.2. Джерела до вивчення проблеми становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції.....	25
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження.....	39
Висновки до першого розділу.....	44
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СЛУЖБОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ В ОРГАНАХ МІЛІЦІЇ (1919–1968 рр.).....	46
2.1. Становлення правових основ регулювання дисциплінарних правовідносин в період воєнного комунізму та демілітаризації міліції (1919–1930 рр.).....	46
2.2. Правові засади службової дисципліни в 30-ті роки та під час надзвичайних умов воєнної обстановки (1941–1945 рр.).....	74
2.3. Правове регулювання дисциплінарних правовідносин в органах міліції у післявоєнний період і період десталінізації (1946–1968 рр.).....	100
Висновки до другого розділу.....	129
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВА ОСНОВА ДИСЦИПЛІНАРНИХ ПРАВОВІДНОСИН В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ (МІЛІЦІЇ) У ПЕРІОД УПОВІЛЬНЕННЯ ТЕМПІВ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ЗАСТОЮ ТА ДОБУ ПЕРЕБУДОВИ (1969–1991 рр.).....	131
3.1. Дисциплінарні правовідносини в міліції 1969–1984 рр.....	131

3.2. Правові засади діяльності товариських судів та їх роль у зміцненні службової дисципліни працівників міліції.....	149
3.3. Дисциплінарні правовідносини в органах внутрішніх справ Української РСР періоду становлення незалежної держави України (1991 р.).....	157
Висновки до третього розділу.....	166
ВИСНОВКИ.....	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	174

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВБРСВ – відділ по боротьбі з розкраданнями соціалістичної власності

ВКП(б) – Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків)

ВЦРПС – Всесоюзна центральна рада професійних спілок

ГУМ – Головне управління міліції

КПУ – камера попереднього утримання

КНС – комітет незаможних селян

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МДБ – Міністерство державної безпеки

МОГП – Міністерство охорони громадського порядку

НК – Надзвичайна комісія

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки

ОДПУ – Об'єднане державне політичне управління

РВ – районний відділ

РНК – Рада народних комісарів

РСІ – Робітничо-селянська інспекція

РРСФР – Російська Радянська Соціалістична Федеративна Республіка

РСЧА – Робітничо-селянська Червона Армія

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УВС – Управління внутрішніх справ

УНКВС – Управління Народного комісаріату внутрішніх справ

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦВК – Центральний виконавчий комітет

ЦК КП(б)У – Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків)
України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах утвердження української державності зростає роль наукових досліджень з історії правоохоронних органів. Ці дослідження дають змогу об'єктивно вивчити й узагальнити закономірності формування та розвитку окремих правоохоронних органів в Україні та на підставі наукових результатів дійти висновків й пропозицій, важливих для української юридичної науки і практики сучасного державного будівництва. Одним з актуальних питань є формування якісного персоналу новостворених органів поліції. На сьогодні нагальним завданням Міністерства внутрішніх справ України є забезпечення відкритого добору кадрів, справедливе й прозоре призначення (переміщення) фахівців на посади, створення умов для стабільності службово-трудових відносин осіб рядового і начальницького складу поліції, забезпечення матеріально-побутових прав та інтересів працівників тощо. Однак діяльність будь-якої організації вимагає дотримання дисципліни – основи суворого та точного порядку поведінки.

У зв'язку з цим дотепер ще залишаються актуальними дослідження, які дозволяють творчо переосмислити накопичений національний історичний досвід у сфері діяльності правоохоронних органів, а відтак визначити пріоритети подальшого розвитку сучасних правоохоронних органів України. З цих теоретичних і практичних міркувань значний інтерес викликає вивчення історії правового регулювання діяльності правоохоронних органів в Україні.

Однією з найменш вивчених історико-правових проблем цієї тематики є становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919–1991). Попри те, що в УСРР-УРСР (1919–1991) функціонував тоталітарний комуністичний режим, було розроблено і затверджено нормативно-правові акти, які ефективно регулювали дисциплінарні правовідносини в органах міліції. Досвід роботи органів

міліції УСРР-УРСР в деякі періоди забезпечив ефективність боротьби зі злочинністю.

Історико-правові аспекти становлення й розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919–1991) мають безперечно велике пізнавальне, історико-теоретичне та практичне значення. Дослідження в історико-правовому контексті дає змогу, крім того заповнити прогалини в історико-юридичному знанні про еволюцію дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919–1991) і на цій основі досягти головної мети – створення неупередженої об’єктивної концепції розвитку правоохоронних органів в Україні, поєднання історико-правового досвіду національного права та системи законодавства з розв’язання їх актуальних проблем у сучасних умовах євроінтеграційних процесів.

Актуальність теми дисертаційного дослідження продиктовано і станом її розробки, недоліками і здобутками, які вимагають об’єктивного й всебічного їх аналізу, глибокого осмислення цієї важливої історико-правової проблеми. Цілком закономірно, що різні аспекти історичного досвіду становлення й розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919–1991) привертали увагу різних дослідників, в тому числі істориків держави і права. Окремі аспекти формування й функціонування права і системи законодавства ЗУНР досліджували правознавці та історики: А. А. Абрамов, О. В. Абрамов, Ю. С. Адушкін, В. М. Алтуєв, С. І. Власенко, Т. У. Воробейкова, О. Д. Гавриленко, І. Л. Дегтярьов, Є. Г. Дрижчаний, О. П. Дудін, С. Г. Ілясов, І. П. Лановенко, Р. С. Мулукаєв, В. І. Нікітинського, О. О. Подубейко, В. П. Портнов, А. Й. Рогожин, О. Я. Светлов, Ю. М. Скомпський та ін., які у своїх роботах розглядають поняття й значення службової дисципліни, її співвідношення з державною дисципліною, розкривають сутність єдиноначальності в органах міліції, аналізують дисциплінарну практику, уточнюють місце й роль заохочень і стягнень у системі дисциплінарних правовідносин.

Однак, до цього часу не було фундаментального, комплексного історико-правового дослідження проблем становлення і розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919–1991), їх ролі і значення у розвитку українського права і держави. Саме це і дає можливість ставити питання необхідності такого дисертаційного дослідження з тим, щоб глибше зрозуміти правову культуру українського народу, його правобачення та інші світоглядні установки, особливості менталітету, духовний генезис на певних історичних етапах еволюції українського суспільства. Вивчення цієї теми сприяє усвідомленню тих духовних цінностей, на яких ґрунтується національна свідомість українського народу, а також допоможе більш поглиблено сформувати уявлення про рівень його правосвідомості.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає положенням наказу МВС України від 16 березня 2015 р. № 275 «Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років» (пп. 1.1, 1.3, 1.8 Додатку 2 «Реалізація стратегії реформування органів внутрішніх справ», п. 3.1. Додатку 3 «Удосконалення організаційно-управлінської діяльності органів внутрішніх справ», п. 4.6 Додатку 4 «Правове забезпечення та соціальний захист в органах внутрішніх справ»), Пріоритетним напрямкам наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2016–2019 роки, схваленим вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23 лютого 2016 р. (пп. 1.2, 1.4, 3.1, 4.1, 4.4).

Мета і завдання дослідження. Мета полягає в тому, щоб на підставі комплексного аналізу нормативно-правових актів, архівних джерел, історико-правової та історичної літератури дослідити становлення й розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919–1991 рр.).

Реалізація вказаної мети зумовила необхідність послідовного вирішення таких завдань:

- визначити стан наукового дослідження теми;
- на основі вивчення надбань українських і зарубіжних науковців, опрацювання наявних джерел сформулювати теоретико-методологічне підґрунтя та джерельну базу дослідження;
- виявити, узагальнити й систематизувати принципи, умови й правові механізми забезпечення дисциплінарних правовідносин при проходженні служби працівниками міліції УСРР-УРСР, СРСР в умовах становлення й розвитку радянської державності;
- визначити місце, роль та дослідити роботу апаратів з політико-виховній роботі та товариських судів (судів честі) щодо зміцнення службової дисципліни й законності в міліції у досліджуваний період;
- встановити основні причини порушення службової дисципліни працівниками міліції на основі аналізу дисциплінарної практики в різні історичні періоди розвитку радянської України;
- узагальнити історичний досвід становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції радянської України;
- обґрунтувати шляхи забезпечення дисципліни в органах (підрозділах) Національної поліції України та у державних воєнізованих структурах загалом.

Об'єкт дослідження становлять дисциплінарні правовідносини в органах міліції УСРР-УРСР (1919-1991 рр.).

Предметом дослідження є правові засади становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919-1991рр.).

Хронологічні межі дослідження встановлені існуванням радянської держави, а точніше появою першого Дисциплінарного статуту робітничо-селянської червоної міліції 1919 р. та прийняттям Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ 1991 р.

Територіальні рамки роботи охоплюють 25 областей (Вінницька, Волинська, Ворошиловградська (Луганська з 1990 р.), Дніпропетровська (нині Дніпровська), Сталінська (Донецька з 1961 р.), Житомирська,

Закарпатська, Запорізька, Станіславська (Івано-Франківська з 1962 р.), Київська, Кіровоградська, Кримська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тарнопольська (Тернопільська з 1944 р.), Харківська, Херсонська, Кам'янець-Подільська (Хмельницька з 1954 р.), Черкаська, Чернігівська, Чернівецька), які на той час входили до УСРР-УРСР. Термін «Україна» використовуватиметься не у державно-правовому, а у географічно-етнографічному значенні.

Методи дослідження обиралися із урахуванням специфіки предмета дослідження та його комплексності. Методологічну основу дисертації склали загальнонаукові та спеціально-наукові методи. Робота побудована із урахуванням основних принципів науки історії держави і права. Основними методами, які використовувалися під час проведення дослідження, були проблемно-хронологічний, – для встановлення етапів політики становлення та правового забезпечення дисциплінарних правовідносин, змін, які відбувалися на певних хронологічних проміжках досліджуваного періоду. Порівняльно-історичний метод дозволив виділити особливості організаційно-правового регулювання дисциплінарних правовідносин в міліції та забезпечення соціального статусу працівника, задоволення його матеріально-побутових потреб. За допомогою порівняльно-правового методу було встановлено специфічні риси правового режиму у сфері становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в Україні, доведено, що в цілому дисциплінарна політика влади Радянського Союзу поширювалася і на Україну, але мала певні специфічні риси, пов'язані із територіальним розташуванням України, значним розвитком міст, що, в свою чергу, зумовило великий потік кримінального елемента, який вимагав додаткового реагування. Також на певних етапах роботи використовувався структурно-функціональний метод для побудови структури суб'єктів реалізації дисциплінарних правовідносин в міліції, з'ясування їх функцій та компетенції.

Вагоме місце серед методологічного інструментарію даного дослідження належить формально-юридичному методу, який було застосовано при аналізі найважливіших правових актів – джерел до вивчення становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в міліції, компетенції суб'єктів їх реалізації (зокрема й міліції). Загальнонаукові методи – аксіоматичний, гіпотетичний та загальнологічні методи дозволили систематизувати та проаналізувати зібраний під час емпіричної роботи матеріал, синтезувати отримані наукові дані та історичні факти, сформулювати певні наукові гіпотези. При написанні дисертаційної роботи використано системний підхід. Застосування цих наукових принципів та методів дало можливість різнобічно розкрити тему дисертації і досягнути поставленої мети.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена поставленими науковими задачами та засадами їх вирішення. У результаті проведеного дослідження було сформульовано низку нових наукових положень і висновків, запропонованих особисто здобувачем, а саме:

у перше

- у рамках монографічного дослідження на основі значного обсягу нормативних, теоретичних та емпіричних матеріалів розкрито комплексну історико-правову проблему становлення та розвитку системи дисциплінарних правовідносин в органах і підрозділах міліції радянської України (1919-1991 рр.);

- подано класифікацію та характеристику джерел забезпечення дисциплінарних правовідносин у міліції УСРР-УРСР у вказаному часовому проміжку. Велика кількість нормативних актів, що регулювали питання забезпечення дисципліни в міліції, свідчить про її значущість.

- систематизовано правові механізми забезпечення дисциплінарних правовідносин при проходженні служби в органах міліції, показано труднощі, пов'язані з реалізацією норм дисциплінарних статутів на різних етапах розвитку радянського суспільства;

- на основі аналізу фактичного й статистичного матеріалів встановлено залежність стану службової дисципліни від наявності в органах міліції апаратів по політико-виховній роботі та товариських судів (судів честі) органів (підрозділів) внутрішніх справ;

- розглянуто дисциплінарну практику в різні історичні періоди розвитку радянської України і з'ясовано основні причини порушення службової дисципліни працівниками міліції;

- узагальнено історичний досвід організаційно-правового забезпечення дисциплінарних правовідносин в органах міліції. Виокремлено недоліки та позитивні моменти у діяльності органів влади, котрі можуть бути враховані при розробці проектів законів і підзаконних актів стосовно проходження служби й регулювання дисциплінарних правовідносин у державних правоохоронних воєнізованих органах;

удосконалено:

- історико-правові знання про основні засади становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції радянської України (1919–1991 рр.). Вивчені проблеми розширюють уявлення про вітчизняну історію 1919–1991 рр. і дозволяють сформулювати пріоритетні напрями удосконалення дисциплінарних правовідносин у правоохоронних органах України;

- наукові положення про коло суб'єктів дисциплінарних правовідносин в органах міліції України зазначеного періоду, їх основні права й обов'язки у сфері реалізації дисциплінарних правовідносин;

- комплекс заходів щодо забезпечення дисципліни в органах (підрозділах) Національної поліції України та у державних воєнізованих структурах в цілому;

набули подальшого розвитку:

- положення про те, що дисциплінарні правовідносини у радянській міліції були радянськими і соціалістичними, відображали співвідношення соціально-політичних сил, що склалося, і реальну, глибоко ідеологізовану

ситуацію в країні; будучи за своєю суттю відносинами адміністративними і публічними, вони не охоплювалися службовими правовідносинами та не поглиналися ними, а утворювали (і зараз утворюють) самостійні правовідносини у системі службової діяльності органів міліції (поліції) та мали свою якісну визначеність та зміст;

- твердження, про те, що саме правове регулювання дисциплінарних правовідносин, а не революційна правосвідомість, стало провідною тенденцією в системі дисциплінарних правовідносин у міліції радянської України і завжди протистояло жорсткому адмініструванню в дисциплінарній практиці;

- концептуальні положення про те, що зміна місця та ролі міліції у системі Радянської держави в умовах громадянської та Другої світової війн обумовлювали необхідність зміни правового статусу її співробітників і правового регулювання службової дисципліни, воєнізації, тимчасового перепідпорядкування її військовим органам.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес і можуть бути використані у правотворчій, правозастосовній, науково-дослідній, навчально-педагогічній діяльності.

Висновки та пропозиції знайдуть застосування при розробленні нормативно-правових актів, що регулюють дисциплінарні правовідносини, а також у повсякденній практичній діяльності поліцейських підрозділів.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження пройшли апробацію у виступах дисертанта на таких міжнародних та вітчизняних науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 16 травня 2013 р.); «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми» (м. Харків, 25 квітня 2014 р.); «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми, 17-18 травня 2014 р.); «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених»

(м. Харків, 19 травня 2014 р.); «Державний суверенітет, національна безпека і світовий правопорядок в історико-правовому вимірі» (м. Берегове, 27-30 листопада 2014 р.); «Юридична Україна» (м. Харків, 28 листопада 2014 р.); «Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави» (м. Харків, 12 грудня 2014 р.); «Правові засади діяльності правоохоронних органів» (м. Харків, 20 грудня 2014 р.); «Юридична наука та практика у третьому тисячолітті» (м. Кошице (Словацька Республіка), 27-28 лютого 2015 р.); «Актуальні проблеми юридичної науки і практики» (м. Харків, квітень 2015 р.); «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 14 травня 2015 р.); «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми, 16-17 травня 2015 р.); «Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу» (м. Херсон, 5-6 червня 2015 р.); «Актуальні питання правової теорії та юридичної практики» (м. Одеса, 7-8 серпня 2015 р.); «Права людини та основоположні свободи: історія та перспективи розвитку (до 800-річчя Великої хартії вольностей)» (с. Коблеве, 17-20 вересня 2015 р.); «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» (м. Запоріжжя, 25-26 вересня 2015 р.); «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми» (м. Харків, 13 листопада 2015 р.); «Публічне управління у забезпеченні сталого розвитку країни» (м. Харків, 26 листопада 2015 р.); «Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави» (м. Харків, листопад 2015 р.); «Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції» (м. Суми, 21-22 травня 2016 р.); «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 17 травня 2016 р.); «Актуальні проблеми вітчизняного права в дослідженнях молодих вчених» (м. Дніпропетровськ, 19 травня 2016 р.); «Нормотворення і систематизація в праві: до 1000-річчя Руської Правди і 450-річчя Другого (Волинського) статуту Великого князівства Литовського» (м. Дубно, 22-25 вересня 2016 р.),

а також круглому столі «Суверенність, незалежність, конституційність: становлення та розвиток Української держави» (м. Харків, 20 червня 2014 р.).

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі списку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що вміщують дев'ять підрозділів, висновків до кожного розділу, висновків до дисертації та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 218 сторінки, з них основного тексту – 173 сторінки, з яких 10,4 складають авторські аркуші. Список використаних джерел – 45 сторінок (372 назви).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСЦИПЛІНАРНИХ ПРАВОВІДНОСИН В ОРГАНАХ МІЛІЦІЇ УСРР-УРСР (1919–1991 рр.)

1.1. Стан наукового опрацювання проблеми

Формування масиву наукових знань, які торкалися питань дисциплінарних правовідносин в органах міліції періоду 1919-1991 рр., їх розвитку в Україні, а також організаційно-правових засад діяльності міліції у сфері їх реалізації, постає тривалим і складним процесом. Вивчалось дане питання, з огляду на його комплексність і багатоаспектність, з різних позицій, у різних політико-ідеологічних обставинах. Тому доцільно, на нашу думку, виділити не тільки певні етапи у вивченні процесів становлення дисциплінарних правовідносин в органах міліції 1919-1991 рр., але й окреслити основні напрями наукових досліджень у цій сфері.

Нами виділено два етапи в історіографії досліджуваної теми: радянський період (1919-1991 рр), хронологічні межі якого співпадають з межами дослідження, та сучасний період, який розпочався з проголошенням незалежності України. Нижче докладно охарактеризуємо зазначені етапи.

Отже, перший етап дослідження становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції, який припав на існування радянської держави й тривав від 1919 (з появи першого Дисциплінарного статуту робітничо-селянської червоної міліції 1919 р.) по 1991 р., пов'язаний з діяльністю відомих учених у галузі історії та правознавства, які розглядали проблему дисциплінарних правовідносин з різних наукових позицій.

Широкого висвітлення тематика важливості дотримання дисципліни праці в Радянському Союзі набуває на початку 70-х років XX ст. Відомі радянські науковці А. А. Абрамова [1], О. В. Абрамова, В. І. Нікітинський [2], Ю. С. Адушкін [3] та О. П. Дудін [4] вперше на науковому рівні досліджували

поняття дисципліни, об'єкт та суб'єктів дисциплінарних правовідносин, шукали комплексний підхід для її зміцнення. У радянській історичній науці питань дисципліни в міліції вперше торкалися А. Й. Рогожин [5], С. Г. Ілясов [6], І. Л. Дегтярьов [7], Р. С. Мулукаєв [8], Т. У. Воробейкова [9], В. П. Портнов [10], Ю. М. Скомпський [11].

Наприклад, Р. С. Мулукаєв висвітлює певні аспекти співробітництва радянських республік у будівництві робітничо-селянської міліції. У своїх працях він наводить цікаві відомості з історії створення правоохоронних органів радянських республік упродовж 1918-1924 рр. Публікації названого науковця висвітлюють зокрема і проблему впливу нормативно-правових актів РСФРР на дисциплінарні правовідносини в органах міліції України. Т. У. Воробейкова досліджує специфіку діяльності міліції Української СРР протягом 1926-1934 рр. Її наукова розвідка багато в чому допомагає встановити особливості реалізації норм права, які окреслювали права та обов'язки працівників міліції. В. П. Портнов аналізує процес створення радянської міліції у 1917-1918 рр, наводить основні принципи побудови управлінських органів міліції. Зазначимо, що розбудова структури органів управління міліцією впливала на визначення дисциплінарних прав та обов'язків працівників міліції.

Крім того, у періодичній пресі того часу були публікації щодо Дисциплінарних статутів органів внутрішніх справ, в яких давалася правова оцінка вказаних документів, їх значення для зміцнення дисципліни і законності в діяльності органів внутрішніх справ та інших питань [12]. У 1972 р. вийшов у світ збірник матеріалів, підготовлений співробітниками відділу політико-виховної роботи МВС СРСР Б. П. Михайловим, В. Я. Прищепенко, Л. М. Каверзіним і В. Ф. Рудиком, що повністю стосувався питань зміцнення дисципліни в органах внутрішніх справ [13].

У 1976 р. на базі Дніпропетровського державного університету В. М. Алтуєв захистив дисертацію на тему: «Робітничо-селянська міліція Української РСР в період відновлення народного господарства

(1921–1925 рр.)» [14]. Тривалий час ця робота була фактично єдиним системним дослідженням історії становлення та розвитку радянської міліції доби непу [15, с. 8]. Викладені у дисертації деякі фактичні матеріали є актуальними і для сьогодення.

Товариським судам та їх попереджувально-виховній функції наприкінці 1980-х років були присвячені праці Є. Г. Дрижчаної [16] та О. Я. Светлова у співавторстві з І. П. Лановенко та ін. [17].

У Харківському юридичному інституті імені Ф. Е. Дзержинського (нині Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) в 1987 р. С. І. Власенком було захищено дисертацію на тему «Правоохоронні органи УСРР в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.)» [18]. Чималу увагу дослідник приділив і міліції УСРР у 1921–1925 рр., присвятивши цьому питанню третій розділ своєї праці. Дисертант наводить чималий фактичний матеріал з питань діяльності міліції УСРР в окреслений історичний період, аналізує нормативно-правові акти, серед яких ключове для нас значення має Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР від 14 вересня 1920 р., в якому окреслювалися основні права та обов'язки працівників міліції щодо виконання покладених на них обов'язків. В обох зазначених дисертаційних дослідженнях розкривалася структура побудови міліції та вивчалася специфіка вживаних керівництвом республіки заходів, покликаних удосконалити організацію діяльності міліції. Обидві дисертації є цінними для науки і сьогодні, хоча питання дисциплінарних правовідносин в органах міліції не було достатнім чином висвітлено.

Низку своїх праць [19; 20; 21], у тому числі й дисертаційне дослідження [22], проблемі дисципліни у радянському державному управлінні та засобам її забезпечення присвятив білоруський учений Д. О. Гавриленко. Разом зі своїм колегою О. О. Подубейко ними написана монографія «Службова дисципліна в органах внутрішніх справ: сутність, значення та засоби зміцнення» [23], у якій автори розглядають службову

дисципліну в об'єктивному (як сукупність правових норм, якими встановлюються службові права та обов'язки працівників міліції) та суб'єктивному (те, як на практиці цих правил дотримуються) аспектах. Ми підтримуємо зазначену позицію, хоча і вважаємо, що могли мати місце такі випадки, коли вчинене працівником міліції діяння не порушувало норм дисциплінарного законодавства, але саме по собі суперечило нормам суспільної моралі, а тому могло бути проступком.

Названі нами праці, безумовно, мають важливе наукове значення, зокрема щодо структурної побудови міліції та висвітлення основних положень нормативно-правових актів регулювання діяльності міліції. Проте усі згадані вище роботи були виконані на засадах марксистської ідеології, мали значну заполітизованість, що не могло сприяти об'єктивному висвітленню низки важливих питань (визначення принципів організації та кадрового добору працівників міліції, наслідки «чисток» та їх вплив на рівень кваліфікації міліціонерів, дотримання ними вимог дисциплінарних статутів; діяльність ОВС). Більшість авторів радянського часу зазначали, як правило, лише позитивне в діяльності міліції, що, на їх думку, досягалося завдяки постійному контролю з боку компартійних органів та їх турботі про ідейно-політичне і моральне виховання працівників міліції.

Таким чином, радянська історіографія мала певні досягнення у розробці вказаної нами проблематики. Було опубліковано кілька монографій, захищено дисертації, розширилися коло та тематика досліджень з історії міліції, істотно зросла їх джерельна база. Проте методологічна вузькість цих досліджень, опора на марксистську ідеологію з її класовим підходом обмежували цінність цих робіт, оскільки основна увага приділялася лише успіхам, а це звужувало їх практичну цінність.

Пострадянський або сучасний період досліджень ми відносимо до наукових розвідок, зроблених після проголошення незалежної України у 1991 р. і до теперішнього часу. Загалом він характеризується зняттям політичної цензури, що пожвавило інтенсивність досліджень у сфері науки

історії права, сприяло вилученню «ідеологічної» складової з наукових розробок, підвищило інтерес до «білих плям» історії – тих аспектів, які раніше не вивчалися через політичну заборону. Істотно зросла зацікавленість істориків права до питань діяльності міліції, позитивного та негативного досвіду, надання об'єктивної оцінки явищам правової дійсності. З'являються дисертаційні дослідження, монографічні праці, статті у фахових виданнях, присвячені структурі, функціям та правовому забезпеченню дисциплінарних правовідносин у міліції [24].

Грунтовними і раціональними вважаємо деякі положення, виведені російським ученим М. П. Маюровим у його дисертаційній роботі, присвяченій діяльності професійних спілок працівників робітничо-селянської міліції періоду 1918-1937 рр. [25]. Науковець наголошує, що професійні спілки мали виключно позитивний вплив на особовий склад міліції та карного розшуку. З цим твердженням ми погоджуємося частково, адже вивчення досвіду роботи професійних спілок радянського часу доводить, що доволі часто останні виконували лише формальну роль у процесах покращення умов праці та побуту особового складу, мобілізацію його на боротьбу зі злочинністю та при розгляді дисциплінарних проваджень [26, с. 18]. Крім того, вважаємо спірною думку, висловлену ним у висновках до першого розділу дисертації про те, що міліцейське керівництво було вимушене обов'язково рахуватися із рішеннями професійних спілок, які хоча формально й не підпорядковувалися міліцейському керівництву, але до їх складу все ж входили працівники міліції та карного розшуку, на яких міліцейське керівництво начебто мало безпосередній вплив.

2001 р. у Москві була захищена ще одна актуальна для нашого дослідження робота С. П. Горбунова [27], присвячена становленню дисциплінарних правовідносин у міліції РРФСР періоду 1917-1931 рр. Указаний доробок був першою завершеною науковою працею такого рівня, предметом якої стали саме дисциплінарні правовідносини в органах міліції РРФСР 1917-1931 рр. З деякими положеннями, висловленими автором у

висновках, ми погоджуємося, однак є, на наш погляд, і деякі дискусійні питання, на які вкажемо далі.

Актуальні і для сьогодення питання професійної етики працівника міліції досліджував відомий львівський правознавець С. С. Сливка [28].

На здобуття ступеня кандидата юридичних наук 1995 р. у Харківському університеті внутрішніх справ М. Ф. Поліковським було захищено дисертацію за темою: «Міліція західних областей України в 1945–1950 рр.» [29]. Дослідник привертає увагу до діяльності органів міліції західних областей УРСР, розкриває специфіку криміногенної обстановки післявоєнного часу та деякі організаційні заходи керівництва НКВС у боротьбі з нею. Зі змісту автореферату можемо зауважити певний рівень заполітизованості дослідження, характерної, втім, для багатьох наукових праць цього періоду.

Управлінські шляхи зміцнення дисципліни в органах внутрішніх справ вже після розпаду Радянського Союзу досліджував М. І. Ануфрієв [30]. Його праця цікава тим, що вміщує досить великий обсяг статистичних даних про стан дисципліни в органах внутрішніх справ, що хронологічно виходять за окреслені нами межі дослідження, але є корисними для виявлення їх тенденції. Особливістю вказаної роботи є ще й те, що у ній подається типологізація порушень та психологічний портрет порушника службової дисципліни.

Цікавою нам видається наукова праця ще одного вченого з Харківщини В. І. Щербини [31], яка хоч і написана за напрямом трудового права, але стосується багатьох аспектів дисциплінарних правовідносин та дисциплінарної відповідальності державних службовців органів внутрішніх справ. Дослідник дає соціально-правову характеристику дисципліни та відповідальності державних службовців в органах внутрішніх справ. Другий розділ дисертації повністю присвячений підставам виникнення та порядку притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників міліції.

Окремо варто відзначити працю колишнього міністра внутрішніх справ України Ю. Ф. Кравченка «Міліція України» [32], яка не висвітлює проблем дисциплінарних правовідносин в органах міліції, але є цінною для розуміння функцій та принципів роботи української міліції, проблем боротьби зі злочинністю, незаконним обігом наркотиків. Автор пояснює причини, що породили такі негативні явища, шукає нові шляхи удосконалення системи та методів роботи правоохоронних органів України.

Воєнізацію міліції Української Соціалістичної Радянської Республіки кінця 1921 - початку 1922 рр. досліджує Є. В. Мещеряков [33], а організацію міліції України за часів Другої світової війни – Д. В. Лабоженко [34].

Науковець з Донеччини М. М. Лагоша розкриває процес становлення і діяльності міліції України в післявоєнний період (1945-1953 рр.), досліджує структуру органів правопорядку, систему професійної підготовки особового складу, законність і дисципліну співробітників у підрозділах і органах міліції [35]. Деякі положення цієї роботи були використані нами для висвітлення розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції післявоєнного часу.

Через два роки в тому ж Донецькому національному університеті було захищено дисертаційну роботу «Діяльність міліції України в умовах становлення незалежної держави (90-ті рр. XX ст.)» [36], в якій її автор Є. В. Зозуля розглядає діяльність органів державної влади та управління, керівництва МВС щодо нормативного та організаційного забезпечення функціонування міліції за нових історичних умов, досліджує структуру органів міліції та її трансформацію, зумовлену політичними та соціально-економічними перетвореннями в державі, кількісний та якісний склад підрозділів міліції після ліквідації МВС СРСР та організації МВС України. Незважаючи на те, що робота є досить змістовною, деякі важливі питання, такі як дотримання працівниками міліції дисципліни та законності, автором були все ж упущені. Однак праця стала нам у пригоді для кращого розуміння ходу реформ органів міліції як складової МВС, а отже, і правового статусу

працівника міліції, його основних прав та обов'язків, що безпосередньо впливали на дисциплінарні правовідносини всередині структури.

Роком раніше, у 2001, на базі Харківської наукової школи своє дисертаційне дослідження, присвячене історії міліції післявоєнного часу (1946-1953 рр.) захистив М. М. Войцеховський [37]. Він аналізує правове регулювання організації та діяльності міліції України у другій половині 40-х - початку 50-х років ХХ ст., досліджує кількісну й якісну динаміку змін у структурі міліцейських підрозділів та основних напрямків, форм та методів роботи. Вивчення вказаної наукової праці допомогло нам у написанні підрозділу 2.3 нашого дисертаційного дослідження.

Крім того, на початку 2000-х років у Харківському національному університеті внутрішніх справ дисертаційні роботи захистили І. Д. Коцан [38] та О. І. Олійник [39]. Дослідники достатньо багато уваги приділили вивченню соціально-правових умов проходження служби працівниками міліції УСРР періоду раннього тоталітаризму. Цікавою з точки зору аналізу організаційно-структурної побудови міліції УСРР у 1918–1934 рр. є робота Д. В. Галкіна [40].

Корисною у цьому плані виявилася і монографія І. Б. Усенка під назвою «Україна в роки непу: доля курсу на революційну законність» [41]. Вивченню організації та діяльності міліції УСРР періоду раннього тоталітаризму, тобто кінця 20-х - початку 30-х років ХХ ст. присвячена праця О. А. Гавриленка у співавторстві з В. С. Сезоновим та О. М. Танько [42]. Указана робота окреслює основні завдання, які ставилися перед робітничо-селянською міліцією наприкінці 20-х років ХХ ст., що безпосередньо впливало на обсяг прав та обов'язків її працівників. Цінною для нашого дослідження виявилася монографія В. А. Греченка у співавторстві з О. Н. Ярмишем «Україна в добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки ХХ ст.)» [43]. Хоча перелічені наукові праці не визначають становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в міліції як спеціальний предмет дослідження, однак вони дозволяють виявити чинники, що безпосередньо

впливали на становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції у 20 - 30-х роках ХХ ст.

Правовому статусу працівників міліції України у 20-х роках ХХ ст. присвячене дисертаційне дослідження С. В. Васильєва [44], у підрозділі 3.5 якого аналізується юридична відповідальність працівників міліції УСРР у 20-х роках ХХ ст. за посадові злочини та дисциплінарні проступки.

Саме вивчення вказаних наукових праць стало підґрунтям для написання підрозділу 2.1 нашого дослідження «Становлення дисциплінарних правовідносин в період воєнного комунізму та демілітаризації міліції (1919-1930 рр.)» та підрозділу 2.2 «Розвиток правових основ службової дисципліни в 30-х роках та під час надзвичайних умов воєнної обстановки (1941-1945 рр.)».

Чималий фактичний матеріал міститься у тритомній праці академіка П. П. Михайленка у співавторстві з Я. Ю. Кондратьєвим «Історія міліції України у документах і матеріалах» [45-47].

Інформативною в рамках даного історико-правового дослідження виявилася монографія О. А. Мартиненка «Детермінація та попередження злочинності серед персоналу органів внутрішніх справ України» [48], яка хоч і написана за напрямом кримінології, але містить доволі значний обсяг фактичних та статистичних даних щодо дисциплінарних проступків працівників міліції. Підрозділ 2.2 вказаної праці присвячений проблемам дотримання дисципліни та законності в органах внутрішніх справ радянської України.

Окремо варто зазначити колективну монографію сучасних провідних українських вчених О. М. Бандурки, В. А. Греченка та О. Н. Ярмиша [49], в якій автори розглядають питання становлення міліції України та її еволюції протягом 20-х років ХХ ст. Окрім висвітлення питань організації міліції, становлення її структури та багатоаспектної діяльності, праця збагачена прикладами із міліцейської практики зазначеного періоду, що безсумнівно робить її надзвичайно цінною.

Для з'ясування загальнотеоретичних засад дисциплінарних правовідносин в органах міліції було використано роботи О. М. Бандурки [50, 51], І. Й. Бойка [52], М. Ю. Бурдіна [53], В. С. Венедиктова [54], О. М. Головка [55], А. Т. Комзюка [56], Л. С. Єрмоленко-Князевої [57], М. І. Іншина [58], О. М. Музичука [59], А. Є. Шевченка [60], О. Ф. Скакун [61] та ін.

Сутність та особливості службової дисципліни в органах внутрішніх справ досліджували М. М. Колюка [62], М. Б. Добробаба [63] та В. В. Марков [64-66] та ін.

Засоби забезпечення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України розглядали О. Ю. Синявська [67], О. Б. Андреева [68] О. М. Куракін [69] та ін.

Проблемам законності, дисципліни та профілактики правопорушень в органах внутрішніх справ присвятили свої роботи О. В. Ряшко [70], О. В. Тищенко [71], А. В. Сергеев [72] та С. М. Прилипко [73].

Соціологічно-правові аспекти зміцнення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України вивчали О. Д. Тихомиров [74], М. І. Хавронюк [75]. О. В. Негодченко у співавторстві з В. К. Шкарупою та В. О. Соболевим [76], а дисциплінарну відповідальність як складову правового статусу поліції європейських країн на прикладі Німеччини досліджував О. С. Передерій [77].

У другій половині 1980-х світ побачила робота С. Г. Курила [78], написана у публіцистично-художньому стилі про реальні події зі службової діяльності працівників міліції. Книга цінна ще й тим, що у ній містяться спогади ветеранів ОВС – реальних учасників висвітлених подій. Хоча робота не є цілком науковою (за добором матеріалу та його викладом) та написана під відчутним впливом марксистської ідеології, в ній приведені цікаві спостереження зі службових буднів працівників міліції і боротьби зі злочинністю.

Опрацювання наукових праць російських, білоруських та вітчизняних учених дозволило проаналізувати складові елементи дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР періоду 1919-1991 рр. На ґрунті вказаних вище наукових праць у нашій роботі зроблено низку висновків щодо особливостей становлення дисциплінарних правовідносин у період воєнного комунізму та демілітаризації міліції (1919-1930 рр.); розвитку правових основ службової дисципліни в 30-х роках та у надзвичайних умовах воєнної обстановки (1941-1945 рр.); діяльності НКВС, МВС по зміцненню правових основ дисциплінарних правовідносин в міліції у післявоєнний період та період деєталінізації (1946-1968 рр.); розвитку дисциплінарних правовідносин кінця 60-х - середини 1980-х років; правових основ діяльності товариських судів та їх ролі в укріпленні службової дисципліни працівників міліції та дисциплінарних правовідносин в органах внутрішніх справ Української РСР періоду становлення незалежної держави України (1991 р.).

Проведений аналіз історико-правової та історичної літератури підтвердив, що спеціального наукового дослідження, предметом якого було б становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919-1991 рр.), наразі не існує. Таким чином, комплексне історико-правове опрацювання цієї проблеми здійснюється в сучасній українській науці історії держави і права вперше.

1.2. Джерела до вивчення проблеми становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції

Джерельна база дослідження становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919-1991 рр.) є досить широкою і представлена значною кількістю офіційно-документальних та нормативних історико-правових джерел. За основу нами переважно було

взято офіційно-документальні джерела, серед яких як опубліковані, так і неопубліковані. Звернімося до детального їх розгляду.

Опубліковані джерела. Вказана категорія документів має складну багаторівневу структуру. Нами було використано нормативно-правові акти декількох рівнів: конституції СРСР, конституції УСРР (УРСР), кодифіковані нормативні акти, закони та підзаконні акти (циркуляри, розпорядження, постанови, накази та інструкції міністерств і відомств).

1. Конституція СРСР (1924, 1936 та 1977 років) була частиною національного законодавства України і поширювала свою дію на всі сфери суспільних правовідносин. Конституція УСРР-УРСР (1919, 1929, 1937 та 1978 років) мала деякі особливості, пов'язані із територіальним розташуванням та національними потребами, але не суперечила нормам законодавства Радянського Союзу. Вказані нормативно-правові акти в рамках нашого дослідження мають провідне, але не фундаментальне значення.

2. Дисциплінарний статут міліції є основним нормативно-правовим актом для вивчення проблеми організаційно-правового забезпечення дисциплінарних правовідносин в органах міліції, а також для аналізу функцій органів влади у сфері їх забезпечення та реалізації. Дисциплінарний статут робітничо-селянської червоної міліції 1919 р., власне і є першим кодифікованим нормативно-правовим актом, що регулював дисциплінарні правовідносини в органах міліції перших років радянської влади.

Слід зазначити, що організація та діяльність української міліції знаходилася у прямому зв'язку і залежності з принципами такої ж організації органів внутрішніх справ РРФСР. Незважаючи на формальну незалежність Головного управління міліції НКВС УСРР від НКВС РРФСР, органи охорони громадського порядку України у руслі загальноінтеграційних процесів, що відбувалися тоді в радянській державі, змушені були уніфікувати свою структуру відповідно до тієї, що була в Російській Федерації, враховували прийняту там структуру та штати, а також використовували інструкції,

накази і розпорядження НКВС РРФСР, що декретувалися українським урядом [79, с. 38].

На території України, як і на території усіх союзних республік, окрім республіканського законодавства діяло в обов'язковому порядку законодавство Радянського Союзу [80].

У 1923 р. було прийнято Дисциплінарний статут Робітничо-селянської міліції РРФСР, яким із відомчого нормативного акта, яким був Дисциплінарний статут міліції 1919 р., перетворився у міжвідомчий документ чотирьох народних комісаріатів. Через доволі відчутну кількість явних недопрацювань, а іноді й абсурдних норм (наприклад, заборону звертатися зі скаргою на орган, що наклав дисциплінарне стягнення, у робочий час, хоча працівники міліції працювали по 10-12 годин щодня, а то й більше) з'явився новий Дисциплінарний статут міліції 1926 р., який відчутно розширив права щодо накладення дисциплінарних стягнень на особовий склад міліції. Уже за перший рік його дії майже у всіх обласних та губернських управліннях міліції кількість накладних дисциплінарних стягнень перевищувала кількість усього особового складу [81, с. 131].

Поступова зміна суспільно-політичної обстановки в країні й запровадження Положення про Робітничо-селянську міліцію 1931 р. створило умови для появи нового Дисциплінарного статуту міліції, який і було прийнято у тому ж 1931 р., що за своїм змістом був більш зрозумілим та послідовним. Крім того, була вперше визначена мета дисципліни і процедура притягання працівника до матеріальної відповідальності з метою відшкодування заподіяних збитків державі, незалежно від застосування дисциплінарного стягнення за вчинений проступок. Дисциплінарний статут діяв протягом 17 років, змінив його новий Дисциплінарний статут міліції СРСР у 1948 р. У документі було використано основні положення Дисциплінарного статуту Збройних Сил СРСР 1946 р., багато в чому текстуально він повторював цілий ряд статей останнього. Про те, що Дисциплінарний статут міліції 1948 р. відповідав вимогам та умовам часу,

свідчить той факт, що Статут втратив свою чинність лише через 23 роки з появою нового Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ СРСР у 1971 р., який значно розширив дисциплінарні права начальницького складу і мав принципові відмінності від попереднього статуту, про які ми скажемо далі.

Затвердження Дисциплінарного статуту міліції 1984 р. була зумовлена прийняттям Конституції СРСР 1977 р. Дестабілізація всіх органів влади, зумовлена розпадом Радянського Союзу, спричинила часткову неадекватність значної кількості законів СРСР, у тому числі й дисциплінарного законодавства в ОВС України. Тому у листопаді 1991 р. Верховною Радою України було затверджено новий Дисциплінарний статут міліції, який втратив свою чинність у 2006 р. появою нового Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ. Дисциплінарні статuti Червоної армії (Збройних сил) 1919 та 1940 років поширювали свою дію на працівників міліції під час воєнізації та відкомандирування у розпорядження армії у зв'язку із бойовими діями на фронтах.

3. Повне зібрання законодавства СРСР (1917-1992 рр.) має важливе значення для дослідження проблеми становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в міліції, зокрема України. Нами було використано значну кількість нормативно-правових актів, назовемо лише основні з них: Кодекс законів про працю ССРР (1918 р., 1940 р.), Постанова ВЦВК від 22 травня 1920 р. «Про порядок приведення у виконання губернськими революційними трибуналами вироків до вищої міри покарання в місцевостях, оголошених на воєнному стані, а також у місцевостях, на які поширюється влада революційних військових рад фронтів», Постанова ВЦВК від 7 липня 1923 р. «Положення про дисциплінарні суди», Лист ВЦВК від 19 листопада 1928 р. № ПУ 74/7 «Про організацію систематичного контролю над роботою міліції та про введення регулярної звітності міліції перед населенням», Постанова РНК СРСР від 25 травня 1931 р. № 390 «Положення про робочо-селянську міліцію».

У розділі 2.2 нами використано нормативно-правові акти, прийняття яких було зумовлено вимогами воєнного часу, серед яких Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного відлучення робітників та службовців з підприємств та установ», Указ Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Про воєнний стан», Указ Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Про оголошення в окремих місцевостях СРСР воєнного стану», Указ Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Про затвердження Положення про військові трибунали в місцевостях, оголошених на воєнному стані, і в районах воєнних дій», Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1941 р. «Про режим робочого часу робітників та службовців у воєнний час» та ін.

Діяльність уряду, НКВС, МДБ, МВС щодо зміцнення правових основ дисциплінарних правовідносин в міліції у післявоєнний період та період десталізації досліджується нами шляхов аналізу Постанови Ради Міністрів СРСР від 19 травня 1954 р. № 952 «Про заходи щодо матеріального забезпечення офіцерів та осіб вищого, старшого й середнього начальницького складу Міністерства внутрішніх справ СРСР і Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР, що звільняються у запас або у відставку», Указу Президії Верховної Ради СРСР від 24 травня 1955 р. «Про затвердження Положення про прокурорський нагляд у СРСР», Указ Президії Верховної Ради СРСР від 25 квітня 1956 р. «Про скасування судової відповідальності робітників та службовців за самовільне відлучення з підприємств та установ і за прогул без поважної причини» та ін.

Для висвітлення особливостей дисциплінарних правовідносин в органах міліції періоду 1969–1984 рр. та періоду здобуття Україною незалежності нами були використано такі документи того часу: Постанова Ради Міністрів СРСР від 8 червня 1973 р. № 385 «Про подальше вдосконалення правового регулювання діяльності радянської міліції» (разом з «Положенням про радянську міліцію»), Постанова Ради Міністрів СРСР від

23 жовтня 1973 р. № 778 «Про затвердження Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ», Лист Міністерства фінансів СРСР від 4 березня 1982 р. № 27 «Про порядок відшкодування збитків, заподіяних громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури й суду», Указ Президії Верховної Ради СРСР від 3 травня 1984 р. «Про Положення про товариські суди рядового й начальницького складу органів внутрішніх справ», Наказ МВС СРСР від 25 серпня 1987 р. № 180 «Про форму одягу й норми постачання речовим майном начальницького й рядового складу міліції» та ін.

Крім того, важливе значення для нашого дослідження мають збірники постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки (Зібрання узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України (до 1920 р.), Звід законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України і уповноважених РСФРР (1920-1921 рр.), Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України (1922-1938 рр.), які у різні роки виходили із різною періодичністю та вміщували міжнародні договори УСРР-УРСР, маніфести, універсали, декрети й постанови, інструкції, обіжники, накази ВУЦВК, РНК УСРР і Наркомату юстиції УСРР та ін.

Назвемо лише основні нормативно-правові акти, використані нами в роботі, серед них: Інструкція Ради робітничо-селянської оборони від 13 лютого 1920 р. «Про вступ червоноармійців на службу до міліції на основі постанови Радоборони», Постанова НКВС від 26 березня - 1 квітня 1920 р. «Про створення Головного управління робітничо-селянської міліції», Постанова ВЦВК та Ради Народних Комісарів УСРР від 25 лютого 1928 р. «Положення про школу командного складу робітничо-селянської міліції УСРР і курси робітників виправно-трудоустанов» та ін.

Широку увагу з боку уряду отримували питання порушення виконавчої дисципліни, правил внутрішнього розпорядку та законності працівниками та, як наслідок, з'явилися наступні нормативно-правові акти: Постанова ВЦВК

та Ради Народних Комісарів УСРР від 5 червня 1920 р. «Про дисциплінарні та адміністративні стягнення, які застосовуються до членів виконавчих комітетів та службовців радянських установ», Лист ЦК КП(б) СРСР від 4 серпня 1921 р. «Про заходи щодо посилення партійної та політико-просвітницької роботи в робітничо-селянській міліції», Постанова ВЦВК та Ради Народних Комісарів УСРР від 5 жовтня 1921 р. «Про дисциплінарні стягнення за порушення дисципліни в радянських установах», Декрет ВУЦВК від 5 жовтня 1921 р. «Про підпорядкування міліції Української СРР Військовому командуванню України й Криму», Постанова ВЦВК та Ради Народних Комісарів УСРР від 25 серпня 1925 р. «Про притягнення стройових працівників міліції та активних працівників карного розшуку до відповідальності за ст. 107 КК УСРР за самовільне залишення служби раніше встановленого законом строку», Постанова ВЦВК та Ради Народних Комісарів УСРР від 17 жовтня 1928 р. «Про скасування дисциплінарних судів і про затвердження Статуту про дисциплінарну відповідальність у порядку підлеглості» та ін.

Нами було вивчено та проаналізовано збірники наказів начальника адміністративного управління НКВС УСРР, в яких зібрано постанови, накази, декрети та циркуляри, що загалом стосувалися організаційно-штатної роботи в міліції Української СРР.

Закони та підзаконні нормативні акти деталізували положення Дисциплінарного статуту міліції (органів внутрішніх справ). Закон України «Про міліцію» (1990 р.) визначав основні завдання, принципи, обов'язки та права міліції. Логічними та закономірними на шляху забезпечення дисципліни в міліції були Положення про робітничо-селянську міліцію Української СРР (1920, 1926, 1931 років), Положення про проходження служби начальницьким складом робітничо-селянської міліції (1936 р.), Положення про радянську міліцію (1962 р., 1973 р.), Положення про товариські суди рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ (1948, 1958, 1959, 1971, 1977, 1984 років), Положення про проходження

служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ (1991 р.).

Важливе значення мав договір про співпрацю між Головними управліннями міліції Української СРР та Російської РСФР (1922 р.), зміст якого визначався єдиною класовою сутністю державної влади обох республік, а також спільністю задач та цілей, що стояли перед міліцією України та Росії. Договір передбачав і конкретні заходи щодо розроблення єдиних методів роботи органів міліції обох республік. Зокрема, Головні управління міліції були зобов'язані надавати один одному інформацію про оперативну обстановку, регулярно обмінюватися наказами [82, с. 40].

Значну роль у встановленні деяких аспектів становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції України радянського періоду відіграли і такі періодичні видання: «Адміністративний вісник» (м. Харків); «Административный вестник» (м. Москва); «Бюллетень НКВД» (м. Москва); «Вісті ВУЦВК» (м. Харків, а з 1934 р. м. Київ); «Вісник НКВС УСРР» (м. Харків); «Радянський міліціонер» (м. Київ); «Щит революционного порядка» (м. Москва), Вартовий Жовтня (м. Київ) та ін. Указані видання мають високий рівень заполітизованості марксистко-ленінською ідеологією, деякі з них, зокрема газетні видання, мають публіцистичний, а іноді й розважальний напрям свого змісту, але попри це досягти більш-менш об'єктивного розуміння справжньої організації та діяльності міліції, так як це було де-факто, а не лише закріплювалося та вимагалось офіційними нормативно-правовими актами владних органів, було б неможливо.

Неопубліковані джерела. Вивчення неопублікованих джерел уможливило більш точне і ширше розуміння історико-правової дійсності. Аналіз невідомих, маловідомих і відомих джерел архівних фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО України), Державного архіву МВС України, Державного архіву Дніпропетровської області (далі – ДАДО), Державного архіву Полтавської

області (далі – ДАПО), Державного архіву Харківської області (далі – ДАХО) та Архівного сектору Головного управління Національної поліції в Харківській області дає змогу встановити фактичні обставини становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в міліції радянського періоду, виявити особливості цих процесів саме в Україні. Фонди названих вище архівів містять значну кількість документів, пов'язаних із виконанням міліцією покладених на неї обов'язків, щодо дисциплінарної практики, соціально-побутового становища працівників, їх правового статусу, співпраці з іншими державними установами та громадянами, постанови, накази, статистичні висновки, звітні довідки та інші матеріали, без вивчення яких неможливо було б більш-менш об'єктивно з'ясувати реальні обставини становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в міліції радянської доби.

Джерелознавчу цінність для дослідження обраної нами проблематики становлять документи наступних фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління: ф. 1 (Верховна Рада України), ф. 5 (Народний комісаріат внутрішніх справ УРСР, м. Київ), ф. 6 (Головне управління міліції УРСР, м. Київ), ф. 1675 (Ізюмська повітова міліція, м. Ізюм Харківської губернії), ф. 1791 (Управління начальника Полтавської міської робітничо-селянської міліції, м. Полтава), ф. 2513 (Херсонська міська робітничо-селянська міліція, м. Херсон), ф. 4497 (Управління начальника міліції Південно-Західних залізниць, м. Київ).

Наукові пошуки у Державному архіві МВС України дали змогу віднайти, проаналізувати та використати матеріали фонду 4 (Документи з кадрових питань) та фонду 46 (Колекція наказів, вказівок ДПУ-НКВС-МВС-МОГП-МВС з 1932 р.), у яких зібрані накази, постанови, розпорядження, рапорти щодо особового складу працівників міліції, пояснювальні записки та відомості з питань дисциплінарної практики, переважно дисциплінарних стягнень, з усіх областей України.

З Державного архіву Дніпропетровської області нами були досліджені та використані наступні фонди: ф. 59 (Управління Катеринославської губернської радянської робітничо-селянської міліції, м. Катеринослав), ф. 472 (Начальник 4-го району Новомосковської повітової радянської робітничо-селянської міліції, с. Петриківка Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії), ф. 570 (Виконавчий комітет Перещепинської районної ради депутатів трудящих, с. Перещепине Перещепинського району Дніпропетровської області), ф. 1520 (Прокуратура Дніпропетровської області, м. Дніпропетровськ).

Матеріали щодо взаємодії міліції з органами влади на місцях, прокуратурою та населенням були нами віднайдені та використані в рамках даної роботи у Державному архіві Полтавської області, серед яких: ф. 15 (Супрунівський волосний військовий комісаріат (волвійськомат), с. Супрунівка Полтавського повіту Полтавської губернії), ф. 29 (Балянський волосний виконавчий комітет рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (волвиконком) с. Балясне Зінківського повіту Полтавської губернії), ф. 144 (Полтавське повітове управління робітничо-селянської міліції, м. Полтава Полтавської губернії), ф. 146 (Кобеляцьке повітове управління робітничо-селянської міліції, м. Кобеляки Кобеляцького повіту Полтавської губернії), ф. 381 (Полтавське окружне управління робітничо-селянської міліції, м. Полтава Полтавського округу Полтавської губернії), ф. 498 (Полтавське губернське відділення Народного комісаріату державного контролю; з 1920 р. – Полтавська губернська робітничо-селянська інспекція (далі – РСІ) м. Полтава Полтавської губернії), ф. 615 (Полтавське міське управління робітничо-селянської міліції, м. Полтава Полтавського округу), ф. 1189 (Кременчуцьке губернське управління робітничо-селянської міліції, м. Кременчук Кременчуцької губернії), ф. 1631 (Полтавське губернське управління робітничо-селянської міліції, м. Полтава Полтавської губернії).

Напрочуд цікавими виявилися матеріали щодо перевірок несення служби працівниками міліції, листування з приводу скарг на дії посадових осіб та щодо рівня матеріального забезпечення працівників. Ці дані містяться у матеріалах ф. 1634 (Адміністративний відділ Полтавського окружного виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (окрадмінвідділів), м. Полтава Полтавського округу), ф. 2032 (Кременчуцький повітовий виконавчий комітет рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (повітвиконком), м. Кременчук Кременчуцького повіту Полтавської губернії), ф. 3575 (Третій район Лохвицької повітової робітничо-селянської міліції, с. Чорнухи Чорнухинської волості Лохвицького повіту Полтавської губернії), ф. 3576 (Четвертий район Лохвицької повітової робітничо-селянської міліції, с. Івахники Іваницької волості Лохвицького повіту Полтавської губернії), ф. 3616 (Котелевське районне відділення Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР по Полтавській області, з 1946 р. – Котелевське районне відділення Міністерства внутрішніх справ УРСР по Полтавській області, с. Котельва Котелевського району Полтавської області).

Серед вказаних вище ось ці матеріали використовуються для досліджень вперше: «Відомості про оперативну обстановку у повіті» (ДАПО ф. 15, оп. 1, спр. 4 на 61 арк.), «Слідчі справи» (ДАПО ф. 381, оп. 1, спр. 3 на 747 арк.), «Відомості про злочини за посадою службовців міліції Пирятинського повіту Полтавської губернії» (ДАПО ф. 1631, оп. 1, спр. 7 на 45 арк.), «Відомості про злочини за посадою службовців міліції Лубенського повіту Полтавської губернії» (ДАПО ф. 1631, оп. 1, спр. 67 на 71 арк.), «Протоколи та матеріали до них по чистці рядів міліції Зіньківського повіту» (ДАПО ф. 1631, оп. 1, спр. 442 на 24 арк.), «Протоколи засідань комісії по чистці Полтавської повітової робітничо-селянської міліції та обвинувальні матеріали на виключених службовців» (ДАПО ф. 1631, оп. 1, спр. 446 на 26 арк.), «Протоколи засідань комісії з чистки апаратів органів міліції, комісії по боротьбі з бандитизмом» (ДАПО ф. 1631, оп. 2, спр. 14 на 85 арк.).

Значна кількість матеріалів, що стосуються становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в міліції України радянського часу, збереглася у Державному архіві Харківської області. З огляду на те, що Харків до 1934 р. був столицею України, в архівах збереглися документи, що для нашого дослідження мають непересічне значення. Нами були використані матеріали: ф. 120 (Харківське повітове управління робітничо-селянської міліції), ф. 563 (Управління Харківської губернської робітничо-селянської міліції та розшуку (губміліція), ф. 567 (Управління 3-го району робітничо-селянської міліції м. Харкова), ф. 569 (Управління 6-го району робітничо-селянської міліції м. Харкова), ф. 876 (Харківська окружна прокуратура), ф. 1930 (Ізюмська окружна прокуратура), ф. 1931 (Куп'янська окружна прокуратура), ф. 2761 (Ізюмське повітове управління робітничо-селянської міліції), ф. 3644 (Куп'янське повітове управління робітничо-селянської міліції), ф. 3703 (Константиноградське повітове управління робітничо-селянської міліції), ф. 4136 (Ізюмське окружне управління робітничо-селянської міліції), ф. 4419 (Богодухівське повітове управління робітничо-селянської міліції).

Серед названих вище джерел багато матеріалів для досліджень використовується вперше: «Таємні накази» (ДАХО ф. 567, оп. 2, спр. 3 на 103 арк.), «Наказ по міліції та розшуку міста Харкова № 49/т. Таємно» (ДАХО ф. 569, оп. 2, спр. 2 на 74 арк.), «Справа № 1 9-го району Харківської губміліції з таємними наказами » (ДАХО ф. 572, оп. 2, спр. 1 на 101 арк.), «Справа № 2 9-го району Харківської губміськміліції «Різна таємна переписка про правопорушників» (ДАХО ф. 572, оп. 2, спр. 2 на 264 арк.), «За обвинуваченням міліціонерів П. та С.» (ДАХО ф. 872, оп. 1, спр. 426 на 125 арк.), «Харківська губернська прокуратура. Справа за обвинуваченням Павла К.» (ДАХО ф. 872, оп. 1, спр. 204 на 6 арк.), «Харківська губернська прокуратура. Справа за обвинуваченням Миколи К. – колишнього начальника 6-го району Харківської повітової міліції» (ДАХО ф. 872, оп. 1, спр. 209 на 5 арк.), «Справа за обвинуваченням Губрозшуком М. за ч. 1

ст. 114 КК» (ДАХО ф. 872, оп. 2, спр. 96, на 83 арк.), «Харківська губернська прокуратура. За обвинуваченням колишнього начальника міліції І. у контрреволюції» (ДАХО ф. 872, оп. 3, спр. 310 на 3 арк.), «Зведення та доповіді про стан слідчої роботи» (ДАХО ф. 4713, оп. 1, спр. 87 на 88 арк.).

Крім того, для вивчення окресленої нами проблематики використано фонд 171 (Колекція наказів УНКВС, УВС, УМВС, ГУМВС в Харківській області) Архівного сектору Головного управління Національної поліції в Харківській області. З цього фонду використовувалися вперше матеріали щодо дисциплінарних проступків працівників міліції: Наказ Харківської облради ГПУ «Про прогули та самовільне залишення роботи» від 4 листопада 1933 р. № 215, Наказ УВС Харківського облвиконкому «Про грубі порушення законності в органах та підрозділах внутрішніх справ Харківської області» від 28 жовтня 1991 р. № 89.

Уперше використовувалися накази, спрямовані на зміцнення дисципліни в органах та підрозділах міліції Харкова та області. Серед таких накази начальника УНКВС по Харківській області «Про заходи з посилення дисципліни та законності серед особового складу» від 28 серпня 1934 р. № 115, «Про посилення заходів з забезпечення дисципліни в рядах міліції у зв'язку з ускладненням обстановки» від 30 липня 1940 р. № 301, «Про роботу відділу кадрів» від 15 березня 1944 р. № 95, «Про посилення заходів із забезпечення дисципліни в рядах міліції» від 2 лютого 1946 р. № 258, «Про посилення боротьби за зміцнення соціалістичної законності» від 27 липня 1958 р. № 302, накази начальника УВС Харківського обласного виконкому «Про посилення відповідальності за порушення дисципліни під час несення служби» від 28 грудня 1961 р. № 62, «Про посилення заходів з укріплення службової дисципліни в органах та підрозділах міліції Харківської області» від 5 серпня 1975 р. № 365, «Про посилення заходів спрямованих на зміцнення дисципліни та законності» від 4 квітня 1990 р. № 100 та ін.

Уперше були використані й матеріали вказаного фонду щодо забезпечення діяльності міліції, підтримання дисципліни в органах та підрозділах внутрішніх справ та заохочення особового складу міліції. Ці відомості містяться у наказах начальника УНКВС по Харківській області «Про заходи з покращення діяльності міліції» від 11 жовтня 1942 р. № 220; «Про заохочення особового складу» від 4 червня 1945 р. № 80; «Про виконання Постанови ЦК КП(б)У від 14 грудня 1952 р. «Про відбір комуністів до органів Міністерства держбезпеки та міліції УРСР» від 25 лютого 1952 р. № 401, «За результатами роботи органів міліції Харківської області» від 3 березня 1955 р. № 163; наказах УВС Харківського облвиконкому «Про забезпечення вивчення та проведення атестацій на знання Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ» від 16 серпня 1984 р. № 701; «Про внесення молодшого сержанта О. та молодшого лейтенанта С. до Книги вічної слави» від 8 вересня 1980 р. № 93 та ін.

Неопубліковані джерела в основному представлені локальними нормативними актами (циркулярами і розпорядженнями, на той час таємними довідками начальників управлінь та відділів міліції), підзаконними нормативними актами (циркулярами МВС), рапортами міліціонерів та слідчих, листами начальників міліції, дисциплінарними провадженнями та кримінальними справами щодо працівників міліції та інших суб'єктів дисциплінарних правовідносин.

Таким чином, для вивчення становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР радянського періоду є достатня джерельна база, яка потребує ретельного дослідження і нового переосмислення у рамках сучасної історико-правової науки.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Історико-правове дослідження становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР вимагає комплексного застосування методологічних можливостей історико-правової науки. Крім того, зважаючи на взаємопроникність питань дисциплінарних правовідносин як складного соціального, політичного та правового явища, ця наукова проблема може вивчатися також із використанням методологічних напрацювань філософської, правової, історичної, статистичної та соціологічної наук. Як зазначає О. А. Гавриленко, багатоманітність методологічної бази існує й існуватиме, допоки триватиме буття науки як сфери людської діяльності. На опрацювання певної єдиної «правильної» методології розраховувати не варто, тим паче, що це, як і будь-яка монополія, могло б лише зашкодити самій науці [83, с. 58]. Отже, цілком раціональним вбачається застосування в кожному окремому науковому дослідженні свого специфічного набору методів, які використовують автори для досягнення поставленої мети.

У ході роботи ми прагнули відтворити історико-правову дійсність у сфері дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР періоду 1919-1991 рр., а також дати оцінку такої дійсності з точки зору права.

Вивчаючи правове і політичне регулювання дисциплінарних правовідносин в міліції України радянського періоду та правовий і організаційний аспекти її діяльності як основного суб'єкта реалізації дисциплінарних правовідносин, ми дотримувалися основних принципів науки історії держави і права, які включають загальнонаукові та спеціально-наукові принципи. До загальнонаукових ми відносимо історизм, плюралізм, об'єктивність, системність, комплексність та детермінізм. Спеціально-наукові включають історико-правову періодизацію, поєднання історичних і юридичних методів, юридичне прогнозування.

Традиційно дослідження базувалося на трьох методологічних рівнях пізнання – емпіричному, теоретичному і метатеоретичному. Значущість емпіричного рівня пізнання в роботі історика права є очевидною з огляду на достовірність дослідження історичних фактів, оскільки передбачає опрацювання першоджерел, роботу із архівними та нормативними матеріалами, вивчення літератури за темою дослідження.

Перший етап дослідження включав збір історичних фактів у сфері правового забезпечення дисциплінарних правовідносин в міліції України радянської доби та власне реалізації працівниками міліції дисциплінарних прав та обов'язків шляхом опрацювання неопублікованих архівних джерел Центрального державного архіву вищих органів влади та управління, Державного архіву МВС України, Державних архівів Дніпропетровської, Полтавської, Харківської областей та Архівного сектору Головного управління Національної поліції в Харківській області. Крім того, на даному етапі було вивчено опубліковані правові документи (конституції, кодифіковані акти, закони та підзаконні нормативно-правові акти), проаналізовано наукову спадщину видатних правознавців XX століття та їх сучасних послідовників, які досліджували питання, пов'язані із дисциплінарними правовідносинами в органах міліції України періоду 1919-1991 рр.

Теоретичний рівень пізнання оперує такими методами, як аксіоматичний, гіпотетичний, формалізація, та загально-логічні методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія тощо). На даному етапі дослідник систематизує та аналізує зібраний під час емпіричної роботи матеріал, синтезує отримані наукові дані та історичні факти, формує певні наукові гіпотези із застосуванням спеціально-наукових методів історії права.

Відповідно нами на теоретичному рівні дослідження було сформульовано висновки щодо фактичного стану дисциплінарних правовідносин в міліції України радянського періоду, кола суб'єктів реалізації дисциплінарних правовідносин та їх повноважень, правового

забезпечення в цілому та на території України зокрема, виявлено особливості стану дисциплінарних правовідносин у різних регіонах України, правового забезпечення і діяльності міліції як основного суб'єкта реалізації дисциплінарних правовідносин у вказаному часовому проміжку.

Було використано проблемно-хронологічний метод для встановлення етапів політики становлення та правового забезпечення дисциплінарних правовідносин, змін, які відбувалися на певних хронологічних проміжках досліджуваного періоду.

Під час аналізу певних історичних віх правового забезпечення дисциплінарних правовідносин в міліції УСРР-УРСР широко застосовувався порівняльно-історичний метод, який дозволив виділити особливості організаційно-правового регулювання дисциплінарних правовідносин в міліції та забезпечення соціального статусу працівника, задоволення його матеріально-побутових потреб.

За допомогою порівняльно-правового методу було встановлено специфічні риси правового режиму у сфері становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в Україні, доведено, що в цілому дисциплінарна політика влади Радянського Союзу поширювалася і на Україну, але мала певні специфічні риси, пов'язані із територіальним розташуванням України, значним розвитком міст, що, в свою чергу, зумовило великий потік кримінального елемента, який вимагав додаткового реагування.

Комплексне використання компаративних методів – порівняльно-історичного (синхронного та діахронного) та порівняльно-правового – дозволило визначити ступінь трансформації правового забезпечення і дисциплінарних правовідносин в міліції України радянського періоду.

Також на певних етапах роботи використовувався структурно-функціональний метод для побудови структури суб'єктів реалізації дисциплінарних правовідносин в міліції, з'ясування їх функцій та компетенції.

Вагоме місце серед методологічного інструментарію нашого дослідження належить формально-юридичному методу, який було застосовано при аналізі всіх правових актів – джерел до вивчення становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в міліції, компетенції суб'єктів їх реалізації (зокрема й міліції).

Формально-юридичний метод дозволяє історику права виділити основний зміст норм, визначити правове поле, у якому були зобов'язані діяти суб'єкти права під час досліджуваного періоду. Крім того, цей метод дає можливість виокремити найкращі зразки правотворчості та проаналізувати помилки і недосконалості юридичної техніки минулого. Однак застосування даного методу з огляду на його однобічність і статичність можливе лише у комплексі з іншими методами історії права, які б давали змогу вивчати правові інститути у динаміці, оцінювати якість нормативного забезпечення того чи іншого суспільного явища не тільки з огляду на нормотворчість, але й через призму нормозастосування, правову практику, суспільно-побутове сприйняття певних інститутів та явищ, доречність та своєчасність прийняття певної норми. Таким чином, поряд із аналізом норм, які регулювали різні аспекти дисциплінарних правовідносин в міліції України протягом 1919-1991 рр., на основі архівних і наукових даних ми окреслили специфіку їх застосування на практиці.

При написанні дисертації застосовувався системний підхід, який передбачає виявлення закономірностей розвитку системи в цілому (ми виділили у своїй роботі дві системи: дисциплінарні правовідносини в органах міліції УСРР-УРСР (1919-1991 рр.) та їх правове забезпечення).

На другому етапі досліджувалися закономірності розвитку підсистем, які входили до вказаних загальних систем, що включало розгляд і аналіз певних інститутів дисциплінарних правовідносин в міліції, правове забезпечення та функціонування суб'єктів її реалізації як елементів загальних систем.

На третьому етапі встановлено кореляційні залежності між закономірностями у розвитку загального та окремого, а саме – в якій мірі і яким чином суспільна система, політика впливали на розвиток норм дисциплінарного права, і як право в свою чергу впливало на політику, дисциплінарний стан, діяльність міліції під час реалізації дисциплінарних прав та виконання обов'язків працівниками міліції України досліджуваного періоду.

Звичайно, в історичному розвитку права необхідно вказати на релятивність системного методу, його залежність від минулого та історико-правової генези певного правового явища, його результати і розвиток у майбутньому. Все це пов'язано з тим, що періодизація історії та підходи до неї є досить умовними. Це зумовлює необхідність подальших наукових розробок у даному напрямку для поглиблення знань про таке комплексне явище, як дисциплінарні правовідносини в міліції з точки зору виникнення та подальшого розвитку їх правового регулювання на основі комплексу методологічного інструментарію сучасної історико-правової науки.

У дослідженні історичного досвіду становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в міліції України радянської доби ми спиралися на комплекс документів, матеріалів та літератури, різних за своєю спрямованістю. Аналіз літератури свідчить про переважно історико-політичне спрямування праць дослідників, у яких викладені лише окремі аспекти означеної проблеми. Відсутні узагальнюючі роботи, що розкривають становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції України (1919-1991 рр.), а наявні праці висвітлюють проблему надзвичайно фрагментарно.

Дослідження джерел указує на необхідність критичного аналізу багатьох документів. Їхньою особливістю стало те, що чимало з них носить суб'єктивний характер, часто перекручують дійсні факти та події. З іншого боку, цінним джерелом виступають архівні документи юридичного

характеру. Саме вони часто відбивали об'єктивну ситуацію, хоча й це джерело варто сприймати до певної міри критично.

В основу методології дослідження покладено сукупність сучасних засобів і методів наукового пізнання (філософських, загальнонаукових, спеціально-наукових). Історичне дослідження побудовано на принципах історизму, об'єктивності, системності, розвитку та плюралізму. Серед філософських методів виділяються діалектичний метод та гносеологічний підхід, методи аналізу та синтезу. Структура роботи обумовлена використанням загальнонаукових методів індукції та дедукції, загального та окремого, системного, структурного та функціонального методу. Окремі завдання дослідження вирішуються з використанням спеціально-наукових методів – історико-оглядового, формально-юридичного, порівняльно-правового, проблемно-хронологічного та ін. Застосування цих наукових принципів та методів дало можливість різнобічно розкрити тему дисертації і досягти поставленої мети.

Висновки до розділу 1

Таким чином, коротко оглянувши джерельну базу, історіографію та методологічну основу дослідження, можемо констатувати, що вивчення становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919-1991 рр.) повинно носити комплексний характер, використовувати напрацювання і методи різних галузей суспільних наук. Це пов'язано із взаємопроникністю питань дисциплінарних правовідносин, системністю у підході до вивчення їх аспектів як у сучасному розумінні, так і в історичному контексті.

Історіографія обраної нами теми дослідження є досить різнобічною з огляду на можливість використання наукового доробку істориків та теоретиків держави і права, філософів, учених з адміністративного,

трудового права, соціології та ін. Це, в свою чергу, дозволяє використовувати методологічний інструментарій вказаних наук. Даний факт допомагає глибше зрозуміти історичний контекст діяльності міліції, зробити висновки про специфіку її роботи, дати об'єктивну оцінку рівня правового забезпечення дисципліни в процесі реалізації дисциплінарних правовідносин, зважити позитивний і негативний досвід.

Однак підкреслимо, що поле для досліджень ученими-істориками права питань становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин у міліції залишається досить широким. До цього часу не було здійснено спеціального дослідження у вказаній царині, тому відкритим лишається простір для наукових дискусій. Хоча для наукових розвідок історії становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин у міліції, зокрема в обраному нами часовому проміжку, є достатня джерельна база. Особливо хотілося б привернути увагу до надзвичайно багатого законодавчого матеріалу і чималої кількості архівних джерел.

Ми переконані, що дослідження історії становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР сприятиме збагаченню науково-теоретичних знань у галузі історії права, дозволить сформувати новий щабель для подальших наукових розвідок у даному напрямку, а також може слугувати теоретичною основою при реформуванні дисциплінарного законодавства в органах Національної поліції України та інших державних воєнізованих структурах.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СЛУЖБОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ В ОРГАНАХ МІЛІЦІЇ (1919-1968 рр.)

2.1. Становлення правових основ регулювання дисциплінарних правовідносин в період воєнного комунізму та демілітаризації міліції (1919-1930 рр.)

Як відомо, у жовтні 1917 р. у Росії, в Петрограді більшовики на чолі з В. Леніним і Л. Троцьким здійснили державний переворот, невдовзі названий «Великою жовтневою соціалістичною революцією», скасувавши владу Державної думи та Тимчасового уряду, який на той час очолював О. Керенський. На Другому Всеросійському з'їзді Рад, який відбувся 25-26 жовтня (7-8 листопада) 1917 р. у Петрограді, було створено перший радянсько-більшовицький уряд – Раду Народних Комісарів РРФСР на чолі з В. Леніним. Важливим завданням більшовицької влади було створення міліції, яка стала важливим інструментом забезпечення правопорядку [84, с. 13].

Створення міліції на тих українських землях, на які поширювалася більшовицька влада, пов'язана з декретом Тимчасового Робітничо-Селянського уряду Української СРР «Про організацію влади на місцях» [85, с. 3], виданого наприкінці листопада 1918 р. На підставі цього декрету при військово-революційних комітетах створювалися відділи народної міліції, які вели боротьбу із грабежами та хуліганством, підтримували громадський порядок. У селах організацією міліції зайнялися відділи по боротьбі з контрреволюцією при місцевих комітетах бідноти [86, с. 96].

5 лютого 1919 р. РНК Української СРР прийняла декрет «Про організацію міліції» [87, с. 93, 96], відповідно до якого в міліції вводилося

обов'язкове навчання військовим навикам і військовій дисципліні. Декрет прямо вказував, що «при навчанні військовій справі керуватися статутами та постановами, прийнятими для Червоної Армії» [88, с. 62].

Низка дослідників [89, с. 118] вважають, що цим декретом діяльність тогочасної міліції регламентувалася військовими статутами, а правовідносини між її співробітниками будувалися на основі Дисциплінарного статуту Червоної Армії, затвердженого ВЦВК 30 січня 1919 р. [90, с. 177]. Така позиція викликає сумнів, оскільки згідно з цим документом військова дисципліна розповсюджувалася лише на ті міліцейські підрозділи, які відкомандировувалися в розпорядження командування Червоної Армії, і на тих співробітників, які повинні були постійно перебувати в складі діючої армії. На інші частини і підрозділи міліції декрет від 5 лютого 1919 р. не розповсюджувався.

Через відсутність у декреті норм щодо структури органів управління міліцією НКВС УСРР видав інструкцію «Про організацію радянської робітничо-селянської міліції УСРР» від 23 березня 1919 р. [91, с. 108].

Служба в міліції була добровільною, але кожен був зобов'язаний прослужити не менше одного року. На службу приймалися особи, що досягли 21-річного віку, освічені, користувалися виборним правом, не перебували під слідством і судом по звинуваченню у скоєнні злочинів, цілком здорові та придатні для служби [92, с. 153].

Аналізуючи норми Інструкції від 23 березня 1919 р., Р. С. Мулукаєв зазначає, що нормотворець значною мірою врахував положення інструкції про організацію міліції, виданої НКВС та НКЮ РСФРР 12 жовтня 1918 р. [93, с. 66]. Тому можемо дійти висновку, що з самого початку в основу структури органів міліції УСРР було покладено принципи розбудови органів міліції РСФРР. Одразу ж уряд країни зіткнувся з необхідністю прийняття та введення дисциплінарного законодавства для регулювання дисциплінарних правовідносин між працівниками

новоорганізованої міліції, більшість яких зазвичай була із числа найбільш неграмотних і малограмотних [94, с. 13].

22 серпня 1919 р. було затверджено та введено в дію Дисциплінарний статут Радянської Робітничо-селянської міліції [95], який складався з трьох розділів. У першому говорилося про службовців міліції, на яких поширювалися всі положення Статуту. Розділ другий присвячувався дисциплінарним стягненням, які визначалися як покарання, що накладалися начальниками за «незначні упущення по службі». До цих стягнень належали: застереження; догана в строю або в наказі по міліції; наряд позачергово не більше 10 діб; арешт на строк не довший 10 діб; переміщення на нижчу посаду; звільнення зі служби (ст. 5).

Звільнення зі служби або переміщення на нижчу посаду «за незначні упущення по службі» навряд чи можна визнати адекватним покаранням. Тут явно не вистачало поділу порушень на малозначні і більш тяжкі, що межують зі злочином. Розділ третій визначав порядок накладення дисциплінарних стягнень та права начальницького складу щодо їх накладення (ст. 6-15).

Дисциплінарний статут міліції мав серйозні прогалини, основними з яких були: відсутність посилань на правові основи підтримання дисципліни в міліції; не були визначені обов'язки особового складу, які передбачала дисципліна; не розглядалися заходи заохочення щодо працівників міліції, які відзначилися на службі. Іншими словами, дисциплінарна практика начальників (командирів) була однобоко орієнтованою на покарання підлеглих [96, с. 70]; п. 1 Дисциплінарного статуту міліції проголошував тезу про те, що службовці міліції користуються однаковими з громадянами правами, а п. 11 Статуту дозволяв підлеглим подавати скарги, однак в самому документі не було передбачено механізм розгляду цих скарг і заяв.

Дисциплінарним статутом Радянської Робітничо-селянської міліції передбачалося таке дисциплінарне покарання, як занесення звільнених у дисциплінарному порядку працівників, а також засуджених судовими вироками за злочини, що принижують звання працівника міліції, на «Чорну

дошку» із зазначенням проступку, за який дану особу засуджено, і часу звільнення з посади [97, с. 530]. На нашу думку, таке дисциплінарне покарання мало серйозне моральне значення.

У своїх наказах та розпорядженнях керівництво міліції неодноразово вказувало на суворість дисциплінарних стягнень, зверталася увага на те, що досить широкі права, надані Дисциплінарним статутом начальника повітової міліції, необхідно використовувати виважено й обачно, не допускати адміністрування, використовувати права в суворій відповідності з поняттями справедливості і неупередженості [98, с. 89].

Новостворена міліція переживала серйозні труднощі, пов'язані з тяжким матеріальним становищем, недостатчею обмундирування та озброєння, технічним забезпеченням працівників міліції. Внаслідок чого ослабла робота багатьох міліцейських органів, поширювалось дезертирство, мали місце зловживання та хабарництво серед працівників міліції та розшуку [99, с. 37].

Для підготовки кадрів міліції 11 червня 1921 р. були організовані курси Червоних міліціонерів Харківської губернії, які 12 травня 1922 р. були перейменовані в Перші Окружні курси молодшого Комскладу Головного управління міліції УСРР, 2 жовтня 1922 р. – у Школу старшого Комскладу УСРР, а 23 жовтня 1923 р. – у Всеукраїнську школу командного складу міліції та розшуку [100, с. 11], але у зв'язку з житловою кризою у Харкові 1925 р. школу було перенесено до Києва.

Хоча у звітах і доповідях говорилося, що неписьменність в міліції було ліквідовано ще у 1925 р., виходячи з аналізу деяких архівних матеріалів, ми схильні вважати, що все ж це сталося на початку 30-х рр. XX ст. [101, с. 148].

На фоні позитивних зрушень (вказіть яких, пам'ятайте про декомунізаційні закони) у перші роки існування в організації шкільної діяльності виникали певні труднощі. Основною з них було недостатнє матеріально-технічне забезпечення як курсантів, так і молодшого й середнього командного складу. Приміщення шкіл, а особливо лабораторії, не

були обладнані для проведення занять належним чином, що впливало на рівень підготовки курсантів. Незважаючи на те, що в програмі підготовки були передбачені практичні заняття, на думку керівництва територіальних підрозділів, їх було замало для того, щоб після випуску курсанти могли повністю виконувати всі поставлені перед міліцією завдання. Стан дисципліни в школі був не на тому рівні, який би мав бути у військово-навчальному закладі. Цей висновок ґрунтується на тому, що рівень дисциплінованості працівників, які прибували після випуску до практичних підрозділів, був нижчим, ніж в осіб, які не закінчували школи [102, с. 67].

Не дивлячись на те, що вже на початку 1921 р. у багатьох губерніях працювали школи з підготовки начальницького складу, кадри комскладу міліції були укомплектовані не повністю. Тільки в кінній міліції некомплект в той час складав 57,5 % [103, с. 44]. Цю та ряд інших проблем (покращення матеріального забезпечення, спорядження зброєю, обмундируванням та продовольством) влада намагалася вирішити за допомогою військового командування. У квітні 1921 р. на командування військовими силами була покладена задача щодо обмундирування та озброєння міліції [104, с. 59]. Однак указані заходи не дали очікуваних результатів, оскільки в такий складний для країни час практично неможливо було озброїти, обмундирувати та навчити весь особовий склад міліції [105, с. 34].

Правовою основою організації та діяльності міліції України було Положення про Робітничо-селянську міліцію Української СРР (далі – Положення), затверджене РНК Української СРР ще 14 вересня 1920 р. [106, с. 70]. Воно ґрунтувалось на аналогічному документі, прийнятому в РРФСР 10 червня 1920 р.

Відповідно до Положення міліція перебувала у віданні НКВС Української СРР, у складі якого було Головне управління міліції, яке здійснювало загальне керівництво щодо організації та діяльності всіх органів міліції на території республіки. На місцях створювались губернські та повітові управління міліції, що входили до відділів управління виконкомів на

правах підвідділів [107, с. 358]. Таким чином, мало місце подвійне підпорядкування місцевих органів міліції, що, з одного боку, сприяло укріпленню апарату міліції, а з іншого, – наближало міліцію до трудових мас.

Успіхи у вирішенні поставлених перед міліцією завдань з охорони громадського порядку, боротьбі зі злочинністю, у приведенні у життя декретів та постанов центральних та місцевих органів влади залежали, перш за все, від людей, що служили в міліції, їх політичної самосвідомості, професійної підготовки. У прийнятій з цього приводу директиві Центральний Комітет КП(б)У вказував: «Радянській Україні необхідна міліція політично свідомо та революційно дисциплінована. Необхідно визнати, що досі цього немає» [108, с. 682].

До служби в органах внутрішніх справ була залучена і деяка кількість жінок. У звіті про діяльність міліції Української СРР за 1923 р. указувалося, що кількість жінок в органах міліції складає 614 осіб або 4,8 % [109, с. 50]. Для підвищення їх професійного та теоретичного рівня у деяких містах були відкриті курси міліціонерок. Так, уже в березні 1921 р. відбувся перший випуск міліціонерок з Харківської школи [110, с. 77].

У роки громадянської війни радянські міліцейські формування разом із частинами Червоної Армії брали активну участь у боях проти іноземних інтервентів і білогвардійців. Відповідно до Постанови Ради Оборони Української СРР від 30 липня 1919 р. «Про мілітаризацію міліції» третя частина рядового складу міліції постійно перебувала на фронтах [111, с. 8]. На їх місця брали інших, нерідко значно гірше підготовлених, менш досвідчених працівників, а відсутність бажаючих вступати до лав міліції призводила до заниження вимог до кандидатів на службу, недостатньої перевірки їх ділових і морально-вольових якостей, що само собою вело до погіршення дисципліни в міліції та численних порушень законності [112-118]. У зв'язку з цим питання зміцнення дисципліни ставало однією із найважливіших умов успішного виконання міліцією покладених на неї основних і додаткових обов'язків, обумовлених військовою обстановкою. На

працівників, що відряджалися до лав Червоної Армії, розповсюджувався Дисциплінарний статут Робітничо-селянської Червоної Армії [119, с. 9].

По закінченні громадянської війни в 1920 р. почалася робота з поліпшення структури й форм діяльності органів охорони громадського порядку [120-123]. Мізерне та нерегулярне грошове утримання [124, с. 222], недостатнє матеріально-побутове та технічне забезпечення робітничої міліції [125] серйозно впливали на свідомість співробітників, їх ставлення до служби, дотримання дисципліни та правопорядку. Доволі частими стали скарги громадян на революційну вседозволеність, самоуправство [126, с. 3–17, 64–77], незаконні обшуки і виїмки, конфіскації і арешти [127], вчинення співробітниками міліції тяжких злочинів стали досить частим явищем [128-133], на що не могли не реагувати місцеві органи влади. З'явився цілий ряд постанов, положень та інструкцій місцевих органів влади, в яких формулювалася сутність вимог до співробітників міліції з дотримання законності, дисципліни і морально-етичних норм. Як правило, ці вимоги знаходили відображення і в умовах прийому працівників на службу в міліцію [134].

У середині 1921 р. чисельність міліції республіки досягла максимальної величини – 189 тис. чол. [106, с. 112]. П'ятий Всеукраїнський з'їзд Рад, що відбувався з 25 лютого по 3 березня 1921 р., вказав на необхідність терміново реорганізувати міліцію й забезпечити її матеріально [135, с. 433].

З метою реалізації рішень З'їзду Рад РНК УСРР 5 квітня 1921 р. видала Постанову «Про реорганізацію міліції й поліпшення становища її працівників», у якій підкреслювалося, що «міліції повинні бути віддані кращі сили й матеріальні засоби». На командування збройними силами України й Криму покладалося в терміновому порядку передати міліції 30 тис. грамотних червоноармійців і 1200 чол. комскладу, забезпечити їх обмундируванням, спорядженням, переозброїти міліцію гвинтівками нових зразків. Губернські, окружні та повітові органи постачання військового відомства зобов'язувалися забезпечувати міліцію за нормами продовольчого

червоноармійського пайка [136, с. 50].

Однак виконання цього завдання армійським командуванням явно затяглося через брак матеріальних засобів і залучення багатьох військових частин до збройної боротьби із селянськими повстанськими формуваннями. Дисципліна серед працівників міліції, слід зауважити, лишалася незадовільною [137, с. 315-320; 138, с. 8, 11; 139, с. 35; 140, с. 7-9].

Виходячи з цього, РНК Української СРР 12 серпня 1921 р. видала Постанову «Про тимчасову передачу міліції у відання військового відомства». Цією постановою вся міліція щодо укомплектування, навчання й постачання передавалася на певний строк у підпорядкування військовому командуванню. Основна мета воєнізації полягала в тому, щоб зміцнити дисципліну міліціонерів, навчити їх військовій справі, звести у військові з'єднання, переозброїти однотипною зброєю, забезпечити всім необхідним [141, с. 433].

5 жовтня 1921 р. ВУЦВК декретом «Про підпорядкування міліції Української СРР Військовому командуванню України й Криму» зажадав від Військового командування створення до 1 грудня 1922 р. придатного до роботи адміністративно-господарського апарату міліції. У декреті підкреслювалося, що керівництво оперативною й спеціальною службою міліції залишається за НКВС [142, с. 571].

Виконуючи постанову РНК Української СРР, командування військ України й Криму взяло безпосередню участь у реорганізації міліції, зміцненні її матеріальної бази. На початку 1922 р. з армійських підрозділів у міліцію було переведено 24554 чол. (у числі яких було 563 особи. командного складу й адміністративно-господарської служби), а також 2626 коней. Військове командування передало міліції 10 тис. гвинтівок, кілька десятків кулеметів, велику кількість комплектів обмундирування, спорядження, кілька легкових і вантажних автомобілів [143, с. 136].

Підводячи підсумки воєнізації, начальник Головного управління міліції в доповіді Наркому внутрішніх справ у лютому 1922 р. повідомив, що

воєнізація дала можливість підвищити дисципліну, військові знання, політичну свідомість працівників міліції [144, с. 7]. Однак воєнізація мала на практиці й негативні сторони, які виявилися в нерозумінні багатьма воєнкомами та командувачами округів своєї ролі в справі реорганізації міліції. Наприклад, у Волинській губернії воєнком своїм наказом підпорядкував собі начальника губміліції як свого помічника та вимагав від нього виконання наказів військового командування. Він також наказав реорганізувати міліцію відповідно до штатів, що надійшли з Київського військового округу [145, с. 44]. В Одеській губернії після отримання наказу з центру про воєнізацію міліції всі військові органи та цивільна влада м. Одеси вважали необхідним втручатися в справи міліції та реорганізовувати її по-своєму [145, с. 15]. У доповіді начальника міліції Запорізької губернії говорилося, що воєнізація в кінцевому підсумку, на його думку, не виправдала покладених на неї завдань: стройові навчання в губміліції не проводились, оснащення обмундируванням та продовольством лишилося на тому ж рівні, поповнення рядів міліції червоноармійцями не дало очікуваних результатів. Так, із прибулих у розпорядження Запорізької міліції 731 червоноармійця 70-ї стрілкової дивізії та 261 губвоєнкома лише 22 були озброєні [145, с. 14]. Подібного змісту рапорт було надіслано в Головміліцію і начальником Харківської губерньської міліції, в ньому окрім усього іншого, вказувалося про недостачу озброєння, без якого міліція не могла вести активну боротьбу з бандитами, які частіше за все, були краще озброєні [105, с. 27-28].

26 січня 1922 р. начальник Головного управління міліції республіки видав наказ про вихід міліції із підпорядкування військового командування та передачі її в безпосереднє розпорядження НКВС [71, с. 37]. Незважаючи на значну допомогу військового відомства, потреби міліції не були задоволені (в Харківській губернії наприкінці воєнізації лише 10 % міліціонерів було обмундировано) [146, с. 7].

У звітах та доповідних записках зазначалося, що 15 січня 1922 р. міліція, побудована за структурою Червоної Армії, значно зміцнивши дисципліну у своїх рядах, помітно поліпшивши своє озброєння й матеріальне становище, була виведена з підпорядкування військового командування й повністю передана в розпорядження НКВС України [144, с. 10]. Указані архівні дані сприймаємо критично, оскільки наявні архівні матеріали, які свідчать, що матеріальне та технічне забезпечення працівників міліції знаходилося на грані «голодного існування» [147, с. 118], тому, наприклад, проводилися тижневики «надбання міліціонера», приурочені до 5-ї річниці утворення міліції, під час яких на робітничих зборах приверталася увага до міліцейської служби. У результаті проведення вказаних заходів актив міліції України зібрав близько трьох трильйонів рублів від добровільних відрахувань робітниками та службовцями фабрично-заводських та радянських установ [148, с. 37].

Ми погоджуємося з думкою О. К. Міхеєвої, що воєнізація міліції в Україні не відіграла цілком тієї ролі, на яку розраховували при прийнятті цього рішення. Міліцію дійсно муштрували в стройовому відношенні, більш-менш обмундирували та доозброїли, але й надалі невизначеним залишався статус міліції, її права та обов'язки, оскільки Постанова РНК УСРР від 14 червня 1920 р. «Про робітничо-селянську міліцію УСРР» усього цього не визначала і на момент 1921 р. була вже явно застарілою [149, с. 150]. Це вносило непорозуміння у відносини між міліцією та керівництвом виконкомів, «міліція трактувалася як місцева охорона, її особовий склад та структура могли бути змінені тільки на підставі звичайнісінької примхи того чи іншого керівника, розпорядження та накази Головного управління замість негайного виконання виносились на обговорення різними комісіями» [150, с. 8; 151, с. 17-34, с. 152, с. 62, 63, 66].

Нагальні проблеми міліції були обговорені на I Всеукраїнському з'їзді працівників міліції (17 березня 1922 р.). У рішенні з'їзду підводилися підсумки чотирирічної роботи міліції, узагальнено накопичений досвід

охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю, намічено заходи з подальшого вдосконалення міліцейської служби, посиленню політико-виховної роботи в її рядах [153, с. 22]. Не дивлячись на ряд конкретних заходів, проведених з метою виконання рішення з'їзду, становище міліції лишалося незадовільним [154, с. 3]. Особовий склад, як командний, так і рядовий, у багатьох аспектах не відповідав необхідним вимогам через слабку спеціальну та теоретичну підготовку, повну матеріальну незабезпеченість [155, с. 11, 156, с. 54-55, 157, с. 88, 90-91]. Ускладнювало роботу міліції і часте втручання відділів управління виконкомів у службову діяльність міліцейських органів, що виражалося в призупиненні виконання губернською та повітовою міліцією наказів начальника міліції республіки та навіть Народного комісаріату внутрішніх справ [154, с. 4].

27 листопада 1922 р. між Головними управліннями міліції Української СРР та Російської РСФР був укладений договір про співпрацю, зміст якого визначався єдиною класовою сутністю державної влади обох республік, а також спільністю задач та цілей, що стояли перед міліцією України та Росії. Договір передбачав і конкретні заходи щодо розроблення єдиних методів роботи органів міліції обох республік. Зокрема, Головні управління міліції були зобов'язані надавати один одному інформацію про оперативну обстановку, регулярно обмінюватися наказами. Міліція Української СРР повинна була застосовувати накази міліції Російської РСФР (як діючі, так і ті, які були видані пізніше) з найбільш важливих питань організації роботи, структури органів міліції, штатів, підготовки кадрів, проходження служби [79, с. 38].

Вже у ході реорганізації міліції стало проводитися значне скорочення її особового складу, що тривало до середини 20-х років. Упродовж 1921–1924 рр. чисельність міліції в республіці скоротилася більш, ніж в 10 разів [158, с. 100].

Перша Всеукраїнська нарада працівників НКВС, що відбулася в липні 1924 р. прийшла до висновку, що подальше скорочення штатів неможливе.

Завантаженість міліціонерів стала надмірною. До того ж сили міліції між містом і селом були розподілені нерівномірно. Якщо в містах на відносно невеликій території один міліціонер припадав на 680 жителів, то в сільській місцевості один міліціонер обслуговував 16 тис. жителів, що проживали на території 270 квадратних верст [159, с. 5].

Друга Всеукраїнська нарада працівників НКВС, що відбулася в травні 1925 р. з огляду на ситуацію, що склалася, прийняла рішення про збільшення чисельності міліції, у першу чергу, на селі [160, с. 6]. З 1925 р. штати органів міліції стали помітно розширюватися, стабілізувавшись до кінця 20-х років [161, с. 74].

В основу формування органів міліції був покладений більшовицький принцип класовості, що суперечило принципам демократичності, публічності, справедливості тощо. Тогочасний тоталітарний комуністичний режим як на рівні центральних, так і місцевих партійних та державних органів уважно стежив за суворістю виконання вимог класового підходу при відборі кадрів для робітничо-селянської міліції. РНК Української СРР у постанові «Про реорганізацію міліції й поліпшення становища її працівників» зобов'язала Південне бюро ВЦРПС направити на службу в міліцію 6 тис. робітників – членів профспілок, а комнезамів – необхідне число по можливості грамотних членів КНС [40, с. 4]. У ході виконання даної постанови в Одеську губміліцію тільки протягом квітня – початку травня 1921 р. було спрямовано близько 700 робітників і селян-незаможників [162, с. 89]. Питання поповнення рядів міліції робітниками й селянами неодноразово розглядалися губернськими, окружними й районними комітетами партії, низовими партійними організаціями [163, с. 29; 164, с. 570; 165, с. 3]. У Харкові в грудні 1922 р. у ході двотижневого зміцнення міліції тільки на великих заводах було проведено 5 партконференцій й 32 зборів партосередків [166, с. 6]. У результаті роботи, проведеної партійними організаціями по висуванню в органи міліції робочих і найбідніших селян, їх питома вага в складі міліції

України в період непу була стабільно високою, коливаючись у різні роки від 84,5 % до 88,8 % [167, с. 2].

Разом з тим з 1926 р. посилилася плинність кадрів. Причиною тому став помітний ріст зарплат у робітників на підприємствах і будівництвах в ході активної індустріалізації, тоді як посадові оклади міліціонерів хоча й підвищувалися, але поступалися зарплаті робітника середньої кваліфікації в два та більше разів. Певна частина дисциплінованих висуванців-робітників, зазнаючи матеріальних труднощів, не закріплювалася в органах міліції і поверталася у свої робочі колективи. Зменшення питомої ваги робітників у складі міліції тривало до початку 30-х років [168, с. 19].

Поповнюючись представниками робітників і найбідніших селян, комуністами й комсомольцями, органи міліції в роки непу неодноразово проводили так звані чистки своїх рядів, звільняючись від «класово ворожих та неблагонадійних елементів» та осіб, що вчинили різного роду проступки й злочини. Перша чистка складу міліції республіки проходила з кінця 1921 р. до середини 1922 р. згідно з наказом начальника Головміліції УСРР від 22 вересня 1921 р. «Про чистку міліції» [169, с. 1].

Нам важко однозначно сказати, що значив термін «неблагонадійність», тому що під цим словом, як правило, мали на увазі соціальну належність співробітника, а не відданість людини владі, її ставлення до існуючого ладу. Проте, як видається, неблагонадійність означала для більшовицького режиму свободу мислення, демократичність, повагу до національних особливостей республік, їх суверенність тощо.

Так звані чистки проводили спеціальні комісії, утворені під головуванням начальників політсекретаріатів у складі начальників інспекції міліції, начальників адміністративно-міліцейських відділів, начальників карних розшуків і представників Надзвичайної комісії [169, с. 1]. За результатами чисток із органів міліції було звільнено від 15 % до 30 % особового складу [170, с. 7].

Друга загальнореспубліканська чистка рядів міліції проводилася з 1 січня 1923 р. Цього разу до складу вказаних комісій також входили представники партійних органів, місцевих Рад, профспілок, комнезамів та ін. Нерідко засідання комісій проводилися в цехах заводів і фабрик, на сільських сходах. У результаті цієї чистки з міліції було звільнено 19 % її особового складу, з карного розшуку – 16 % [171, с. 15].

Третя чистка міліції України проходила відповідно до циркуляра ЦК КП(б)У від 8 вересня 1925 р. «Про чистку рядів міліції» [153, с. 23] з осені 1925 р. до весни 1926 р. Однією з найважливіших причин, що викликали її проведення, були грубі порушення службової дисципліни та законності, зловживання й злочини, що мали тенденцію до різкого зростання. Так, наприклад, 17 грудня 1924 р. черговий 7 відділення Харківської міської міліції С. доставив до відділення громадянина у стані алкогольного сп'яніння, якого обшукав без складання протоколу, вилучивши 36 руб. 40 коп. (міліцейський оклад тоді коливався на рівні 30-32 руб.), які того ж дня витратив разом зі своїм товаришем у пивній. Крім того, через кілька днів С. звільнив з-під варти арештованого за крадіжку, якого співробітники міліції затримали «на гарячому» і на якого до того ж вказала потерпіла, мотивуючи це тим, що він (С.) нібито встановив непричетність вказаного громадянина до вчинення злочину. Насправді ж С. отримав від затриманого 10 руб., які того ж дня витратив у пивній. 5 вересня 1925 р. під час проведення облави на повій на залізничному вокзалі Харкова С. одягнув білий лікарняний халат, при цьому перебуваючи на добовому чергуванні по 7-му відділенню міліції, та почав розпитувати повій про їх захворювання, пропонуючи проведення безкоштовного огляду. Повії впізнали С. та не стали до нього підходити, при цьому підняли нецензурну лайку й виставили його на посміх. С. було пред'явлено звинувачення у кримінально караному діянні, а саме дискримінації влади [114, с. 4, 25].

Комісії під головуванням відповідальних працівників губвиконкомів у складі представників партійних, профспілкових і комсомольських

організацій, РСІ, прокуратури й місцевих Рад цього разу не тільки оцінювали ділові та моральні якості кожного співробітника міліції, а й вивчали причини й динаміку дисциплінарних проступків, злочинності, завантаженість міліцейських апаратів, розміщення кадрів у них, вносили конкретні пропозиції щодо поліпшення роботи міліції та карного розшуку. Усього було перевірено 16623 особи. За підсумками перевірки було відсторонено від займаних посад 1958 осіб, тобто 11,7 % усього особового складу. З цієї кількості відсторонено як таких, що не відповідали займаним посадам – 33,5 %, за хабарі, розтрата й привласнення – 13 %, за грубе ставлення до громадян – 5,1 %, за пиятику – 21,5 %, за зв'язок зі злочинним елементом – 4,8 % та ін. [172].

Четверта чистка міліції в Україні (як і в усьому Радянському Союзі) проходила у другій половині 1929 р. відповідно до рішення XVI конференції ВКП(б). У результаті її проведення з міліції було звільнено майже 15 % особового складу [153, с. 22, 24].

У розглядуваний період, крім загальнореспубліканських чисток органів міліції, проводилися також чистки міліції в окремих містах, районах, округах. Так, в 1928 р. після перевірки спеціальною комісією роботи міліції Артемівського округу було проведено чистку, за підсумками якої з її складу було звільнено 16,1 % працівників, у тому числі 100 % комскладу міліції й 43 % комскладу карного розшуку [173, с. 56].

Ці чистки мали на меті насамперед усунути з органів міліції національно свідомих патріотів, демократичних працівників, та цим зміцнити дисципліну та підвищити авторитету міліції серед населення, але час показав, що прийняті комісіями рішення часто були поспішними, оскільки загальний рівень дотримання дисципліни та законності в міліції лишався стабільно низьким, а масові звільнення призвели до значного некомплекту на місцях.

Як зазначалося у звітах начальника Харківської губміськміліції, частина міліціонерів, пройшовши чистки, «спочивала на лаврах» та

припиняла відповідально ставитися до своїх безпосередніх обов'язків. Інша ж частина, щоб уникнути звільнення під час майбутніх можливих чисток, пішла шляхом завоювання дешевої популярності у місцевого населення, не звертаючи уваги на адміністративні, а інколи і кримінальні правопорушення [174, с. 20]. Крім того, як зазначав пізніше Нарком внутрішніх справ УСРР, чистка показала, що «... значне число злочинів було викликано напівголодним існуванням міліціонерів. Мізерні оклади, одержувані міліціонерами, інколи навіть твердого та чесного працівника штовхали на злочин» [175, с. 13].

По закінченню громадянської війни, в умовах всезагальної розрухи та голоду, міліція республіки відчувала гостру необхідність в обмундируванні, зброї, спорядженні та продуктах харчування. У серпні 1922 р. ВУЦВК своєю постановою розповсюдив на сім'ї міліціонерів ті ж пільги, якими користувалися родини військовослужбовців [143, с. 48]. Тоді ж усім працівникам міліції були підвищені посадові оклади. Але з 1 січня 1923 р. міліція України була переведена з державного бюджету на місцеві засоби забезпечення. Через слабкість місцевих бюджетів грошові оклади працівників міліції були різко знижені, значно поступаючись окладам кваліфікованих працівників та службовців державних підприємств [176, с. 231]. У звітах керівників міліції зазначалось, що в умовах зміцнення економіки республіки потроху покращувалось забезпечення працівників міліції форменим одягом та взуттям, підвищувались посадові оклади [177, с. 7]. До таких даних ставимось критично, оскільки Колегією Народного Комісаріату РСІ СРСР неодноразово вказувалося, що при розробці державного та місцевого бюджетів на 1928-1929 рр. не зверталася достатня увага на питання регулювання зарплати, штатні норми міліції та розшуку, обмундирування та спорядження; крім того, не були розпочаті дієві заходи щодо поліпшення житлових умов працівників міліції та розшуку [178, с. 32, 56].

Матеріальна незабезпеченість працівників міліції, невпорядкованість їх побутових умов (повсюди міліціонерам доводилося шукати прихистку на ніч у знайомих, ночувати на вокзалах, в канцеляріях і т. п. [153, с. 22]), поряд з величезною завантаженістю роботою ставали головними причинами порушення службової дисципліни та плинності кадрів її особового складу.

У газеті «Коммунист» писалося: «Якщо правове положення міліції вимагає бажати кращого, то її матеріальне становище примушує кричати «благим матом». За один лише 1922 рік заборгованість по міліції дорівнює 500 мільярдам карбованців. Є губернії, де міліціонери не отримували зарплатню за 7 місяців...» [179, с. 240-241]. Це свідчило про серйозні прорахунки у політиці радянського уряду, та замість того, щоб вирішувати ці проблеми, - вони всіляко вуалювалися під призмою патріотичності та самовідданості працівників міліції.

В умовах непу держава виявилася неспроможною утримувати на власні кошти правоохоронну систему. У першу чергу це торкнулося міліції. Зубожіла та роздягнута міліція Донецької губернії навесні 1922 р. почала поволі пристосовуватися до нових умов життя – повітові, районні відділення міліції брали в оренду землю і вирощували хліб, орендували млини, радгоспи. Неспроможність держави утримувати міліцію була офіційно закріплена 1 жовтня 1922 р. – міліцію Донбасу зняли з усіх видів державного постачання [49, с. 134-135].

А в рапорті від 6 червня 1922 р. начальника Харківської губміліції С. І. Олійника повідомлялося, що відтік з підрозділів міліції у губернії набув масового та стихійного характеру. Він просив керівництво НКВС надати кредит з метою погашення заборгованості по зарплаті за останні півроку. Якщо цього не буде зроблено, наголошував він, у найближчій перспективі Харківська міліція може залишитися взагалі без особового складу [180, с. 86].

З 1924 по 1928 роки плинність кадрів особового складу міліції України знизилася на 42 %, що значною мірою було пов'язано з деяким поліпшенням її матеріальної забезпеченості [180, с. 87].

Перша Всеукраїнська нарада КП(б) України вимагала підсилити роботу з політичного виховання службовців міліції, зробити її більш конкретною та цілеспрямованою [160, с. 5]. До речі, в міліції РРСФР вже були створені спеціальні політико-адміністративні органи – політсекретаріати. Створення політсекретаріатів в інших радянських республіках було прискорено після того, як 4 серпня 1921 р. ЦК КП(б) СРСР направив усім партійним організаціям лист «Про заходи щодо посилення партійної та політико-просвітницької роботи в робітничо-селянській міліції». Центральний Комітет вважав партійну роботу в міліції не менш важливим напрямом в роботі, ніж інші. У листі висувалася вимога «звернути особливу увагу на адміністративно-політичні органи міліції (політсекретаріати), прискоривши їх організацію там, де вони слабо функціонують» [181, с. 514]. ЦК КП(б)У в жовтні 1921 р. підтвердив та направив вказаний циркуляр на виконання всім губерніям [171, с. 19].

У пошуках форм та методів контролю за міліцією з боку партійних органів відбувалися об'єднання партійних органів губернської міської міліції, губрозшуку, губвиконкому з губернським партійним комітетом [182, с. 56]. Хоч такі об'єднання і давали можливість розробити загальну політичну лінію діяльності органів міліції та розшуку в масштабі губміліції для здійснення своєчасного партійного контролю за їх роботою, та, на жаль, видимих результатів у боротьбі з порушниками дисципліни не мали.

Принаймні серед позитивних явищ такого об'єднання можна назвати те, що на місцях стали активно діяти школи ліквідації безграмотності та малограмотності серед особового складу міліції, клуби, бібліотеки, гуртки самодіяльності. У грудні 1923 р. 1460 працівників міліції та розшуку відвідували 53 школи грамотності [183, с. 11].

4 вересня 1923 р. вступив у дію новий Дисциплінарний Статут Робітничо-селянської міліції РРФСР [184, с. 150], який значно відрізнявся від подібного Статуту 1919 р. Це вже був досить продуманий документ, що мав в основі попередній статут міліції, а також адаптовані (перероблені) статті

Дисциплінарного статуту Робітничо-селянської Червоної Армії 1919 р. Він складався з шести розділів та 47 статей (Статут 1919 р. мав 3 розділи та 15 статей). У ст. 2 вказувалося, що «революційна міліцейська дисципліна є суворим і точним дотриманням встановлених Робітничо-селянською міліцією законів та статутів, правил служби й обов'язків поведіння службовців на основах: а) поваги до всіх законів РРФСР б) безмежної відданості Соціалістичній батьківщині та Радянському ладу, даній урочистій обіцянці; в) усвідомлення необхідності підпорядкування своєї волі приписам закону й наказам начальників; г) взаємоповаги, згуртованості і товариськості всіх службовців; д) виховання в собі та інших якостей і здібностей, необхідних для бездоганного й самовідданого виконання свого обов'язку». У статтях 3–5 Дисциплінарного статуту міліції 1923 р. роз'яснювалося, які саме обов'язки передбачені міліцейською дисципліною, що таке військовий «дух» і революційна «честь».

Цікавим є випадок, описаний у колективній монографії О. М. Бандурки, В. А. Греченка та О. Н. Ярмиша, про те, як І. Г. Ніколаєнка, члена ЦК КП(б)У, «людину залізної волі й чудового організатора, старшого гвардійця більшовизму, сина червоного Донбасу, який віддав 35 років свого життя справі визволення пролетаріату...» було звільнено з посади наркома внутрішніх справ за «пияцтво». Про що свідчить рішення Центральної контрольної комісії при ЦК КП(б)У, яка провела у грудні 1924 р. спеціальне розслідування поведінки наркома. Її рішення було таким: «... За появу на вулиці в нетверезому стані та буйність у районній міліції т. Ніколаєнку винести сувору догану зі зняттям з роботи в НКВС» [49, с. 134-135].

Розділ другий (ст. 6–9) під назвою «Правила та обов'язки міліцейських начальників і підлеглих» розкривав сутність взаємин між суб'єктами дисциплінарних правовідносин, правосуб'єктність. Розділ третій «Про наказ начальника» (ст. 10–17) досить докладно роз'яснював, яким повинен бути наказ, як він повинен віддаватися підлеглим, і як домагатися його виконання та ін. Стаття 17 Статуту вказувала підлеглому не виконувати наказ

начальника, «якщо він є завідомо злочинним діянням». Понад те, підлеглий, що виконав за наказом начальника злочинне діяння, піддається покаранню, передбаченому у законі. Розділ четвертий «Про заходи заохочення» був новим. У Дисциплінарному статуті міліції 1919 р. було лише вказано, що «заходи заохочення приймаються начальником для нагородження підлеглих, що відрізнялися під час виконання службових обов'язків, або за відмінну поведінку, старанність і знання служби». Однак самі «заходи» – види заохочень, не називалися, не передбачав Статут і прав начальників по заохоченню підлеглих. Указувалося, що заохочення застосовуються «відповідно до правил проходження служби в міліції» (ст. 18).

Разом з тим, новим Статутом було виключено таке стягнення, як право начальників призначати чергування (наряд) позачергово до 10 діб, що передбачалося Статутом 1919 р. (ст. 5).

Наразі не існує однозначного пояснення чому настільки важливий для діяльності міліції документ був відомчим актом, у той час як Дисциплінарний статут РСЧА був законодавчим документом, затвердженим вищим органом влади. Вочевидь причини ті ж, якими аргументували свої дії укладачі Статуту внутрішньої служби міліції. Один з них писав, що було вирішено замість Статуту внутрішньої служби міліції прийняти «Правила внутрішньої служби міліції». Ця заміна, на його думку, несла наступні зручності: 1) усувалася необхідність його узгодження із зацікавленими відомствами й спрощувалося його подальше проведення в законодавчому порядку; 2) не треба було боятися, що статут швидко застаріє, не буде відповідати новій структурі управлінь міліції на місцях тощо; 3) проведення Правил у відомчому порядку «полегшувало у майбутньому можливість їхньої зміни й доповнення» [6, с. 30]. Цілком можливо, з таких же міркувань і Дисциплінарний статут міліції 1923 р. був відомчим документом.

Слід зазначити, що порушення службової дисципліни начальницьким складом міліції завжди розглядалися вищими органами як підрив авторитету

Радянської влади, що багаторазово підкреслювалося у нормативно-правових актах [185, с. 291–292].

27 квітня 1925 р. НКВС направив начальникам адміністративних відділів губернських та обласних виконкомів циркулярний лист «Про відповідальність посадових осіб». У документі, зокрема, зазначалося, що радянське законодавство встановлює загальний для всіх без винятку громадян країни порядок відповідальності за злочини й правопорушення, однак, як показала практика, посада або належність тієї або іншої особи, що скоїла правопорушення або злочин, нерідко призводили до пом'якшення стягнення або до звільнення від такого, що дезорганізовувало адміністративний апарат та згубно впливало на особовий склад, «перешкоджаючи проведенню курсу Уряду на зміцнення революційної законності [186, с. 145].

В Інструкції міліціонеру, оголошеній наказом Головного управління міліції від 19 березня 1925 р., детально розглядалися вимоги щодо дотримання соціалістичної законності в діяльності міліції. «Міліціонер, – говорилося в Інструкції, – повинен вести життя чесне та тверезе. Не повинен вести знайомства з людьми, які користуються дурною репутацією. Не повинен входити в борги, щоб не потрапити в залежність від кого б то не було. Приймати заходи з метою завоювання довіри трудящих» [185, с. 310].

10 листопада 1926 р. постановою ВУЦВК та РНК Української СРР було затверджено та введено в дію Положення про Робітничо-селянську міліцію УСРР [187, с. 38-44], яким встановлювався порядок прийому, звільнення й проходження служби, загальні права та обов'язки працівників міліції.

Особи, що прагнули на службу в міліцію, повинні були пройти через приймально-атестаційні комісії. Звільнення ж зі служби особового складу міліції проводилося начальниками, що приймали особу на службу, додержуючись умов, визначених у ст. 47 Кодексу законів про працю [188].

У самому ж Положенні зазначалося, що на працівників робітничо-селянської міліції України, як на осіб найманої праці, поширювалася дія Кодексу законів про працю Української СРР і виданих на їх розвиток

інструкцій, але з наступними винятками: а) щодо внутрішньої служби та дисципліни – працівники робітничо-селянської міліції підлягали правилам положення, статутів і постанов, зазначених в арт. 4 Положення; б) від працівників робітничо-селянської міліції УСРР можна було вимагати виконання робіт, небезпечних для життя і здоров'я; в) їх оперативна робота могла бути необмежена часом; г) працівники робітничо-селянської міліції не могли відмовлятися від роботи вночі, у встановлені свята та дні відпочинку [187, с. 38].

Уведення Положення про службу в міліції 1926 р. вимагало внесення змін і до Дисциплінарного статуту міліції. У ході обговорення проекту Дисциплінарного статуту профспілки працівників міліції наполягали на наданні йому правового статусу на рівні закону. З цією метою ЦК профспілки радпрофслужбовців звертався до НКВС з пропозицією про винесення Дисциплінарного статуту міліції на затвердження до РНК [189, с. 15], але позитивного результату досягнуто не було. Наказом НКВС СРСР № 123 від 7 липня 1926 р. Народний комісар внутрішніх справ О. П. Белобородов затвердив у додатковій редакції для керівництва й виконання Дисциплінарний статут Робітничо-селянської міліції. Новий Дисциплінарний статут, як і статут 1923 р., був погоджений з Народним комісаріатом юстиції, Народним комісаріатом праці та Всесоюзною Центральною Радою профспілкових організацій [190, с. 51].

Міліцейська дисципліна за Дисциплінарним статутом робітничо-селянської міліції (1926 р.) визначалася як «точне виконання встановлених у Робітничо-селянській міліції службових обов'язків» (ст. 3). Нормативно закріплювалося, що основою міліцейської дисципліни є відданість робітничо-селянській державі, тобто політична позиція будь-якого працівника міліції розглядалася як правова основа міліцейської дисципліни.

Розроблювачі нового статуту відмовилися від поняття «революційна міліцейська дисципліна», зберігши повністю її зміст. Ми вважаємо, що це було обумовлено тим, що поняття «революційна дисципліна» припускало й

революційну правосвідомість, що далеко не завжди виходила з вимог закону. Ця зміна була спрямована на зміцнення законності, не випадково перший пункт ст. 3 був наданий у новій редакції. Якщо у Дисциплінарному статуті 1923 р. визначалося, що міліцейська дисципліна ґрунтується на «повазі всіх законів РРФСР», то в новій редакції відзначалося, що міліцейська дисципліна ґрунтується на «дотриманні всіх законів і приведенні в життя основ революційної законності». Безумовно «поважати закони» й «дотримуватися законів» не одне й те ж.

У зв'язку з цим варто звернути увагу й на те, що ст. 18 Дисциплінарного статуту міліції 1926 р., що визначала сутність дисциплінарного проступку, була доповнена положенням, що проступок проти міліцейської дисципліни не повинен містити у собі «ознак складу злочинних діянь, передбачених Кримінальним кодексом», тобто вказувався той єдиний законодавчий акт, яким визначалися ознаки складу злочину. Цією статтею розроблювачі намагалися наскільки можна точніше визначити не завжди очевидну різницю між статтею Кримінального кодексу про недбале ставлення до служби та дисциплінарною нормою, що найчастіше приводило до колізій при прийнятті рішень.

Так, начальники міських районів міліції доволі часто переводили у форму кримінальних справ розслідування за малозначними проступками підлеглих, які мали суто внутрішній характер, ведучи розслідування на бланках кримінальних протоколів, пред'являли винним ті чи інші, що аж ніяк не підпадали під статті кримінального кодексу, обвинувачення, реєстрували ці розслідування у журналах кримінальних справ [111, с. 46].

В одному з районів було приведено у форму кримінальної справи дізнання, здійснене наглядачем за резолюцією помічника начальника району, про втрату міліціонером нагрудного значка. Впродовж кількох місяців ця справа переходила від одного наглядача до іншого, доки її не було виявлено комісією, що перевіряла роботу району, у одного з них, який відверто заявив,

що не знає, що далі робити з тією перепискою, а діловод не приймає справу, бо вважає її незакінченою.

В іншому районі виникла сварка між двома міліціонерами, при чому заяви один на одного вони написали за вказівкою начальника. Помічник начальника району передав заяви різним наглядачам, які паралельно проводили дізнання близько трьох місяців та могли й надалі цим займатися, якби комісія не виявила цей факт і не припинила його.

У третьому районі міліціонер, звільняючись зі служби, не здав два револьверних патрона, заявивши, що загубив їх. Не дивлячись на те, що міліціонер прослужив у міліції більше двох років, нічим себе не скомпрометував, – було почато кримінальне розслідування, яке продовжувалося довше місяця і було припинене комісією з перевірки міліції [111, с. 47].

Морально-етичні основи міліцейської дисципліни мали базуватися на «взаємоповазі, згуртованості та товариськості», усвідомленні кожним необхідності постійного самовиховання працівників міліції. У Дисциплінарному статуті підкреслювалося, що «міліцейська дисципліна зобов'язує: поводитися гідним чином як на службі, так і поза нею; охороняти права громадян і бути з ними ввічливим та обачним; бути чесним, безкорисливим і дбайливо ставитися до державного майна» (ст. 3).

Не дивлячись на проголошені Статутом гасла, громадяни до працівників міліції ставилися, м'яко кажучи, не дуже привітно. Достатньо поширеними були випадки образи дією та навіть побиття хуліганами працівників міліції. У самому лише Харкові за рік було зареєстровано 573 подібних випадки [191, с. 45-46].

Необхідність посилення уваги до формування моральних норм була обумовлена досить низьким рівнем не лише правової та політичної культури керівників і їх підлеглих, але й загальної культури тих, хто був «представником Радянської влади на місцях» [192, с. 12]. Низький моральний рівень працівників породжував чвари та нездорову атмосферу в колективах, а

нецензурна лайка в службових приміщеннях як серед співробітників, так і з відвідувачами, як відзначалося в численних відомчих наказах і циркулярах [193, с. 164-165], аж ніяк не підвищували авторитет органів міліції.

З нової редакції Дисциплінарного статуту було виключено визначення військового духу, а поняття «революційна честь» було перенесено до ст. 4, що визначала обов'язки щодо міліцейської дисципліни співробітників міліції. Вважаємо, що це було доцільно, оскільки перераховані в ній такі якості, як чесність, безкорисність та ін. подавалися не як побажання, а як обов'язок.

Міліцейська дисципліна ставила за обов'язок керівникам міліції «не залишати проступків підлеглих без реагування» (ст. 4). У той же час, у новому Статуті явно зменшувалася виховна роль заохочень. Якщо у Дисциплінарному статуті 1923 р. був, хоча й усього в три рядки, але окремий розділ IV «Про заходи заохочення», то в новій редакції про заохочення лише чотири слова.

У Статуті 1923 р. прямо пропонувалося при невиконанні підлеглим наказу начальника в бойовій обстановці або протидії йому силоміць або з допомогою зброї під час виконання службових обов'язків «змусити підлеглого виконати свій наказ шляхом застосування зброї» (ст. 13). У новій же редакції дане положення було дещо пом'якшене, підкреслювалося, що начальник повинен «змусити підлеглого виконати свій наказ», використовуючи для цього всі дійсно необхідні заходи «аж до застосування зброї» (ст. 13).

Однак ми не згодні з твердженням С. П. Горбунова, який вважає, що вимогою Дисциплінарного статуту «не залишати проступки підлеглих без реагування» законодавець свідомо зорієнтував цю категорію тільки на застосування стосовно підлеглих заходів дисциплінарного примусу, ігноруючи іншу сторону дисциплінарної практики – заохочення. «Таким чином, – пише він, «палична» основа», закладена в норми Дисциплінарного статуту не стимулювала особовий склад на ініціативне й свідоме виконання

службових обов'язків, а примушувала до їхнього виконання тільки через погрозу бути дисциплінарно покараним» [27, с. 14]. Справа у тому, що «реагування» та «дисциплінарне покарання» поняття не рівнозначні. Реагування у своїй основі може мати роз'яснювальний характер і не обов'язково на кожного, хто вчинив дисциплінарний проступок, повинні бути накладені дисциплінарні санкції.

Дисциплінарний статут міліції 1926 р. розширив коло суб'єктів дисциплінарних правовідносин та конкретизував їх. Точно встановлювалося, на кого їх правоздатність поширювалася. Поряд з начальниками органів і підрозділів міліції, їхніми помічниками й заступниками, дисциплінарними повноваженнями став володіти й політичний склад міліції (ст. 22).

Дисциплінарний статут міліції 1926 р. вже не містив такого виду дисциплінарного стягнення, як «незвільнення з казарменого приміщення в позаслужбовий час не більш як на два тижні». Крім того, був цілий ряд змін, що не змінювали змісту окремих статей, але уточнювали окремі норми, строки проведення перевірок і розслідувань, подачі скарг і строки їх розгляду, визначалося коло осіб, що могли проводити розслідування при прийнятті начальником рішення про переміщення на нижчу посаду. Зі ст. 23 було вилучено положення про те, що начальник, який накладає стягнення, повинен ураховувати рівень загального розвитку особи, що вчинила проступок, стан її здоров'я тощо. Ці уточнення, на нашу думку, звільнили Статут від зайвої деталізації, поліпшили його стиль, свідчили про підвищення правової культури його укладачів.

Ми погоджуємося з пропозицією С. П. Горбунова, який поділяє заходи щодо зміцнення дисципліни в міліції у 20-30-х років на організаційні й профілактично-виховні [27, с. 7]. До заходів організаційного характеру він відносить прийом на службу в першу чергу комуністів; налагодження роботи партійних осередків; збір, облік та аналіз скарг, що надійшли, заяв громадян, виступів засобів масової інформації щодо неправомірних дій міліціонерів;

проведення по ним службових перевірок; ведення агітаційних компаній; «чисток» рядів міліції та налагодження роботи товариських судів.

До другої групи профілактично-виховних заходів щодо зміцнення дисципліни в міліції С. П. Горбунов відносить: удосконалення організації системи професійної підготовки; впровадження в колективах міліції норм етики службової поведінки; обов'язкову періодичну ротацію кадрів на горизонтальному рівні управління; оформлення в приміщеннях «Чорних дошок» за фактами порушення дисципліни; видання спеціальних наказів; підвищення ролі профспілкових організацій працівників міліції та карного розшуку в зміцненні службової дисципліни, у тому числі й наділення їх рядом адміністративних функцій [27, с. 8].

На нашу думку, такі заходи, як «удосконалення організації системи професійної підготовки» та «обов'язкова періодична ротація кадрів на горизонтальному рівні» навряд чи можна віднести до профілактично-виховних заходів. Ці заходи мають організаційний характер. У той же час до профілактично-виховних заходів варто віднести «налагодження роботи партійних осередків», «збір, облік та аналіз скарг, що надійшли, і заяв громадян», «проведення агітаційних заходів» та ін., тому що на цій основі можна було проводити партійну, культурно-просвітницьку та виховну роботу, спрямовану на зміцнення дисципліни, свідомого ставлення до своїх обов'язків.

Викликає певне здивування й те, що С. П. Горбунов до жодного із названих блоків заходів для зміцнення дисципліни в міліції не відніс дисциплінарну практику – систему заходів заохочень і стягнень, адже, на наше переконання, саме вона є найважливішою ланкою у формуванні свідомої дисципліни.

Сама ж дисциплінарна практика 20-30-х років мала серйозні недоліки. Ще не була налагоджена чітка система обліку дисциплінарних правопорушень, їх класифікація, мали місце випадки приховування дисциплінарних проступків. Низька правова культура багатьох керівників

міліції приводила до адміністрування в дисциплінарній практиці. Нерідко заходи дисциплінарного впливу були неадекватні вчиненим проступкам, заходи дисциплінарного стягнення превалювали над заходами заохочення [81, с. 130-133].

Цілий ряд дисциплінарних проступків та упущень по службі без достатніх підстав не мали чіткої юридичної кваліфікації. Навіть вищі керівники міліції не завжди бачили різницю між дисциплінарним проступком і злочином. Так, начальник Головного управління міліції вважав за необхідне відносити неприйняття керівниками міліції заходів щодо зміцнення дисципліни до посадового злочину [79, с. 71].

Низька правова і загальна культура працівників міліції нерідко була першопричиною численних порушень законності щодо громадян, значною мірою торкалася сфери етичних взаємин між співробітниками міліції та громадянами. Грубість, нетактовність, побори та інші подібні явища були непоодинокими [194, с. 35].

Але варто зауважити, що саме у цей період формується система профілактики порушень службової дисципліни й законності особовим складом міліції, яка включала, за висновками дослідників, таке:

1. Ліквідацію неграмотності й малограмотності серед особового складу. Відсутність точного обліку цих категорій осіб не дає можливості вказати точну кількість неграмотних та малограмотних осіб у рядах міліції, але за епізодичними та далеко не повними даними за 1920 р. та першу половину 1921 р. кількість неграмотних в міліції становила 20 % і малограмотних 30-35 %. [183, с. 11].

2. Першочергову підготовку осіб, прийнятих на службу в міліцію. Вона здійснювалася у спеціальних школах і на курсах міліції. Низький загальноосвітній рівень прийнятих на службу осіб визначав і програму навчання, що відводила до третини навчального часу загальноосвітній підготовці та стільки ж бойовій. На спеціальні дисципліни лишалася лише одна третина часу, чого було явно недостатньо [195, с. 41-45].

3. Розширення тематики службової підготовки, шляхом включення в неї обов'язкових занять із проблем службової дисципліни та її основ, з питань культурно-просвітницької і політико-виховної роботи [192, с. 23].

4. Участь міліціонерів у конкурсах на звання «Кращий міліціонер», «Кращий працівник карного розшуку» та ін. [178, с. 44].

5. Підвищення відповідальності посадових осіб за стан дисципліни серед особового складу за вчинення ними різних правопорушень і дисциплінарних проступків.

2.2. Правові засади службової дисципліни в 30-ті роки та під час надзвичайних умов воєнної обстановки (1941-1945 рр.)

28 грудня 1930 р. ВЦВК і РНК УСРР прийняли Постанову «Про ліквідацію народного комісаріату внутрішніх справ УСРР» [196, с. 46-47], а 6 січня 1931 р. – «Про керівництво органами ОДПУ діяльністю міліції й карного розшуку» [197, с. 130]. Відповідно до постанов, органам Об'єднаного державного політичного управління при РНК (далі – ОДПУ) СРСР були надані більші права в керівництві міліцією та карним розшуком. Начальники головних управлінь міліції та карного розшуку ставали за сумісництвом помічниками відповідних начальників ДПУ. У складі ОДПУ була створена Головна інспекція міліції та карного розшуку, а в автономних республіках та обласних органах ОДПУ – особливі інспекції міліції та карного розшуку. На Головну та особливі інспекції ОДПУ було покладено наступні завдання: керівництво оперативною роботою відповідних органів міліції та карного розшуку, контроль та інспектування їх діяльності, призначення й переміщення керівного складу, відповідальність за політико-моральний стан кадрів, а значить і за стан дисципліни.

Трохи пізніше, 23 квітня 1932 р., постановою РНК УСРР [198, с. 80] було створено Головне управління робітничо-селянської міліції (далі – ГУМ) при

РНК УСРР. Стаття 1 Постанови визначала, що ГУМ «має право накладення дисциплінарних стягнень на працівників міліції», а ст. 2 наділяла ГУМ правом призначати й переміщувати весь керівний склад міліції.

Проведена реорганізація управління органами міліції й карним розшуком призвела до посилення централізації – було вперше створено загальносоюзний орган керівництва міліцією; збільшена кількість суб'єктів правовідносин в органах міліції, була зроблена спроба чіткіше визначити функції кожного структурного елемента та їх відповідальність. У певній мірі вказані нормативно-правові акти торкалися питань матеріально-технічного та побутового забезпечення співробітників міліції, що, на жаль, не впливало на фактичне їх вирішення [199, с. 27].

3 лютого 1931 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли Постанову «Про правове і матеріальне становище працівників міліції та карного розшуку». Ця постанова мала принципове значення у сфері дисциплінарних правовідносин, бо конкретно зазначала, що на співробітників міліції та карного розшуку не поширювалося загальне законодавство про працю, крім законів про соціальне страхування [200, с. 29].

Удосконалювалася й нормативно-правова база міліції. Постановою РНК СРСР від 25 травня 1931 р. було введено в дію Положення про робітничо-селянську міліцію [201, с. 247]. Від попереднього Положення (1926 р.) воно значно відрізнялося. У ньому вказувалося, що міліція є «адміністративно-виконавчим органом Радянської влади», «органом диктатури пролетаріату», основне завдання якого – «охороняти революційний порядок і державну безпеку», необхідні для «соціалістичного будівництва» (ст. 1). Збереглося подвійне підпорядкування міліції (ст. 5), визначалися права та обов'язки загальної і відомчої міліції (розділ III). Начальники головних управлінь міліції союзних республік мали право затверджувати «устава» про службу міліції, дисциплінарні статuti, положення про навчальні заклади і додаткові інструкції для відомчої міліції (ст. 16). Тобто вищий орган державної влади

делегував відомствам союзних республік повноваження по нормативно-правовому регулюванню дисциплінарних правовідносин в органах міліції.

Положенням розширювалося коло посадових категорій, на які поширювалася його дія. Якщо за Положенням про робітничо-селянську міліцію 1925 р. це коло було обмежене спеціальним іменним списком посадових категорій, то норми Положення 1931 р. поширювали свою дію на весь оперативно-стройовий і адміністративно-господарський склад, для яких встановлювалася військова дисципліна (ст. 3).

Положенням вводилися «особливі заходи заохочення та дисциплінарні стягнення». Визначалося, що працівник міліції може бути заохочений «за зразкове виконання службових обов'язків, проявлену самовідданість, героїзм та інші особливі заслуги» (ст. 36). Стаття 38 Положення утверджувала, що нагородження орденами Союзу проводилося у порядку, встановленому законом, а застосування заходів заохочення та дисциплінарних стягнень визначалося дисциплінарними статутами міліції.

До переліку заохочень належали: подяка, оголошена в наказі; додаткова чергова відпустка; грошова винагорода; нагородження іменним подарунком; нагородження почесною грамотою; нагородження орденами Союзу РСР і союзних республік (ст. 36).

Певним чином зазнав змін і перелік дисциплінарних стягнень за вчинення службових проступків. На працівників міліції накладалися наступні дисциплінарні стягнення: зауваження; догана; сувора догана; заборона звільнення з місця розташування стройової частини або навчального закладу міліції на строк до одного місяця; призначення позачергово наряду по службі до 3 нарядів; арешт до 20 діб; переміщення на нижчу посаду; звільнення зі служби (ст. 37). Ці стягнення могли бути застосовані до осіб, що вчинили службові проступки, якщо вони не тягнули за собою кримінальної відповідальності. Цікаво, що вказаний у документі перелік не був вичерпним, чим передбачалася можливість застосування й інших заходів.

Відповідно до ст. 39 Положення, злочини, вчинені співробітниками міліції та карного розшуку проти встановленого порядку несення служби, визнавалися військовими злочинами і були підсудні військовим трибуналам, а справи про інші злочини – загальним судам, хоча власне військовослужбовці за будь-який злочин були підсудні військовим трибуналам [202, с. 11].

Безсумнівно, на підвищення відповідальності співробітників міліції та зміцнення дисципліни вплинуло Положення про обов'язкове носіння під час виконання службових обов'язків форменого одягу та закріпленої за посадою зброї [203, с. 18]. Вказане Положення було реакцією влади на дедалі частіші випадки вживання алкоголю під час несення служби, втрати табельної зброї та ін. [204, с. 5]. Наприклад, 2 листопада 1926 р. о 23 год. ночі з Лозівської телефонної станції було отримано повідомлення, що в с. Смирновка Лозівського району явилася банда. На таке повідомлення до села терміново направилися команда з 18 осіб. По прибуттю з'ясувалося, що Т. – працівник місцевої кінної міліції, секретар Смирновської районної ради Н. та шкільний вчитель Ч. після розпивання алкогольних напоїв у квартирі влаштували п'яний дебош зі стрільбою. Товариші почали бити Т. і, щоб припинити дебош, два інших міліціонери розпочали стрілянину, потім подзвонили на станцію «Лозова» з метою викликати допомогу для припинення дебошу, але телефонна розмова перервалася і на тому боці дроту подумали, що в с. Смирновка з'явилася озброєна банда, тож і було надіслано команду у складі 18 осіб. Усіх трьох хуліганів було притягнуто до кримінальної відповідальності за дискредитацію влади в очах населення [205, с. 183–183 зв., 184, 195].

Можна припустити, що саме завдяки цим заходам певною мірою зменшилася кількість прогулів і запізнь на службу, скоротилася кількість дисциплінарних стягнень, зменшилася кількість заяв, скарг на бездіяльність та неетичне поведіння працівників міліції. На жаль, узагальнених даних дисциплінарної практики по Українській СРР немає, але окремі статистичні відомості підтверджують цю тенденцію. Так, у Полтавській області кількість

запізнень на службу зменшилася за рік на 32 %, кількість прогулів стройового складу міліції й активного складу карного розшуку на 36 %, а в Чернігівській області кількість працівників міліції, притягнутих до дисциплінарної відповідальності, скоротилася в 2 рази [206, с. 2].

Поступова зміна суспільно-політичної обстановки в країні та введення Положення про робітничо-селянську міліцію від 25 травня 1931 р. вимагали внесення змін і до дисциплінарного законодавства. Тому 31 червня 1931 р. начальником Головного управління РСМ при РНК РСФСР було затверджено новий Дисциплінарний статут робітничо-селянської міліції [207, с. 15]. Якщо Дисциплінарні статuti міліції 1923 й 1926 років погоджувалися з іншими відомствами – Народним комісаріатом праці, Народним комісаріатом юстиції та Всесоюзною Центральною радою профспілок, то Статут 1931 р., будучи відомчим нормативним актом, відповідно до Положення робітничо-селянської міліції 1931 р. не підлягав погодженню з іншими відомствами.

Структурно Дисциплінарний статут міліції складався з п'яти розділів та 64 статей.

Низку змін було внесено до розділу першого, що став, на наш погляд, більш послідовним та зрозумілим. Ст. 1 розкривала зміст дисципліни в міліції, а не «міліцейської дисципліни», як це було у попередньому статуті, і визначала її як «свідоме й точне дотримання працівниками оперативно-розшукового та адміністративно-господарського складу встановленого в робітничо-селянській міліції законами й статутами порядку, точне та беззаперечне виконання наказів і розпоряджень начальників». Якщо в статуті 1926 р. було закріплено, що дисципліна ґрунтується «на усвідомленні необхідності підпорядкування своєї волі приписам закону та наказам начальників», то нова редакція визначала дисципліну як «свідоме й точне їх дотримання» (ст. 3).

Уперше у Статуті було визначено мету дисципліни – «виховати в кожному працівнику міліції класову витримку, свідомість і стійкість, відданість пролетарській державі», розуміння «призначення, ролі й завдань

міліції в реконструктивний період в умовах загостреної класової боротьби й будівництва соціалізму в країні, довіри до керівництва» (ст. 2) і т. п. Таким чином, дана стаття цілком очевидно дає зрозуміти, що міліція повинна була захищати інтереси не всього населення країни, а тільки робітників і селян. Тому ставлення до представників іншого класу або соціальної групи могло бути й іншим. Про це свідчать і положення статті Дисциплінарного статуту 1926 р., де зазначалося, що працівники міліції повинні були проводити в життя основи революційної законності (ст. 2), а в Статуті 1931 р. це було замінено обов'язком «охороняти революційний порядок і громадську безпеку, необхідну для соціалістичного будівництва» (ст. 4), у якому, як відомо, представники колишніх експлуататорських класів брати участі не могли.

У Дисциплінарний статут міліції 1931 р. увійшло з незначними змінами багато статей Положення про робітничо-селянську міліцію 1931 р., що підсилювали увагу до заходів заохочення та дисциплінарних стягнень. Так, підкреслювалося, що зразкове виконання службових обов'язків, самовідданість, героїзм та інші особливі заслуги «повинні відповідно відзначатися у вигляді заходів заохочення» (ст. 7). Новою була ст. 9 Дисциплінарного статуту, яка передбачала відповідальність за «колективні порушення дисципліни». Підбурювачі до таких дій переслідувалися в судовому порядку, а учасники, залежно від ступеня їх участі, підлягали відповідальності в дисциплінарному або судовому порядку.

Розділ другий Статуту не зазнав серйозних змін. Так, ст. 15 зобов'язувала підлеглого беззаперечно виконувати всі службові накази, «за винятком явно злочинних». Тут варто вказати, вшановуючи пам'ять замордованих мільйонів жертв нечуваного в історії людської цивілізації українського Голодомору, про ганебну сторінку в історії української міліції, а саме учать у забезпеченні хлібозаготівлі для потреб так званих «індустріальних центрів та Червоної Армії». Для виконання поставлених завдань була задіяна уся державна машина, включаючи місцеві органи радянської влади, міліцію, ДПУ, комсомольців і навіть піонерів. Внаслідок виконання явно злочинних, хоч і

юридично закріплених наказів радянської влади, на самій лише Полтавщині на протязі голодних 1932-1933 рр. загинуло до мільйона осіб [208, с. 150].

Третій розділ Статуту отримав нову назву «Заходи дисциплінарного впливу» і містив у собі два види таких заходів: заохочення та відповідно стягнення, при цьому заохочення передували стягненням, підкреслюючи тим самим їх пріоритетне значення у вихованні працівників міліції. Необхідно зазначити, що в Статуті прямо вказувалося, що і заохочення, і стягнення мали на меті не тільки безпосередній вплив на конкретних осіб, але й були покликані впливати на всіх працівників міліції (ст. 28). Так, ст. 24 передбачала вручення «почесних грамот, грошових нагород, коштовних подарунків, вогнепальної та холодної зброї», приурочуючи це до урочистих зборів.

У підрозділі «а» розділу третього (ст. 21–26) «Заохочення, їх види та порядок застосування» практично без змін викладався зміст Положення про робітничо-селянську міліцію від 25 травня 1931 р. про заохочення (ст. 36) з доповненням про порядок їх застосування. Вводився і такий новий вид заохочення, як нагородження вогнепальною або холодною зброєю (п. «д» ст. 21). Однак не уточнювалося, що зброя іменна.

Підрозділ «б» цього ж розділу «Дисциплінарні стягнення, їх види та порядок застосування» був викладений зі значними змінами. По-перше, вичерпно визначалося коло суб'єктів, що мали право накладення стягнень – прямі начальники, що мали право видавати накази, і стройові командири (ст. 27). Значно чіткішою стала дефініція про проступок. Якщо в Статуті 1926 р. використовувався термін «проступок проти міліцейської дисципліни», то нове поняття «службовий проступок», на нашу думку, було більш точним і юридично правильним. Адже дисциплінарний проступок був спрямований не проти дисципліни як такої, а порушував організацію управління органами міліції, перешкоджав успішному виконанню службово-оперативних і бойових завдань, сприяв ускладненню морально-психологічного клімату в колективі та ін. Ми згодні із думкою

С. П. Горбунова, що в змістовому плані їх відмінність полягала в тому, що проступок проти міліцейської дисципліни означав невиконання обов'язків чи недотримання правил поведінки або несумлінного, неухважного та недбалого ставлення до служби, а службовий проступок включав порушення встановлених законодавством, статутами й наказами обов'язків та порядку служби внаслідок несумлінного, неухважного та недбалого ставлення до служби. Тобто законодавець виключив з тексту «правила поведінки працівників» і вніс «обов'язки й порядок служби». Він також уточнив, що порушення (проступок) є наслідком несумлінного і неухважного ставлення до служби, у той час як у Статуті 1926 р. обов'язки та правила поведінки були ідентичні нормі «несумлінного, неухважного та недбалого ставлення до служби» (ст. 18).

Дисциплінарний статут міліції 1931 р. вводив норму про можливість притягнення працівника, що вчинив службовий проступок, до відшкодування заподіяного матеріального збитку державі, незалежно від застосування дисциплінарного стягнення за вчинений проступок (ст. 30). Деякі зміни були внесені і до видів стягнень. Не стало «застережень», можливості позбавлення права на підвищення по службі, а також на одержання нагород і відзнак за службу на строк від 2 до 8 місяців, арешт скорочувався з 30 до 20 діб, але тепер він міг здійснюватися у двох формах: з виконанням службових обов'язків і без їх виконання (ст. 31).

Але передбачалися й нові види дисциплінарних стягнень. Вводилися сувора догана, заборона звільнення з місця розташування стройової частини або навчального закладу на строк до 1 місяця, призначення позачергових до трьох нарядів на службу, звільнення зі служби (ст. 31). Новим було й те, що всі стягнення особовому складу оголошувалися в наказі, що, на нашу думку, підсилювало їх виховний вплив.

Розділ четвертий чітко визначав права всіх посадових осіб міліції щодо заохочення підлеглих і накладення дисциплінарних стягнень, причому спочатку перераховувалися їх права щодо заохочення, а потім щодо

покарання, що могло свідчити про те, що законодавець вважав заохочення більш впливовим для виховання засобом, ніж дисциплінарні санкції. Але звертає на себе увагу й те, що коло осіб, які могли застосовувати заходи заохочення, було явно невеликим, а правами накладення дисциплінарних стягнень майже в повному обсязі дисциплінарного статуту користувалося достатньо широке коло суб'єктів дисциплінарних правовідносин. Так, особи начальницького складу, починаючи з начальника міського відділення міліції, могли користуватися лише одним заходом заохочення – оголошення подяки, а командир взводу, старшина й командир відділення взагалі не мали ніяких прав щодо заохочення підлеглих. Безумовно, це не додавало авторитету молодшому начальницькому складу, що був найближчим до рядового.

Серйозні зміни були внесені до розділу п'ятого Статуту, що мав назву «Про скарги». Так, дозволялось, окрім письмових, подавати й усні скарги, але тільки під час інспекторського опитування (ст. 54), строк подачі скарги було скорочено з 7 до 5 днів (ст. 59), але одночасно збільшено строк на розгляд скарги з 3 до 5 днів (ст. 60). Якщо за Дисциплінарним статутом міліції 1926 р. скарга мала подаватися вищестоящому начальникові, то відповідно до нового Статуту вона подавалася тій особі, на яку співробітник скаржився (ст. 55). Останній, одержавши скаргу, мав протягом 3 днів надати свої пояснення з приводу скарги та передати їх разом зі скаргою вищестоящому начальникові (ст. 54-55).

Трохи змінилися й вимоги до особистих якостей начальника. Збереглася така вимога до начальника, як бути прикладом для підлеглих (п. 1 ст. 6). Основна увага приділялася тим нормам, які були очевидні та легко піддавалися перевірці – знання дорученої справи та постійне в ній вдосконалення, вимогливість до себе, розуміння своєї відповідальності за розумне використання влади, наданих законами й статутами прав (ст. 6). Однак зі Статуту були виключені такі моральні норми, як справедливість начальника, доступність, урівноваженість, ввічливість.

Варто звернути увагу й на те, що політичний склад міліції наділявся такими ж дисциплінарними правами, як і командний склад відповідного органа або підрозділу, у той час як рівнозначні посадові особи стосовно особового складу користувалися «дисциплінарними правами наступних нижчестоящих командирів» (ст. 50).

З нагоди 15-ї річниці міліції був заснований нагрудний знак «Почесний знак» для нагородження осіб рядового та начальницького складу, що відзначилися в боротьбі зі злочинністю. Постановою РНК СРСР від 2 грудня 1932 р. «Про державне забезпечення рядового складу робітничо-селянської міліції» працівників міліції прирівняли у державному забезпеченні до начальницького складу Червоної Армії. Права щодо призначення пенсій і виплат у порядку державного забезпечення покладалися на начальників головних управлінь міліції союзних республік. Хоча зарплата в міліції дещо підвищилася, проблема кадрового забезпечення продовжувала залишатися гострою. Ось як Нарком Г. Г. Ягода доповідав Сталіну на початку 1934 р.: «Матеріальне становище міліції таке, що не дає можливості відібрати й закріпити кадри ні рядового, ні начальницького складу. Немає зацікавленості міліціонера й начскладу в службі у міліції. Середня ставка міліціонера 80 рублів при середній ставці промислового робітника 126 рублів. Продовольче постачання значної частини міліції здійснюється по 2-й категорії (72000 чол.); 2/3 міліціонерів зовсім не одержують м'ясожирових пайків» [209, с. 256].

Загалом, стан матеріального та продовольчого забезпечення працівників міліції лишався незадовільним [210, с. 8]. У постачанні міліції були значні перебої, продовольча норма не виконувалася навіть по хлібові, спостерігалися випадки абсолютного неотримання працівниками міліції ніяких продуктів. Так, наприклад, в Іванівському районі Київської області працівники міліції протягом 3-х місяців не одержували ніяких продуктів. У Конотопському районі працівники міліції одержували тільки хліб і то по 300 г на працівника й 100 г на утриманця [211, с. 38-39]. Крім того, були

випадки злидарства дітей міліціонерів, наприклад, у Васильківському районі Дніпропетровської області діти міліціонера І. випрошували подачки у громадян, що приносили передачі арештованим, а діти міліціонера К. ходили по ринку й просили хліба [211, с. 38].

Ситуація не змінилася і після збору урожаю. На цьому ґрунті проявлялися різкі тенденції до росту негативних службово-побутових настроїв. Скрізь в Україні спостерігалася тенденція до добровільного звільнення з міліції, колосально зростало дезертирство (липень 1932 р. – 39 осіб, серпень 1932 р. – 86 осіб), умисне вчинення проступків з метою домогтися звільнення з міліції, а також прямі погрози кинути зброю. Наприклад, у 36 взводі відомчої міліції Вінницької області 19 міліціонерів (всі за походженням селяни) на ґрунті неотримання продуктів упродовж трьох місяців заявили політрукові: «Якщо не поліпшите становище, то кинемо гвинтівки» [211, с. 39].

Через нестачу харчів мали місце факти зв'язку міліціонерів з арештованими, порушення правил вартової служби. Так, у червні 1932 р. міліціонер Васильківської райміліції Київської області К. (робітник, член КП(б)У), чергуючи у камері арештованих, 2 рази передавав арештованим у камеру горілку за шматок хліба. Мав місце випадок замаху на самогубство через голодування родини інспектором Печенізької райміліції Харківської області Б. – самогубство було відвернено лише своєчасним втручанням членів родини [211, с. 39].

У найбільш важких матеріально-побутових умовах перебували працівники та службовці, позбавлені додаткових каналів продуктового забезпечення, що мешкали в містах і цілком залежали від ринку, що при існуючому рівні зарплати (70-80 руб.) створювало становище голодного існування, а в окремих випадках і постійного голодування, особливо багатосімейних працівників міліції [211, с. 40]. Така ситуація спричиняла значний некомплект, викликаючи перевантаження особового складу, що збільшувало й без того незадовільний службово-побутовий настрій.

Ліквідація ж некомплекту шляхом організації наборів до лав міліції залежала у першу чергу від вирішення проблеми продовольчого постачання [211, с. 41].

Як свідчать документи того часу, продовжували мати місце значні недоліки в роботі робітничо-селянської міліції, що характеризували відсутність належної військової дисципліни, загальної культури з боку працівників міліції. Окремі працівники, замість того, щоб боротися з порушниками правил трамвайного руху, самі їх порушували. Замість боротьби зі спекуляцією, – самі займалися торгівлею на ринках. Частими були випадки «пияцтва» та появи працівників міліції в громадських місцях у стані алкогольного сп'яніння. Примітно, що більшість випадків порушення дисципліни було зафіксовано у Київській області. Не кращим був стан приміщень управлінь, гуртожитків, їдалень, кухонь у санітарному відношенні. У приміщеннях брудно, насмічено, валялися недопалки цигарок. Прибирання здійснювалося невчасно й неохайно, без відповідного контролю з боку керівництва; постільна білизна мінялася несистематично. Міліціонери не відвідували лазні, рідкого голилися, одягалися вкрай не охайно [212, с. 5]. Перевірки несення служби постових нарядів виявляли неготовність чергових нести службу, інструктажі проводилися не регулярно, постові не знали своїх обов'язків. Працівники міліції, зустрічаючись, не віталися один із одним [212, 5].

Керівництво міліції республіки неодноразово зверталось до начальників управлінь міліції з вимогою негайного прийняття певних заходів для підвищення дисципліни серед особового складу міліції:

- проведення у всіх підрозділах спеціальних бесід серед особового складу з питань втілення у життя взаємних вітань працівників міліції при зустрічі;
- створення системи інструктування всього складу наряду особисто начальниками органів, командирами частин або їх помічниками за відповідними календарними графіками;

- начальникам міськвідділень та командирам частин, незалежно від оглядів, які проводилися муштровими відділами обласних управлінь, систематично два рази на тиждень проводити огляди своїх підрозділів. Для покращення виправки та надання кожному співробітнику міліції військового вигляду міліцейське командування вимагало започаткувати проведення у всіх підрозділах щоденної ранкової фізичної зарядки за попередньо спланованою програмою;
- відділу зовнішньої служби та муштрового відділу систематично не менше одного разу у п'ять днів проводити перевірку якості несення служби та зовнішнього вигляду всіх осіб зовнішнього та внутрішнього нарядів;
- проведення понад план у всіх підрозділах міліції муштрових навчань особового складу за напрямками: обов'язки наряду, знання наказів про носіння форми та дотримання цих наказів, правила поведінки в місцях громадського користування (театри, клуби тощо) та в спілкуванні з громадянами, правила користування трамвайним сполученням громадянами та працівниками міліції;
- проведення повного капітального прибирання всіх приміщень органів та частин міліції, забезпечення приведення приміщень в належний санітарний стан [213].

У більшості документів, що оцінювали стан дисципліни в міліції того часу, переважала вимога посилити контроль щодо порушників дисципліни: «рішуче піддавати винних встановленим дисциплінарним стягненням», «не допускати жодних вагань відносно виявлених порушників трудової і службової дисципліни», «оголосити боротьбу всім зловживанням з боку начальницького складу при накладенні дисциплінарних стягнень» [214, с. 202-203].

Мали місце й факти вчинення злочинів працівниками міліції. Повсякденним явищем стало одержання хабарів за звільнення з-під варті [215, с. 1, 6] та порушення законності. Так, у Вітязевському районі

Одеської області на 70-річного продавця Ново-Українського «Кооптаха» було порушено кримінальну справу і направлено до суду за порушення Постанови РНК СРСР «Про міри та ваги» (продавав рибу на не опечатаних вагах). Цю справу було направлено начальником районної міліції до народного суду, минаючи народного слідчого та прокурора, без допиту та пред'явлення обвинувачення підозрюваній особі, без допиту свідків та без вказівки на статтю Кримінального кодексу, за якою особа притягається до відповідальності [216, с. 207-208]. Понад те, були випадки організації співробітниками міліції з корисливих мотивів злочинних груп і вчинення вимагання. Так, міліціонер К., шляхом вимагання отримав від Круглова три пляшки самогону та окорок (для чого останній продав корову за 15 пудів зерна хліба) для того, щоб К. за напрямом своєї діяльності допоміг знайти крадіїв 60-ти пудів зерна, які у потерпілого вкрали раніше [217, с. 5].

Після створення НКВС СРСР [218, с. 203-205] вимоги до працівників міліції щодо дотримання ними статутних і службових правил різко зросли. 11 жовтня 1931 р. керівництвом РНК СРСР, Військовим прокурором і Головою військового трибуналу був підписаний спільний наказ № 188/28-з «Про підсудність працівників міліції військовим трибуналам, порядку розслідування й направлення справ про військові злочини». Військовому трибуналу були підсудні такі злочини, вчинені працівниками міліції: невиконання відданого по службі наказу; вчинення непокори особі, що виконує службові обов'язки; примушування особи, що перебуває при виконанні обов'язків, до порушення цих обов'язків; образа насильницькою дією або на словах начальника підлеглим, а також підлеглого начальником; образа одним працівником міліції іншого, коли вони не перебувають у відносинах підпорядкованості, але коли хоча б один з них перебуває безпосередньо на службі; самовільне залишення служби, як тимчасово, так і з наміром припинити службу в міліції і т. п. Усього в наказі зазначалося 15 видів порушень, за які працівник міліції міг бути підданий суду трибуналу [219, с. 40].

Так, від загальної кількості працівників міліції України у 34 тис., майже 5 тис. притягалися в 1934 р. до кримінальної відповідальності, з них матеріали на майже 1 тис. були передані до трибуналів, які засудили 677 осіб, в 1935 р. до кримінальної відповідальності було притягнуто майже 3 тис. осіб [219, с. 39].

НКВС СРСР став одним із найбільш владних наркоматів країни, наділеним вихідними за конституційні рамки правами. Було створено механізм позасудової розправи з «інакомислячими», який незабаром почався. Кульмінацією процесу розправи, знущань над українським народом було штучне створення голоду на землях України в 1932–1933 рр., коли від голодної смерті загинуло 7–10 млн. осіб. Коли додати до цього репресованих під час насильницької колективізації (депортованих та розстріляних) ще 2–3 млн селян, то вийде, що тільки в 30-тих роках ХХ ст. за правління сталінського режиму загинули 10–13 млн. українців [52, с. 580]. З 23 тис. співробітників НКВС, що загинули в період «великого терору», майже тисяча належала до керівників міліції [209, с. 280].

Кадрову роботу у службах і підрозділах вели спеціалізовані апарати на чолі з відділом кадрів НКВС СРСР [13, с. 240], який здійснював підбір, розміщення, висування, переміщення та звільнення особового складу управлінь (відділів) центрального апарату НКВС СРСР. Показником провідної ролі відділу кадрів у центральному апараті НКВС СРСР було те, що очолював його заступник Народного комісара.

3 липня 1936 р. ЦВК СРСР затвердив «Положення про проходження служби начальницьким складом робітничо-селянської міліції НКВС Союзу РСР» (далі – Положення) [220, с. 3-4, 4 зв.]. Для працівників міліції встановлювалися спеціальні звання та знаки розрізнення (ст. 3), що мало істотне значення для регулювання дисциплінарних правовідносин. Уперше Положенням встановлювалася сувора субординація і підпорядкованість у відповідності зі спеціальним званням: всі особи начальницького складу міліції

були старшими щодо молодшого за званням до всього рядового і молодшого начальницького складу (ст. 2).

Нове Положення вже не містило відомостей про те, що до працівників міліції застосовувався Кодекс законів про працю, за винятком деяких аспектів, що зустрічалися в самому документі.

Таким чином, із прийняттям Положення 1936 р. дисциплінарні правовідносини визначалися не тільки в порядку підпорядкованості, як до цього, але й за спеціальним званням. Більш того, з утворенням загальносоюзного НКВС, у складі якого було й Головне управління державної безпеки, це коло ще більше розширилося, тому що начальниками та старшими щодо працівників міліції ставали й представники начальницького складу органів державної безпеки. Однак, незважаючи на введення в міліції для оперативно-стройового складу військової дисципліни, командний склад РСЧА не був для працівників міліції не тільки начальницьким, але й старшим. Положенням знову вводилися особливі привілеї для начальницького складу міліції – жодна особа начальницького складу, що мала спеціальне звання, не могла бути передана слідчим органам без особливого дозволу Наркома внутрішніх справ (ст. 32).

5 грудня 1936 р. на VIII Надзвичайному Всесоюзному з'їзді Рад була прийнята нова Конституція СРСР [221, с. 226-244], в якій закріплювалися економічні, політичні, соціальні та правові основи держави, принципи її функціонування, права та обов'язки громадян і державних органів по дотриманню й зміцненню соціалістичної законності. Вона внесла багато змін демократичного характеру. Відповідно до Конституції СРСР (п. «в» ст. 68) забезпечення громадського порядку, захист інтересів держави та охорона прав громадян покладалися на народних комісарів і союзно-республіканські наркомати внутрішніх справ. Стаття 130 Основного Закону вимагала від громадян «дотримуватися Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, виконувати закони, дотримуватися дисципліни праці, чесно ставитися до громадського обов'язку, поважати правила соціалістичного

співжиття». Крім того, Конституція СРСР проголошувала всі основні компоненти сучасної системи поглядів на громадянське, демократичне суспільство.

Не кращим чином складалися справи з дисциплінарною практикою в органах міліції в другій половині 30-х років. Були виявлені серйозні викривлення, тривало адміністрування, нерідко стягнення, що накладалися на співробітників міліції, були неадекватні вчиненням проступкам. Так, начальник Центрозшуку УРСР Ф. виписав повістку судовому виконавцю 14 дільниці м. Харкова Т. з проханням терміново з'явитися і надати пояснення за фактом нетактовного ставлення до працівника Центрозшуку Р. Судовий виконавець за повісткою не з'явився, натомість написав заяву на начальника Розшуку за порушення Постанови ЦВК «Про невтручання адміністративних органів у діяльність судових установ». Після чого стосовно начальника було порушено кримінальну справу за фактом перевищення влади та відсторонено від виконання обов'язків, а пізніше амністовано на честь 5-ї річниці Жовтневої революції. Річ у тому, що судовий виконавець прийшов до працівника Центрозшуку Р. й наклав арешт на піаніно в присутності його родини за борги, які останній приховував від сім'ї [222, с. 20].

У грудні 1940 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР основна частина справ про злочини, вчинені працівниками воєнізованих організацій, були передані за підсудністю до народних судів. Дане рішення поширювалося і на працівників міліції. У підсудності військових трибуналів були залишені тільки злочини стройового та адміністративно-господарського складу проти встановленого порядку несення служби [223, с. 210-211].

Як відомо, у вересні 1939 р. нападом Німеччини на Польщу розпочалася Друга світова війна. Для більшості території України вона почалася 22 червня 1941 р., а вже 29 червня 1941 р. була прийнята директива РНК СРСР і ЦК ВКП(б) партійним і радянським органам прифронтових областей, в якій була викладена Програма мобілізації сил та засобів для відсічі ворога, що передбачала переведення народного господарства на військові рейки,

перебудову роботи всіх органів відповідно до потреб війни [224, с. 213]. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Про воєнний стан» [224, с. 213–215] змінилася підпорядкованість всієї міліції з огляду на те, що воєнний стан був оголошений на всій території Української РСР. Вже на початку війни більша частина міліції увійшла до складу бойових частин, інша частина була евакуйована. Таким чином, до 1943 р. діяльність НКВС УРСР на території України у традиційних формах було припинено [225, с. 45]. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 20 липня 1941 р. для зосередження зусиль НКДБ та НКВС у боротьбі із ворожими агентствами та злочинністю були об'єднані в єдиний Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР [226, с. 23].

Додатково до основних завдань міліції війна висунула низку нових: всіляке сприяння частинам Червоної Армії; організація охорони військових та господарських об'єктів; розосередження населення в бомбосховищах; знешкодження шпигунів, диверсантів; боротьба з панікерами, розповсюджувачами чуток, дезертирами, мародерами; забезпечення організованої евакуації населення, промислових підприємств, різноманітних господарчих вантажів на залізничному та водному транспорті; боротьба з крадіжками військових вантажів на транспорті; управління захистом об'єктів під час бомбардування; охорона місць зі снарядами та авіабомбами, що не вибухнули; допомога у відправці поранених; забезпечення збереження документів, грошей та коштовностей; суворий нагляд за дотриманням правил, встановлених військовою владою, сприяння їй у притягненні громадян до виконання трудової повинності на оборонних об'єктах [227, с. 15]. Це далеко не повний перелік обов'язків, які міліція виконувала в ті часи.

У перебудові роботи міліції на військовий лад значну роль відіграло Головне управління міліції. Його рішенням співробітники зовнішньої служби міліції були переведені на роботу у дві зміни, на час війни скасовувалися відпустки [225, с. 46]. Значно підвищувалися вимоги до організованості,

ретельності та дисциплінованості особового складу. Однак на практиці не все складалося так, як того вимагала обстановка. Проведені перевірки підрозділів міліції протягом першого місяця війни свідчили про серйозні недоліки: послаблення темпів в роботі, затримках у порушенні кримінальних справ, порушення дисципліни та ін. [228, с. 1, 3-4].

Ще до початку Другої світової війни наказом НКВС СРСР № 1033 від 16 листопада 1940 р. на органи і війська НКВС була поширена дія Дисциплінарного Статуту Червоної Армії (1940 р.) [229, с. 28], тобто в дисциплінарному відношенні працівники міліції практично розглядалися як військовослужбовці Червоної Армії з усіма відповідними правовими наслідками.

Одним із найбільш поширених і грубих порушень трудової дисципліни, що в умовах війни набуло особливо небезпечного характеру, був прогул без поважної причини [230]. Самовільне відлучення осіб рядового та молодшого начальницького складу більш ніж на 2 год., допущене вперше, каралося накладенням дисциплінарного стягнення. Якщо ж мала місце повторна відлучка особи, навіть на час, менший за 2 год., або якщо особа вперше відлучилася, але на час, довший за 2 год., вона передавалася до суду військового трибуналу й направлялася до дисциплінарного батальйону на строк від 6 місяців до 2 років. Самовільне відлучення на строк, довший за добу, вважалося дезертирством і каралося позбавленням волі – тюремним утриманням від 5 до 10 років [231, с. 7].

До початку війни розгляд дисциплінарних і службових проступків особового складу міліції, що підпадали під дію дисциплінарного статуту або правил внутрішнього розпорядку, покладалася особисто на начальника відповідного управління, без проведення розслідування. В умовах війни було визнано необхідним проведення спеціального дізнання за проступками особового складу, що підлягали розгляду в дисциплінарному порядку, для з'ясування, уточнення й перевірки обставин порушення. При беззаперечному факті порушення дізнання не проводилося [232, с. 222-223].

Для проведення дізнання, необхідність якого визначалася керівником підрозділу, у кожному відділі і відділенні міліції наказом начальника Управління міліції призначалися дізнавачі, які перебували у безпосередньому підпорядкуванні начальника підрозділу міліції та діяли за його вказівками. Матеріали про злочини, виявлені у ході дізнання або іншим чином, начальник був зобов'язаний передати до особливої інспекції для ухвалення остаточного рішення. У наказі підкреслювалося, що при проведенні дізнання за порушеннями, що містили елементи кримінально караних діянь, дізнавачі повинні були консультуватися з особливою інспекцією. Для підвищення кваліфікації дізнавачів проводився одноденний шестигодинний семінар з питань методики й техніки дізнання [233, с. 109]. Проведення дізнання за дисциплінарними і службовими проступками підвищувало об'єктивність розслідування, хоча навряд чи воно було зовсім прозорим та усувало суб'єктивізм, оскільки особа, що проводила дізнання, перебувала у прямому підпорядкуванні начальника органу (підрозділу) міліції.

У зв'язку з переведенням у діючу армію по призову та добровольцями великої частини особового складу міліції, різко зріс некомплект в її рядах. Збільшився і якісний некомплект, тому що у діючу армію йшли, як правило, кадрові професіонали. Тільки в червні - липні 1941 р. у ряди Червоної Армії пішло близько 25 % особового складу міліції [225, с. 44].

Для воєнного періоду характерний масовий призов на службу до міліції жінок. Так, у Кіровоградській області жінки в міліції складали 49 %, в Миколаївській – 69 %, в Запорізькій – 74 %, а у Ворошиловградській взагалі 87 %. До кінця війни в міліції України служило майже 7,5 тис. жінок [228, с. 1-77].

У роки Другої світової війни плинність кадрів НКВС України була надзвичайно високою і у 1944 р. становила 75 %, у тому числі у основних апаратах: Наркомат – 80,8 %, кадри НКВС областей – 81,8 %, пожежна охорона, воєнізована та міська міліції – 66 % [228, с. 1-70]. Тому виникла гостра потреба у доборі нових співробітників.

Прихід нових кадрів в органи міліції вимагав організації їх професійної підготовки, що було нелегким завданням у період війни. Тому підготовка кадрів здійснювалася на прискорених (скорочених) курсах. У повсякденне життя увійшла практика дострокових випусків курсантів зі спеціальних навчальних закладів. 26 липня 1941 р. виданий наказ НКВС СРСР № 00826 «Про перебудову роботи навчальних закладів по підготовці кадрів міліції НКВС СРСР на період воєнного часу». Відповідно до наказу змінилися правила прийому до навчальних закладів. На курси підготовки молодшого й середнього начальницького складу приймалися особи рядового та молодшого начальницького складу міліції, а також громадяни, що не підлягали призову і мобілізації в Червону Армію, які були рекомендовані в органи міліції партійними та комсомольськими організаціями. Найважливішими вимогами, яким повинні були відповідати курсанти, були політична витриманість, знання міліцейської справи та відданість владі. Усього за роки війни в навчальних закладах НКВС було підготовлено 18747 співробітників міліції [234, с. 14].

Відсутність досвіду практичної роботи у багатьох співробітників міліції, кількісний та якісний некомплект, ріст службового навантаження на особовий склад, продовольчі труднощі та ослаблення у зв'язку з цим вимог до кадрів міліції, нерідко призводило не тільки до порушень службової дисципліни, але й порушень законності, недбалого ставлення до службових обов'язків, злочинності серед особового складу [235, с. 2].

Так, наприклад, у ході судового розгляду кримінальної справи за обвинуваченням К., було встановлено, що останній зізнався у вчиненні крадіжки внаслідок погроз слідчого про застосування щодо нього, його дружини та її батька фізичного насильства, говорячи, що «залізна палиця переламала не одне ребро» [236, с. 4, 22].

Як засіб реагування на численні порушення службової дисципліни та законності з'являлася значна кількість наказів, постанов та директив, що дозволяє зробити деякі висновки.

По-перше, у них особливо підкреслювалося, що до партійно-політичної роботи в умовах війни висувалися нові, підвищені вимоги. При цьому підвищенню ідеологічного рівня керівників і насамперед політпрацівників, покликаних здійснювати управління партійно-політичною роботою та суворо провадити в життя політичний курс ЦК ВКП(б), надавалося першорядне значення.

По-друге, зверталася увага на військову поставу та підтягнутість особового складу міліції, правила віддання військового вітання, на необхідність суворого дотримання дисципліни як основи точного і вчасного виконання покладених на міліцію завдань.

По-третє, вважалося, що найважливішим засобом зміцнення дисципліни є участь особового складу у соціалістичному змаганні [237, с. 18].

Червона Армія, Військово-морський флот СРСР, війська і органи НКВС відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 6 січня 1943 р. перейшли на носіння нової форми одягу та нових знаків розрізнення. Цей документ був продубльований у наказах відповідних наркоматів і конкретизований у наказах нижчестоящих керівників [238, с. 7]. Як правило, накази вимагали суворого дотримання правил носіння нової форми одягу, щомісячного проведення стройових оглядів, зобов'язували кожного співробітника міліції бути завжди підтягнутим, одягненим по формі, випрасуваним і т.п. Наказом заборонялося: з'являтися в театрах, кіно та інших громадських місцях у погано випрасуваному обмундируванні, з нечищеними гудзиками, неголеним, незачесаним або з іншими недоліками у зовнішньому вигляді; носити в кишенях костюма громіздкі предмети, що порушували підтягнутість або тримати руки в кишенях; з'являтися на вулицях міста та у громадських місцях (крім залізниць, вокзалів, пристаней) з особистим великим багажем; перебувати у форменому одязі на ринках і базарах, якщо це не було пов'язано з виконанням обов'язків по службі, стояти у чергах за спиртними напоями; на сходах вагонів трамвая, сидіти у вагонах, тролейбусах та автобусах у присутності старших за званням, не одержавши дозволу

останніх [239, с. 4]. Наказ вимагав від усього начальницького і командного складу «за найменше порушення встановленої форми одягу, за прояв зовнішньої неакуратності чи підтягнутості суворо карати» [238, с. 8].

Необхідно зауважити, що із часу введення в Червоній Армії та міліції нової форми одягу і знаків розрізнення вимоги до дисципліни значно підвищилися. Безсумнівно, це пояснюється ще й тим, що успіхи на фронтах дозволили звернути увагу на цю важливу проблему, від якої залежали сумлінність та своєчасність виконання службово-бойових завдань. Успіхи у веденні бойових дій на фронтах в 1942-1943 рр. дозволили звільнити від окупації значну частину країни, поставили перед органами міліції та державної безпеки завдання по відновленню у звільнених районах правоохоронної системи, ліквідації численних бандитських груп, перевірці бійців і командирів, звільнених з полону тощо. У цій обстановці фактичне підпорядкування органів внутрішніх справ підрозділам державної безпеки ставало недоцільним. У зв'язку з чим 14 квітня 1943 р. Наркомат внутрішніх справ СРСР був розділений на два самостійних наркомати – НКВС і НКДБ. На поділ НКВС СРСР, безсумнівно, вплинув і суб'єктивний фактор. За свідченням тодішнього наркома державної безпеки СРСР В. С. Меркулова, Й. В. Сталін був невдоволений ситуацією, що всі силові структури були зосереджені у підпорядкуванні Л. П. Берії [240, с. 73].

У роки Другої світової війни Управління міліції Української РСР, лінійних відділів транспортної міліції видали значну кількість наказів, в яких аналізувався стан дисципліни в міліції, формулювалися вимоги до особового складу щодо її дотримання, каралися порушники дисципліни, заохочувалися співробітники [241, с. 30], що відзначилися при вирішенні службових і бойових завдань. Звичайно, у перші два роки війни ця діяльність була менш систематичною, далеко не все відбивалося в наказах, директивах і вказівках, але поступово вона набувала все більш чіткого та обов'язково характеру.

Якщо в 1941-1942 рр. звітність про діяльність міліції областей УРСР була фрагментарна і нерегулярна, то в 1943 р. починають регулярно надходити

звіти обласних Управлінь і дорожніх відділів «Про політико-моральний стан, службову дисципліну та партійно-політичну роботу в органах міліції» [242]. Це давало змогу вести аналітичну роботу, інформувати керівництво НКВС СРСР про кадрові проблеми, вживати адекватних заходів. Безумовно, вони ще не могли бути повними та цілком об'єктивними, але вже дозволяли мати деяке уявлення про стан міліції, труднощі, з якими зустрічався особовий склад у процесі служби.

У цьому плані цікава доповідь начальника політичного відділу Головного управління міліції НКВС СРСР комісара міліції 3-го рангу В. Т. Іванова. Цей документ містить фактичний матеріал, що дозволяє з деякою мірою об'єктивності говорити про діяльність міліції, стан дисципліни в її рядах, про причини вчинення дисциплінарних проступків співробітниками міліції, про заходи, проведені командно-політичним складом по зміцненню дисципліни, і їх дієвість. Крім того, в документі зазначалося, що у боротьбі з німецькими загарбниками працівники міліції прифронтових областей, районів і залізниць «зробили велику справу» з ліквідації наслідків нальотів ворожої авіації, порятунку військових вантажів і надання допомоги пораненим [240, с. 240–243]. Доповідь містила безліч прикладів героїзму та мужності, проявлених співробітниками міліції, зафіксованих протягом перших трьох років війни.

Аналіз дисциплінарної практики також дозволяє зробити висновок, що в цей період відбулося різке зростання числа стягнень на особовий склад за порушення дисципліни, а такий важливий засіб зміцнення дисципліни, як заохочення особового складу, у перші роки війни використовувався не повною мірою, вибірково. Тому кількість заохочених співробітників у два рази була меншою, а ніж тих, на кого були накладені дисциплінарні стягнення [243, с. 1-2]. Велике значення для закріплення кадрів і зміцнення дисципліни мало поширення на начальницький склад міліції Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1944 р. «Про нагородження орденами й медалями СРСР генералів, адміралів, офіцерів, а також сержантів і старшин

надстрокової служби за вислугою років», відповідно до якого ці категорії офіцерського та начальницького складу нагороджувалися медаллю «За бойові заслуги» за 10 років служби, «Орденom Червоної Зірки» за 15 років служби, «Орденom Червоного Прапора» за 20 років служби й «Орденom Леніна» за 25 років служби. За 30 років служби співробітники нагороджувалися другим «Орденom Червоного Прапора» [248].

Наявні дані про стан службової дисципліни та законності в міліції у період війни дозволяють зробити такі висновки:

- найпоширенішими злочинами були хабарництво та зловживання службовим становищем. Грубими порушеннями службової дисципліни, що допускалися співробітниками міліції, були невиконання наказів, «пияцтво», втечі арештованих, сон на посту та залишення посту;

- низька службова дисципліна в міліції свідчила про незадовільний стан виховної роботи та формальне ставлення деяких начальників політчастин до своїх посадових обов'язків, випадки «самоусунення» їх від керівництва партійно-політичною роботою і перекладення її на «другорядних, недостатньо політично підготовлених працівників» [244, с. 15];

- політичний і начальницький склад мало уваги приділяв вивченню умов і передумов, що сприяли вчиненню інших правопорушень: одержанню хабарів, присвоєнню речових доказів, зловживанню службовим становищем та ін., не проводилися ефективні профілактичні заходи щодо їх недопущення [245].

Стан дисципліни серед співробітників міліції в 1944 р. викликав серйозне занепокоєння НКВС СРСР. Начальник Головного управління міліції НКВС СРСР у доповіді «Про політико-моральний стан, службову дисципліну і партійно-політичну роботу в органах міліції НКВС СРСР» зазначав, що службова дисципліна за минулий рік трохи зміцнилася, але не відповідала вимогам воєнного часу [246, с. 220]. У 1944 р. кількість правопорушень, вчинених співробітниками міліції, різко зросла. Гадаємо, що збільшення числа злочинів і дисциплінарних проступків, допущених особовим складом міліції в 1944 р., могло бути викликане таким:

1) до кінця 1944 р. практично вся територія країни була звільнена від німецько-фашистських загарбників. У багатьох областях і районах було відновлено роботу органів міліції, яка укомплектовувалася не тільки за рахунок осіб, що вже служили раніше в міліції або закінчили до того часу курси і школи міліції, але й за рахунок місцевого населення, а також колишніх військовослужбовців, які через поранення чи хворобу не були придатні до військової служби та ін. При цьому не можна не враховувати, що досить негативно вплинуло на свідомість і поведінку людей перебування в окупації та особиста участь у бойових діях;

2) низький рівень професійної підготовки нових співробітників міліції, а також недостатньо ретельний відбір особового складу у зв'язку з чималим його некомплектom;

3) скасування в частинах і органах міліції у грудні 1943 р. посад заступників начальників районних і міських відділів з політчастини [243, с. 423], діяльність яких впливала позитивно на стан службової дисципліни і політико-моральний стан особового складу;

4) серйозні побутові і продовольчі труднощі, недоліки в організації матеріально-технічного та речового забезпечення [247, с. 63].

Особливо тривожним було почастищення пияцтва серед співробітників міліції. У деяких територіальних органах випадки зловживання алкоголем становили переважну частину дисциплінарних порушень [249, с. 18]. Також відзначалися численні випадки фактів грубого поводження щодо громадян, процвітав бюрократизм, значна кількість скарг і заяв громадян, що надходили до відділів міліції, не розглядалися [250, с. 39-40].

Незадовільним залишався стан закінчення кримінальних справ із направленням обвинувального висновку до суду. Так, у листопаді 1940 р. у Дніпропетровській області було закінчено та направлено до суду 637 кримінальних справ, а це на 465 кримінальних справ менше, ніж у вересні цього року. У Дніпродзержинську у вересні 1940 р. повернено судом на дорозслідування десять справ, у жовтні вісімнадцять, а у Кривому Розі взагалі

двадцять чотири кримінальні справи [251, с. 379-380]. На Сумщині у грудні 1943 р. закінчено 119 справ, а у січні лише 94 кримінальні справи. У Дніпропетровській області у січні закінчено на 15 справ менше, ніж у грудні, в Полтавській області – на 27, у Ворошиловградській – на 41 кримінальну справу. У Запорізькій області з 82 закінчених справ у січні 1944 р. закрито провадження по 7 справам, 6 кримінальних справ повернено судом на дорозслідування, 18 справ повернено на дорозслідування прокуратурою області. Таким чином, лише за січень в Запорізькій області неякісне проведення досудового розслідування виявлено в 34 % кримінальних справ [252, с. 1, 2].

Незважаючи на негативні тенденції щодо дотримання дисципліни та законності серед працівників міліції України, не можна не вказати, що особовий склад НКВС здійснив вагомий внесок у здобуття перемоги над фашистськими загарбниками. Значна частина працівників міліції добросовісно ставилася до своїх обов'язків. Часто з ризиком для життя затримували озброєних злочинців, попереджували і розкривали тяжкі й особливо тяжкі злочини.

2.3. Правове регулювання дисциплінарних правовідносин в органах міліції у післявоєнний період і період десталінізації (1946-1968 рр.)

У перші післявоєнні роки криміногенна обстановка у країні була досить складною [253, с. 29]. Демобілізація мільйонів колишніх військовослужбовців, багато з яких не мали цивільних спеціальностей, їх побутова непорядкованість, деформація моральних цінностей, обумовлена війною, величезна міграція населення, господарська розруха та безробіття, голодний 1946 рік – все це вело до росту злочинності, на який ще й певною мірою вплинула амністія 1945 р. для деяких категорій засуджених, у

результаті якої з місць позбавлення волі було звільнено близько 900 тис. засуджених, багато з яких продовжили злочинну діяльність [254, с. 186].

У 1945 р. в країні різко збільшилася кількість особливо небезпечних і тяжких злочинів. Розбої та грабежі порівняно з 1944 р. зросли на 25 %, хуліганства – на 75 % [255, с. 1-3].

Органи міліції у найтяжчі роки Другої світової війни зазнали величезних людських втрат та у перші післявоєнні роки відчували потребу в кадрах. Неукомплектованість особового складу була надзвичайно великою [256, с. 92-95; 257, с. 85-87], а у західних областях України взагалі становила більше 50 % [258, с. 53-54]. Така ситуація призвела до того, що зовнішні пости були закриті лише на 74 % [257, с. 87]. Ще більш гострою була проблема якісного недокомплекту. Багато співробітників міліції, що пішли по призову та добровольцями до Червоної Армії, загинули на фронтах війни [259, с. 18].

Деякі колишні співробітники міліції продовжували службу у Збройних силах, тому в роки війни та у перші післявоєнні роки у певній мірі знизилися вимоги до кадрового складу при доборі кандидатів на службу в міліцію, допускалися відхилення від обов'язкових умов і правил комплектування міліції. На службу в міліцію нерідко приймалися люди, які за віком, станом здоров'я та освітою не відповідали елементарним вимогам, що висувалися до кадрів міліції [259, с. 18]. У роки війни також скоротився прийом до міліцейських вищих і середніх навчальних закладів, строки навчання були скорочені [260, с. 1-34].

Після закінчення війни в ряди міліції на посади начальницького складу було направлено значну кількість учасників воєнних дій на фронтах. Однак вони не володіли досвідом роботи та спеціальною підготовкою, мали досить низький загальноосвітній рівень. Так, тільки 9,8 % вищої категорії керівників мали вищу освіту, 6,2 % незакінчену вищу, а кожен третій – початкову [260, с. 33].

Чимало працівників міліції, у тому числі й офіцерів, звільнялися з органів НКВС за різні дисциплінарні порушення та злочини [260, с. 14–15, 30–32]. Однак такі звільнення часто траплялися з порушенням процедури, відповідно до якої для звільнення особи необхідно було отримати санкцію (погодження) НКВС СРСР. У зв'язку з цим у циркуляр НКВС СРСР № 59 від 3 травня 1939 р. наказом НКВС СРСР № 98 від 20 червня 1945 р. були внесені доповнення, відповідно до яких співробітники НКВС незалежно від займаних посад, що мали офіцерські звання, могли звільнятися лише наказом НКВС СРСР. Арешт і передача суду співробітників органів НКВС, що мали офіцерські звання, могли проводитися із санкції Наркома внутрішніх справ СРСР або його заступників і тільки за поданням постанови, погодженої з відповідним військовим прокурором військ НКВС [240, с. 127].

Складним було становище з матеріально-побутовим забезпеченням співробітників міліції. Грошове утримання не відповідало середньому рівню заробітної плати робітників, житловою площею працівники міліції забезпечувалися погано, гуртожитки не були відремонтовані. У доповіді начальника Політвідділу ГУМ МВС за перший квартал 1947 р. підкреслювалося, що значно погіршилося обслуговування особового складу спецторгом. Їдальні або не були організовані, або працювали погано; якість харчування залишалась низькою, а ціни високими. Продовольчі картки і пайки у більшості випадків отоварювалися несвоєчасно й продуктами низької якості. Незадовільною була організація швацьких майстерень. Ордери на промтовари видавалися рідко та були малоцінними [257, с. 90]. Все це створювало негативні умови, що сприяли вчиненню працівниками міліції корисливих злочинів. Так, 22 вересня 1947 р. Особливою інспекцією УМВС було закінчено розслідування кримінальної справи за обвинуваченням начальника міського відділу міліції та інших у вчиненні ряду пограбувань та розбійних нападів на території Харкова. Всього у злочинну групу входило п'ять працівників міліції [250, с. 35].

На V сесії Верховної Ради СРСР у березні 1946 р. було ухвалено рішення про перетворення РНК СРСР і союзних республік у Раду Міністрів. НКВС СРСР було реорганізовано у МВС СРСР [143, с. 303].

1 липня 1946 р. наказом Міністра Збройних Сил СРСР № 17 було введено в дію новий Дисциплінарний статут Збройних Сил СРСР. Раніше відзначалося, що наказом НКВС СРСР № 1033 від 16 листопада 1940 р. на органи та війська НКВС поширювалася дія Дисциплінарного статуту Червоної Армії 1940 р. [261]. У зв'язку з появою нового Дисциплінарного статуту Збройних Сил 11 липня 1946 р. наказом МВС СРСР № 273 на війська й органи Міністерства внутрішніх справ було поширено дію Дисциплінарного статуту Збройних Сил СРСР 1946 р. [143; 305].

У лютому 1947 р. у Головному управлінні міліції МВС СРСР був створений відділ кадрів, незабаром перетворений в Управління кадрів, а в республіканських, крайових та обласних управліннях міліції – відділення кадрів [240, с. 48]. Створення самостійних кадрових апаратів в органах міліції мало позитивну тенденцію й могло добре позначитися на підборі, розміщенні та вихованні особового складу, сприяти вирішенню кадрових проблем в післявоєнний період, але, на жаль, частіше за все робота вказаного органу була формальною та неякісною.

Цікаву думку з цього приводу висловив начальник міліції Харківщини «... З числа виявлених недоліків необхідно вивести на передній план майже повну відсутність навчання, в той час як доповіді, що надаються до відділів кадрів УНКВС в Харківській області, роботу в цьому напрямі рисують у самому яскравому вигляді. Кадровим працівникам раз і назавжди потрібно відмовитися від інтенсивної діяльності на папері та приступити до роботи реальної. Необхідно залишити придумування дутих доповідей і регулярно та особисто вести заняття з начальницьким складом міліції» [262].

Не дивлячись на здійснення урядом деяких кроків, направлених на зміцнення дисципліни в рядах міліції, продовжували мати місце дисциплінарні проступки, а іноді й злочини [263, с. 12-47; 264, с. 359-373].

Для розслідування правопорушень, вчинених працівниками міліції, 20 січня 1947 р. було ухвалено рішення про створення Особливої інспекції МВС СРСР. Вона мала повноваження по розслідуванню правопорушень, допущених працівниками органів внутрішніх справ, наділялася правом вносити пропозиції про доцільність притягнення співробітників МВС СРСР до кримінальної відповідальності та передачі справ за підсудністю [264, с. 360].

Наказом НКВС СРСР № 00320 від 22 березня 1947 р. Особлива інспекція МВС СРСР була виведена зі складу Управління кадрів МВС СРСР. Виведені були й Особливі інспекції у республіках з відповідних кадрових апаратів МВС, УМВС. Тим самим ці інспекції формально ставали самостійними оперативними відділами міністерств та управлінь [264, с. 362].

14 липня 1947 р. наказом Міністра внутрішніх справ № 00732 було введено в дію «Положення про Особливі інспекції МВС СРСР, МВС союзних республік, УМВС країв та областей». Цим же наказом скасовувалися «Положення про апарат Особливого уповноваженого», введеного в дію наказом НКВС СРСР № 0020 1939 р. і циркуляр № 105 від 15 травня 1941 р. «Про обов'язки і завдання особливих інспекцій» [264, с. 370].

У Положенні про Особливі інспекції вказувалося, що вони є самостійними оперативними відділами відповідних міністерств та управлінь, з поширенням на їх особовий склад прав і пільг, передбачених для офіцерського складу оперативних органів МВС (ст. 1).

На особливу інспекцію МВС Української РСР покладалися наступні завдання: виконання спеціальних доручень Міністра внутрішніх справ Союзу РСР і його заступників по розслідуванню справ щодо співробітників всіх органів МВС; розслідування за повідомленнями від партійних і радянських органів, органів прокуратури, суду й окремих осіб матеріалів, заяв і скарг про злочини співробітників МВС; ведення відповідно до діючого законодавства СРСР слідства у злочинах, вчинених співробітниками всіх органів МВС, і направлення справ за підсудністю; направлення до МВС СРСР кримінальних

справ щодо співробітників МВС – УМВС на розгляд Особливої наради при Міністрові внутрішніх справ Союзу РСР; складання у встановлений термін звітів про роботу особливих інспекцій УМВС, вивчення причин, що породжують злочини, внесення на розгляд керівництва МВС СРСР пропозицій з проведення заходів щодо їх попередження (ст. 3).

Особлива інспекція МВС Української РСР здійснювала загальне керівництво діяльністю особливих інспекцій областей, ухвалювала рішення стосовно передачі справ щодо співробітників на розгляд Особливої наради МВС СРСР, що, як правило, розглядала справи про «контрреволюційні злочини». Особлива інспекція могла розглядати справи щодо співробітників органів МВС тільки із санкції його керівництва (ст. 4).

Відповідно до Положення, особи начальницького складу органів МВС, що мали офіцерські й спеціальні звання, а також ті, хто не мав звань, але значилися в номенклатурі МВС СРСР, за вчинені злочини могли притягатися до кримінальної відповідальності тільки із санкції Міністра внутрішніх справ Союзу РСР або його заступників. Для одержання такої санкції матеріали розслідування на зазначену категорію осіб з висновками, затвердженими міністрами внутрішніх справ республік, начальниками управлінь МВС країв та областей, необхідно було направляти на затвердження в Особливу інспекцію МВС СРСР. Рішення про притягнення до кримінальної відповідальності співробітників органів МВС, що не мали офіцерських звань і не значилися в номенклатурі МВС СРСР, приймали на місцях міністри внутрішніх справ республік, начальники управлінь МВС країв та областей (ст. 8).

На посаду начальників особливих інспекцій МВС-УМВС могли призначатися «співробітники, які нічим себе не скомпрометували, як правило, що пропрацювали на оперативно-слідчій роботі в органах МВС не менше 5 років, що мали 5-річний партійний стаж і закінчену середню освіту» (ст. 9). Високі вимоги висувалися й до членів особливих інспекцій, якими могли бути тільки перевірені, культурні, політично грамотні

працівники, що мали достатній досвід оперативно-слідчої роботи та позитивно атестувалися (ст. 12).

Наказом МВС СРСР № 214 від 28 травня 1948 р. було введено в дію Статут постової та патрульної служби міліції. У ньому підкреслювалося, що здійснення обов'язків, покладених на постового, вимагає: безмежної відданості партії Сталіна і Радянському уряду; політичної свідомості, організованості та культурності; постійної готовності до особистого героїзму та самопожертви; більшовицької пильності; суворого дотримання Радянської законності; чуйного та уважного ставлення до громадян; твердого знання своїх обов'язків і прав; зразкової особистої дисциплінованості [13, с. 387].

Незважаючи на нечіткість та певну некоректність деяких формулювань, заполітизованість окремих положень (не зовсім зрозуміло, що таке «культурність», «постійна готовність до подвигу і самопожертви» та у чому суть «більшовицької пильності»), віднесення особистої дисциплінованості на останнє місце, на нашу думку, було неправильним, оскільки усі вище перераховані якості починаються з особистої дисципліни.

2 березня 1948 р. МВС СРСР видало директиву «Про заборону відсторонення офіцерів органів і військ МВС і співробітників від займаних посад без достатніх підстав». У директиві зазначалося, що мали місце численні факти, коли офіцери органів та військ МВС і співробітники міліції усувалися від займаних посад за недостатньо обґрунтованих причин. У підсумку багато справ довго затримувалися у провадженні, а потім і взагалі припинялися як такі, що не мали складу злочину. У зв'язку з чим співробітники, усунені з посад, подавали заяви до МВС про виплату їм утримання за час вимушеного перебування у резерві, тому що вони відповідно до наказу НКВС № 320 1944 р. і МВС СРСР № 0310 1946 р. втрачали у цей період права на одержання грошового утримання [16, с. 34].

Директива вимагала не допускати відсторонення з посад співробітників без достатніх підстав, а якщо такий «винятковий захід» все ж застосовувався, то розслідування справи повинно було бути закінчене протягом двох

місяців [16, с. 35]. На нашу думку, вимоги директиви могли сприяти скороченню випадків необдуманих рішень керівників з приводу відсторонення підлеглих їм осіб від виконуваних ними обов'язків у випадках, коли провина не була очевидною, а значить і зміцненню законності в діях керівників міліції всіх ступенів.

Незважаючи на досягнуті певні результати у роботі з кадрами, мали місце і серйозні недоліки. Продовжувалася плинність кадрів, часто змінювалися керівники кадрових відділів, недостатньо вивчалися кандидати на практичній роботі. Майже не обговорювалися на офіцерських зборах та оперативних нарадах факти ганебного поведження співробітників. Офіцерські суди честі у багатьох УМВС так і не були створені, а там, де вони були – зазвичай не діяли. Деякі начальники невміло користувалися наданими їм дисциплінарними правами [264, с. 371]. За I квартал та квітень 1948 р. у міліції радянської України до кримінальної відповідальності було притягнуто 288 осіб, з них за порушення радянської законності – 50 осіб та 32 особи за хабарництво. За цей же період було притягнуто до дисциплінарної відповідальності за службові проступки, «пияцтво» та інші аморальні провини – 1361 працівник міліції [265, с. 238-253].

Саме до політпрацівників, які формально несли основну відповідальність за політико-моральний стан і дисципліну в органах міліції, мали висуватися найвищі вимоги, а їх морально-політична загартованість повинна була бути бездоганною. І як свідчить дисциплінарна практика досліджуваного нами періоду, вимоги до них були досить суворі. Приміром, у 1943 р. за незадовільне керівництво партійно-політичною роботою та невідповідність займаній посаді 7 начальників політчастин великих областей України було відсторонено від займаних посад [253, с. 250].

У липні 1948 р. наказом МВС СРСР № 269 був введений в дію Дисциплінарний статут міліції [266, с. 264-271]. У новому Статуті були використані основні положення Дисциплінарного статуту Збройних Сил СРСР 1946 р., і багато в чому він текстуально повторював цілий ряд статей

останнього. Так само, як і Дисциплінарний статут Збройних Сил СРСР, Дисциплінарний статут міліції одним з найважливіших завдань начальника вбачав рішуче та суворо вимагати від своїх підлеглих дотримання дисципліни. У разі відкритої непокори або опору вживати необхідних заходів примусу, а в крайніх випадках, що не терплять зволікань, використовувати й зброю, про що негайно доповідати по команді (ст. 6).

Як і Статут Збройних Сил, Дисциплінарний статут міліції вирізняв чотири категорії стягнень, що накладалися на працівників міліції: ті, що накладалися на рядовий склад; на молодший начальницький склад; на осіб середнього і старшого начальницького складу; на вищий начальницький склад (ст. 7-10).

Статут чітко визначав повноваження начальницького складу міліції по застосуванню щодо підлеглих дисциплінарних стягнень (розділ IV) та заохочень (розділ X), регламентував порядок накладення стягнень на порушників дисципліни (розділ IX). Ця визначеність була вкрай важливою ще й тому, що допускалися численні випадки накладення стягнень без належної перевірки фактів порушень, без урахування ступеня його тяжкості та характеристики працівника у минулому. Траплялися випадки накладення дисциплінарних стягнень чи піддання винних суду необґрунтовано.

Так, наприклад, помічника начальника Ізюмського відділу міліції В. за втрату шифру «Марс» та печатки міліції було негайно арештовано та передано до суду [267, с. 26].

Статтею 16 Дисциплінарного статуту міліції 1948 р. встановлювалося, що особи, які займали посади молодшого, середнього, старшого та вищого начальницького складу міліції, але не мали спеціального або військового звання, користувалися дисциплінарними правами та несли дисциплінарну відповідальність відповідно до звань, передбачених для займаних посад. Справа у тому, що на різних посадах могли бути співробітники, які мали різні спеціальні звання, а, отже, їх дисциплінарні права могли бути різними. Більше того, на досить високих посадах могли перебувати і співробітники,

спеціальні звання яких були нижчими спеціальних звань, які мали співробітники міліції, що займали нижчі посади. На наш погляд, ця норма Дисциплінарного статуту міліції 1948 р. могла породжувати суперечності і призводити до правопорушень.

Дисциплінарний статут міліції мав і свої особливості, обумовлені специфікою комплектування кадровим складом, організацією та здійсненнім міліцейської служби:

- статут був відомчим підзаконним актом, дія якого поширювалася тільки на співробітників міліції;
- визначалося, що «дисципліна в органах радянської міліції є суворе і точне дотримання всіма співробітниками порядку і правил, встановлених законами, статутами міліції й наказами Міністра внутрішніх справ Союзу РСР» (ст. 1);
- підкреслювалося, що дисципліна в міліції ґрунтувалася на високій свідомості всіх її співробітників і зобов'язувала кожного: твердо знати, беззаперечно й точно виконувати вимоги статутів і настанов, наказів і розпоряджень начальників; суворо дотримуватися встановленого в міліції порядку та утримувати інших від його порушень; непохитно переносити весь тягар та обмеження, які виникали при несенні служби; не шкодувати своєї крові та самого життя при виконанні службового обов'язку; бути чесним, правдивим, сумлінним; виявляти повагу начальникам і старшим (ст. 2);
- прямим начальникам, а також начальникам республіканських, крайових, обласних та міських управлінь міліції, міських і районних відділів у випадку здійснення проступків підлеглими, а також особами, що перебували у відрядженні, відпустці, на лікуванні і т.п., надавалося право накладати на винних стягнення, визначені Дисциплінарним статутом (ст. 7);
- деякі особливості мали й розділи про дисциплінарні стягнення та заохочення. Для рядового складу міліції передбачалося часове обмеження перебування у звільненні (ст. 22). Для осіб молодшого начальницького складу не передбачався такий вид стягнення, як незвільнення з казарми, передбачене для старшин та сержантів строкової служби (ст. 33). Перелік

стягнень, що накладалися на осіб середнього і старшого начальницького складу, був доповнений одним пунктом – звільнення зі служби (ст. 34);

- одним з видів заохочень, не передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил, але включеним у Дисциплінарний статут міліції, було дострокове підвищення у званні осіб рядового й молодшого начальницького складу (ст. 64). Але у міліцейському Дисциплінарному статуті були відсутні такі види заохочень, застосовуваних до військовослужбовців строкової служби, як звільнення з розташування частини строком до 2-х діб та надання короткострокової відпустки до 10 діб;

- були відсутні й такі види заохочень, що містилися у військовому Дисциплінарному статуті, як нагородження офіцерів, генералів та адміралів іменною холодною та вогнепальною зброєю, а також переведення у гвардійські частини, але було передбачене нагородження їх нагрудним знаком «Заслужений працівник МВС» (ст. 71).

Дисциплінарний статут міліції встановлював, що використання начальниками наданої їм дисциплінарної влади для виховання в підлеглих високої дисциплінованості було не лише правом, але і їх найважливішим службовим обов'язком (ст. 5). Зазначалося, що «інтереси з охорони та забезпечення громадського порядку та безпеки вимагають від начальника не залишати без впливу жодного проступку підлеглих, суворо стягувати з винних та заохочувати за виявлену старанність, подвиг та відзнаки по службі» (ст. 4).

У Дисциплінарному статуті міліції 1948 р. вже не використовувався термін «революційний порядок», що мав місце у всіх попередніх статутах. Відсутність цього терміна деякою мірою свідчила про необхідність переходу до більш чіткої правової термінології. Поняття «громадський порядок» мав точний зміст і опирався на закони та інші нормативні акти, у той час як поняття «революційний порядок» базувалося на «революційній правосвідомості», яку мали у своїй основі носії цих прав.

Хоча вимоги Дисциплінарного статуту в життя втілювалися повільно, були й деякі позитивні зміни. Наприклад, за зразкове виконання службово-оперативних завдань, високу дисциплінованість, проявлену винахідливість, спостережливість та стійкість у боротьбі із кримінально-злочинним та бандитським елементом у 1948 р. МВС УРСР було заохочено 14160 працівників міліції, що склало 38 % до загальної кількості особового складу. Крім того, за цей же період були зняті раніше накладені дисциплінарні стягнення з 735 працівників міліції, що складало 14 % від усього особового складу. Але слід зауважити, що наряду з деякими успіхами були обласні Управління внутрішніх справ, в яких рівень дисциплінарних стягнень залишався стабільно високим, серед них Житомирське, Київське, Харківське, Чернігівське та Управління в м. Києві [268, с. 1-43].

Серйозні зміни в системі й структурі органів міліції відбулися восени 1949 р. 13 жовтня Рада Міністрів СРСР прийняла Постанову «Про передачу із МВС у МДБ прикордонних військ і міліції» [32, с. 81]. Цей захід був обумовлений необхідністю більш тісної взаємодії правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю та у певній мірі змінював правове становище співробітників міліції. З того часу дисциплінарні правовідносини у всіх органах і підрозділах міліції почали регулюватися Дисциплінарним статутом Збройних Сил СРСР 1946 р.

Разом з тим, численні джерела свідчать про те, що об'єднання не пішло на користь ні МДБ, ні МВС. Ще в 1948 р. перший заступник Міністра внутрішніх справ СРСР І. О. Серов зазначав, що «створено нестерпні умови для спільної роботи органів МВС і МДБ. Як у центрі, так і на периферії працівники МДБ намагаються якомога сильніше скомпрометувати органи МВС» [240, с. 181]. Не краще склалися взаємовідносини між службами й після їх об'єднання. Підлеглі органам МДБ співробітники міліції залучалися до виконання невластивих їм функцій, що негативно впливало на боротьбу зі злочинністю [240, с. 182].

Саме у цей час збільшилось число дисциплінарних стягнень, накладених на співробітників міліції. В інформації Міністрові державної безпеки СРСР В. С. Абакумову зверталася увага на те, що збільшення загальної кількості порушень і ріст їх чисельності за окремими видами став наслідком підвищення вимогливості до особового складу у зв'язку з переходом органів міліції в МДБ. Особливо посилилася боротьба з «пияцтвом» як «найнебезпечнішим явищем в органах міліції» [209, с. 418].

Після інспектування органів міліції 16 серпня 1950 р. Міністр державної безпеки В. С. Абакумов направив на місця директиву, в якій діяльність міліції в усіх напрямках визнавалася незадовільною [209, с. 420]. МДБ підготувало пропозиції щодо зміцнення міліції, які лягли в основу прийнятої 22 серпня 1950 р. Постанови Уряду СРСР «Про заходи щодо посилення роботи міліції» [209, с. 421].

У жовтні 1951 р. в органи міліції для зміцнення її рядів було спрямовано кілька тисяч кадрових співробітників МДБ. Але вже незабаром навіть начальники управлінь міліції прийшли до висновку, що більша частина цих осіб була переведена в міліцію тому, що не мала необхідних морально-ділових якостей і не могла використовуватися на чекістській роботі [209, с. 385].

Безумовно, таке становище негативно позначалося на відносинах між співробітниками міліції та держбезпеки взагалі, і на дисциплінарних відносинах зокрема.

Хоча у планах та звітах керівників УМВС областей, ГУМВС Української РСР та СРСР зазначалося, що у післявоєнні роки продовжувала розвиватися правова база дисциплінарних відносин у міліції, вдосконалювалася дисциплінарна практика, внаслідок чого кількість порушників дисципліни та осіб, які вчинили злочини в міліції, у відсотковому відношенні до всього особового складу постійно знижувалася [269, с. 105-131], щодо об'єктивності вказаних даних є певні сумніви, оскільки в доповідях і звітах політорганів того часу розкривалися

численні факти «окозамилування». Зафіксовані сотні випадків необґрунтованої відмови у порушенні кримінальних справ, приховання від обліку вчинених кримінальних злочинів, випадки бездушно-бюрократичного ставлення до заяв громадян, приховування від обліку аморальних проступків і порушень дисципліни [270].

У звітах завжди вказувалося, що рівень злочинності падає, а рівень розкриття злочинів навпаки доволі часто становив 90 і більше відсотків, що викликає деякий сумнів, оскільки за результатами інспекторських перевірок органів міліції фіксувалися безліч випадків приховування від обліку вчинених злочинів. А були регіони, в яких злочинність із року в рік росла. До них належать Сталінська (Донецька) (на 11,9 % виросла у порівнянні з 1950 р.), Дніпропетровська (на 6,5 %), Ворошиловградська (Луганська) (на 4,8 %) та Київська (на 1,2 %) області [271, с. 135-157].

Практика приховування від обліку вчинених злочинів та дисциплінарних порушень серед співробітників міліції тривала досить довго. Невипадково, коли міліція була передана до МДБ і підвищилися вимоги до її співробітників та посилювався контроль за роботою, рівень розкриття злочинів різко скоротився. У квартальних звітах і за 1951-1952 рр. рівень розкриття злочинів становив від 75 % до 76,5 %, у той час як у 1948–1949 рр., за звітними даними, він становив 89 % - 92 % [271, с. 135-160].

Також відзначалися численні випадки перекручення дисциплінарної практики. У багатьох органах міліції основним видом стягнень були арешти. За 6 місяців 1951 р. арешти становили 65,2 % від загальної кількості накладених стягнень. Але справа не лише у тому, що керівники обирали цей вид стягнення як основний (це їм дозволялося Дисциплінарним статутом), порушення полягало в тому, що значна частина арештів з різних причин так і не реалізовувалась [271, с.140-142, 155], що само по собі є порушенням дисциплінарних правовідносин, і винні в цьому самі мали піддаватися відповідному дисциплінарному впливу.

Досить високим залишався рівень порушення законності. Найпоширенішими були незаконне затримання громадян та утримування їх у камерах попереднього утримання (далі – КПУ), необґрунтоване порушення кримінальних справ і перевищення службових повноважень при накладенні штрафів [272, с. 349]. Так, у першому півріччі 1947 р. органами міліції Харківської області в порядку ст. 98 КПК УРСР було затримано 6646 осіб, з них притягнуто до кримінальної відповідальності – 5574, що складало 83,7 % по відношенню до всіх затриманих. Серед затриманих і не притягнутих до кримінальної відповідальності 780 осіб – порушники паспортного контролю, решта 992 особи – затримані безпідставно [273, с. 43, 45]. Наприклад, 22 березня 1947 р. прокурором Харківської області з-під варті було звільнено В., яка утримувалася у камері для арештованих три доби без проведення будь-яких слідчих дій та порушення кримінальної справи за вказівкою в. о. начальника кримінального розшуку міського відділу міліції К., який здійснив це в інтересах свого товариша О., який напередодні придбав у В. аудіопрогравач, але через кілька днів вирішив розірвати угоду, а остання відмовлялася повертати гроші. При затриманні В. К. дозволяв собі грубість, називав її повією, аферисткою та особою, що має зв'язок зі злочинним елементом [273, с. 40].

19 березня 1947 р. на базарній площі в м. Вовчанськ міліціонером місцевої міліції С., була затримана К., чоловік та дві дочки якої учасники Вітчизняної війни, одна з дочок загинула у боях з німецькими окупантами. Сама К. пропрацювала 16 років в органах зв'язку і нагороджена медаллю «За доблесну працю». Затримання було безпідставним, при цьому міліціонер С. лаяв жінку, кричав, погрожував зброєю і врешті схопив її за руки і повів до відділу міліції, по дорозі продовжуючи «сипати» на неї «базарну лайку». Уся «вина» К. полягала у тому, що вона випадково наступила на ногу міліціонеру. Обласна прокуратура зверталася з поданням до Військового прокурора Військ МВС з метою притягнення С. до кримінальної

відповідальності, але останнього арештували строком на 10 діб і лишили на службі в міліції [273, с. 39-40].

Хоча у звітах зазначалася тенденція до скорочення злочинності серед працівників міліції за деякими видами злочинів у декілька разів, наприклад, кількість засуджених за хабарі зменшилася в 6,5 раза, за дезертирство – в 12,3 рази, зловживання – у 5,6 раза, хуліганство – в 6,3 раза, крадіжки особистої власності громадян – у 8,4 раза, порушення вартової та конвойної служби – в 13,1 раза, а злочинність у міліції взагалі скоротилася в 5,6 раза [271, с. 167], такі дані видаються сумнівними, оскільки цифри могли штучно занижуватися з метою приховання реальної обстановки на місцях від керівництва країни.

Утім не можна не враховувати і впливу на обстановку нового Дисциплінарного статуту. Через це вважаємо, що скорочення злочинності серед співробітників міліції можна пояснити не тільки поліпшенням якісного складу міліції, підвищенням рівня організації політичної та виховної роботи з її особовим складом, поліпшенням її матеріально-технічного та побутового забезпечення, але й підвищенням вимог до особового складу, введенням в дію нового Дисциплінарного статуту.

1 листопада 1950 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було започатковано медаль «За відмінну службу з охорони громадського порядку». Нею нагороджувалися співробітники органів внутрішніх справ за мужність, хоробрість і самовідданість, виявлені у боротьбі зі злочинністю, за «наведення» зразкового порядку, а також за «вмілі дії» щодо попередження злочинів, їх розкриття та затримання злочинців [274].

Помітну роботу з поповнення рядів міліції здійснювали місцеві та загальносоюзні осередки ЦК ВКП(б), хоча така практика слабо себе виправдовувала, оскільки на службу за рішенням ЦК ВКП(б) приймалися комуністи та комсомольці, що не мали досвіду роботи в органах міліції та фахової освіти, часто взагалі не уявляли собі робочі будні. Наприклад, в Україні з 3085 працівників міліції, прийнятих за партійним добором, у тому

ж році було звільнено 273 особи (8,8 %), у тому числі 64 особи за пияцтво, порушення законності та хабарництво, а п'ять осіб взагалі було засуджено судом Військового трибуналу [275, с. 4-5, 18, 140-158].

Серйозні побоювання й тривогу викликав і стан злочинності серед співробітників міліції. Тому керівництво органів МВС України зазнавало постійних нарікань. З року в рік Прокуратура СРСР інформувала ЦК КПРС про порушення службової дисципліни та законності. У зв'язку з цим МВС ухвалило рішення щодо приймання до лав міліції громадян, що мали загальноосвітню підготовку не нижче 7 класів, а на керівні посади – з освітою не нижче середньої [276, с. 311].

Але було б помилковим стверджувати, що у діяльності правоохоронних органів усе було погано. Звичайно, мали місце недоліки і у діяльності МВС, і в діяльності органів державної безпеки, але були працівники, які чесно та сумлінно виконувала свій службовий обов'язок, проявляючи мужність, стійкість, самовідданість та ініціативу [277, с. 14]. Це був надзвичайно складний період в історії міліції ще й тому, що саме на неї припадають основні звинувачення у проведенні масових політичних репресій попереднього періоду, критика за незадовільну боротьбу зі злочинністю. Характерним у цьому плані було й те, що вся відповідальність щодо загострення криміногенної обстановки та незадовільний стан боротьби зі злочинністю перекладалася з партійно-політичного керівництва на правоохоронні органи. Стверджувалося, що правоохоронні органи безпосередньо винні у зростанні злочинності, і тому вся правоохоронна система потребувала термінового реформування [278, с. 17]. Звісно, помилково вважати, що керівництво МВС реально не оцінювало рівень злочинності в країні, не бачило причин її росту і не пропонувало конкретних заходів щодо виправлення ситуації.

Прихід до керівництва партією і державою (після смерті В. Леніна) Й. Сталіна призвів до остаточного формування командно-адміністративної системи управління, яка поширилась і на Україну, до згортання

демократичних елементів у державно-правовому житті, яких і так було у більшовиків вкрай мало [52, с. 579-580]. Сформована в СРСР командно-адміністративна система мала потребу у серйозному реформуванні. Однак, як показала практика, у тій конкретній ситуації про радикальну зміну політичної системи і єдиної державної ідеології постсталінське керівництво і не думало. Тому перетворення полягали у тому, щоб плавно трансформувати сталінський сценарій політичної системи у більш «м'який» її варіант. У цій ситуації певних змін зазнала і правоохоронна система, але зміни не були принциповими та стосувалися насамперед форм і методів роботи органів, створення нових структур і підрозділів, підвищення професійної підготовки кадрів та залучення громадськості до боротьби зі злочинністю [279, с. 50].

23 грудня 1953 р. було засновано нагрудний знак «Відмінник міліції». Ним нагороджувалися особи рядового, сержантського та начальницького складу міліції, що показали приклад у роботі по боротьбі зі злочинністю, охороні громадського порядку, охороні соціалістичної власності та громадського порядку, проявили високу пильність і культуру під час несення служби, ініціативу, сміливість та спритність при виконанні завдань, відмінну дисципліну і моральну стійкість, сумлінність у підвищенні загальноосвітнього та політичного рівня, службової кваліфікації [280]. Нагрудний знак «Відмінник міліції» почали вручати не тільки особам, що відзначилися по службі, але й тим, хто елементарно дотримувався дисципліни [32, с. 84]. Тобто формування якостей працівника, що дозволяли йому ефективніше виконувати свої обов'язки, ставало не тільки особистою справою працівника міліції, але й заслуговувало заохочення, ставилося в приклад іншим, що, на нашу думку, мало серйозне виховне значення.

Безумовно, становище правоохоронних органів та їх діяльність, особливо наприкінці 40-х на початку 50-х років XX ст., однозначно оцінити досить складно. Після закінчення Другої світової війни, як і колись, до кримінальної відповідальності притягалися громадяни, у тому числі й

працівники міліції, за будь-які вчинки, що суперечили офіційній точці зору, висловлення й дії [281, с. 166].

Після смерті Й. В. Сталіна протягом декількох років спостерігався процес послідовного ослаблення позицій міліції. Це було зумовлено тим, що у ході кампанії з розвінчання культу особи найбільш цинічні порушення прав людини пов'язувалися з діяльністю НКВС-МВС, і пояснювалося це тим, що саме ці органи були виведені з-під партійного, державного та громадського контролю. У зв'язку з цим виникла ідея поступової передачі «зайвих» функцій міліції громадським формуванням. Як результат, значно зменшилася штатна чисельність міліції та скоротилося фінансування за всіма напрямками. Амністія 27 березня 1953 року [282, с. 12] призвела до «нестерпної» криміногенної обстановки в країні, коли на волю вийшло більше 1 млн ув'язнених. З огляду на різке зростання показників злочинності, як засвідчила прокурорська перевірка, окремі працівники міліції стали на шлях приховування злочинів [283, с. 15]. До того ж, здійснювалися численні реорганізації, перепідпорядкування органів міліції, недоречні кадрові перестановки [284; 285]. Однак все це не призводило до пом'якшення і нормалізації криміногенної обстановки, але значно ускладнювало роботу міліції. Злочинність продовжувала зростати величезними темпами [286, с. 30].

З огляду на вищевказані обставини важко однозначно дати оцінку стану дисциплінарних правовідносин у міліції 50-х початку 60-х років. Процеси, пов'язані зі звільненням від надмірної централізації, відірваність від місцевих органів влади, об'єктивно могли сприяти покращенню її організації та діяльності. Водночас нововведення керівництва країни повною мірою впливали на процес забезпечення правопорядку, функціонування міліції. Існуюча точка зору, що передача міліції до МДБ сприяла її зміцненню, на наш погляд, є дискусійною.

27 серпня 1953 р. Рада Міністрів СРСР прийняла Постанову «Про заходи щодо посилення охорони громадського порядку та боротьби з

кримінальною злочинністю». У ній особлива увага приділялася зміцненню законності в діяльності міліції. У 1954 р. органи державної безпеки були знову виділені із МВС як самостійне міністерство [78, с. 237]. Міліція ж залишилася у системі Міністерства внутрішніх справ. Таким чином, функції державної безпеки та громадської безпеки знову стали виконувати різні міністерства. Все це є переконливим свідченням того, що зміцнення міліції у зв'язку з передачею її до МДБ у жовтні 1949 р. не сталося.

Вживалися деякі заходи щодо укомплектування, підвищення рівня професійної підготовки особового складу, покращення матеріального становища працівників міліції, однак істотних результатів не було. Партійне керівництво країни виявилось нездатним вирішити питання про науково обґрунтовану організацію роботи з особовим складом, що знаходило своє відображення у високому рівні дисциплінарних правопорушень і злочинності серед особового складу міліції. За 1952-1954 рр. у масштабах країни до кримінальної відповідальності було притягнуто 2643 працівника територіальної, залізничної та водної міліції, з яких було засуджено Військовим трибуналом 2137 осіб, у тому числі: членів КПРС і комсомольців 1251 особу (57,8 %), офіцерів та осіб, що займали офіцерські посади – 1056 (48,7 %) [287]. Найпоширенішими видами злочинів були порушення законності, незаконне застосування зброї, убивства, поранення громадян і хуліганство [288]. Злочини вчинялися на ґрунті зловживання алкогольними напоями, морально-побутового занепаду та відсутності у районних і міських відділеннях міліції елементарного порядку в збереженні зброї, неналежного контролю за несенням служби та поведінкою на службі особового складу.

Аналіз стану службової дисципліни та злочинності серед особового складу міліції в 1952-1954 рр. дозволяє виділити деякі причини цих негативних явищ, зокрема:

- невисокий професійний рівень виховної роботи начальницького складу органів міліції, політичних органів, партійних та комсомольських організацій. У багатьох випадках така робота проводилася формально, у

відриві від конкретних завдань, розв'язуваних підрозділами міліції. Постійно зберігався незначний кількісний та особливо якісний некомплект політпрацівників [286, с. 31], це призводило до того, що виховання працівників міліції здійснювалося особами малопідготовленими, не здатними забезпечити необхідний рівень виховної та політичної роботи;

- некоректна практика оцінки стану дисципліни в органах міліції за кількістю вчинених особовим складом проступків, без обліку основних результатів оперативно-службової діяльності. Звідси неоднозначний підхід начальницького складу органів міліції до звітів про стан дисципліни. Одні, щоб показати видиме благополуччя з дисципліною в підрозділах, залишали проступки підлеглих без покарання, що призводило згодом до вчинення злочинів. Інші ж начальники, щоб показати активність у боротьбі з порушниками службової дисципліни, навіть за малозначними проступками підлеглих проводили службові розслідування, нерідко передаючи матеріали до особливих інспекцій [271, с. 161], замість адекватної оцінки ситуації;

- досить широка практика відсторонення начальників міських і районних органів та навіть управлінь міліції від використання своїх дисциплінарних прав і наділення ними виключно начальників УМДБ;

- низький рівень професійної підготовки та невмілі дії особового складу по застосуванню зброї нерідко ставали причиною поранення чи загибелі товаришів по службі та випадкових громадян [287];

- надзвичайно велика плінність кадрів особового складу;

- у край низький рівень матеріально-технічного забезпечення відділів та управлінь міліції, незадовільне матеріально-побутове забезпечення працівників, що викликало негативні настрої та не могло не впливати на переоцінку власних поглядів та авторитетів;

- негативно впливав особистий приклад деяких керівників, які нерідко самі допускали порушення дисципліни та аморальні проступки [288, с. 199].

У післявоєнні роки урізноманітнилися форми морального заохочення працівників. Однією з таких форм стало поміщення на Дошку відмінників

фото співробітників міліції за підсумками службово-оперативної діяльності, навчання та дисципліни. Тривала практика заохочення кращих співробітників у зв'язку з визначними, пам'ятними і ювілейними датами [286, с. 32].

Позитивний вплив на роботу органів міліції, охорону громадського порядку, боротьбу зі злочинністю, підтримку статутного порядку в міліцейських підрозділах, зміцнення дисципліни серед особового складу здійснювали регулярні перевірки стану роботи з кадрами в органах міліції. З 1955 р. почали створюватися перевірочні комісії, які мали у своєму складі не тільки керівників місцевих органів міліції, але й представників МВС, місцевих партійних і радянських органів, що дозволяло більш об'єктивно оцінювати результати роботи установ міліції. Комісіями розкривалися серйозні недоліки в підборі кадрів і роботі з ними. Мали місце і викривлення дисциплінарної практики [32, с. 313].

19 травня 1954 р. Постанова Ради Міністрів СРСР від № 952 «Про заходи щодо матеріального забезпечення офіцерів та осіб вищого, старшого й середнього начальницького складу Міністерства внутрішніх справ СРСР і Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР, що звільняються у запас або у відставку» прирівняла виплати вихідної допомоги працівникам міліції за скороченням штатів чи у результаті реорганізаційних заходів до виплат офіцерів прикордонних військ, внутрішньої та конвойної охорони, військово-будівельних частин, військових навчальних закладів, інженерно-протихімічних частин і штабів (управлінь), осіб вищого, старшого та середнього начальницького складу воєнізованої охорони місць примусового утримання Міністерства внутрішніх справ СРСР, а також на офіцерів особливих відділів та Управління Коменданта Московського Кремля Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР [289, с. 556].

Хоча 24 травня 1955 р. вийшов Указ Президії ВР СРСР «Про затвердження Положення про прокурорський нагляд у СРСР», яким встановлювалося, що прокурор мав право притягнення до кримінальної

відповідальності винної особи [290], подовжували мати місце факти нехтування його законних вимог щодо незаконних дій працівників міліції. Так, двадцяте відділення міліції м. Харкова знаходилося на території комунального ринку. Камер попереднього утримання не було, тому затриманих доставляли до окремої кімнати, не оснащеної за вимогами, що пред'являлися до КПУ. Дане приміщення охоронялося працівниками міліції. Прокурорською перевіркою встановлено, що у вказаній кімнаті перебувало 46 осіб, затриманих за порушення норм паспортного режиму, а також обов'язкових постанов міськвиконкому за порушення правил вуличного руху. Прокуратурою було прийнято рішення про припинення експлуатації вказаної кімнати, бо вона не відповідала встановленим для КПУ нормам. Але через три місяці у ході повторної прокурорської перевірки було встановлено, що у цій же кімнаті перебувало 38 осіб, не зареєстрованих як доставлених та про затримання яких не були складені відповідні протоколи [273, с. 38].

У 1955 р. прийнято низку нормативно-правових актів, що мали на меті підвищення ефективності діяльності міліції, подальше вдосконалення її структури, поліпшення роботи з кадрами, розмаїтість форм морального заохочення співробітників, пропаганду героїчних буднів міліції та її традицій, посилення зв'язку із громадськістю, зміцнення законності в діяльності співробітників міліції [286, с. 30].

Стан дисципліни в органах міліції ще суттєвіше погіршився внаслідок ліквідації політорганів та посад заступників начальників з політичної частини рішенням КПРС від 5 червня 1956 р. [104, с. 340]. І без того невисокий рівень політико-виховної роботи в міліції та недостатня індивідуально-виховна робота з особовим складом стали ще нижчими. Збільшилася й кількість порушень дисципліни та злочинів серед особового складу, про що наголошувалося в наказі МВС СРСР від 19 липня 1956 р. № 0290 «Про стан дисципліни серед особового складу міліції та заходи щодо її зміцнення» [291, с. 804-809].

Після смерті Й. В. Сталіна та проведення роботи з подолання культу особи намітився певний перехід від гасел і декларацій про необхідність дотримання законності в діяльності міліції до її дотримання на практиці.

Проте деяка обережність, половинчастість, поспішність, а іноді й необґрунтоване вповільнення строків реалізації реформ призводило до того, що вони не давали запланованих результатів. Існуюча єдина ідеологія та боротьба з «інакомислячими», наявність у правоохоронних органах тих, хто підтримував доцільність репресивних заходів, сприяло тому, що порушення законності в діяльності міліції тривали. Тому вимога у всіх офіційних документах суворо дотримуватись соціалістичної законності носила скоріше ритуальний, формальний, декларативний характер, і на грубі порушення законності увага зверталася лише тоді, коли ці порушення викликали значний суспільний резонанс і обійти ці факти без серйозних наслідків для авторитету партійно-державного керівництва було неможливо. Так, наприклад, у грудні 1957 р. затримані при Таранівському відділі міліції у кількості 13 осіб написали колективний лист до видання «Харківський Пролетарій», в якому зазначалося, що «... арештовані утримуються у брудному приміщенні, в якому взагалі немає світла та склянки для пиття води. Хліб та воду не дають по 3 дні та більше. В камері утримуються хворі з високою температурою, які навіть не здатні ходити. Лікарі вказують, що таких хворих необхідно госпіталізувати, але начальник міліції заперечує проти цього. Деякі особи утримуються по два тижні без проведення будь-яких слідчих дій. Начальник міліції примушує арештованих доглядати за кіньми. Прогулянки на свіжому повітрі взагалі відсутні, а справити природню нужду виводять лише два рази на день...». За вказаним фактом було порушено кримінальну справу, яку, щоправда, у подальшому було закрито у зв'язку з відсутністю ознак кримінально караного діяння [292, с. 2-3, 27].

Проводилися деякі заходи щодо закріплення кадрів на місцях. Так, 15 грудня 1955 р. Рада Міністрів СРСР видала розпорядження про дозвіл

безоплатного проїзду співробітникам міліції, що перебувають у форменому одязі, у трамваях, тролейбусах, автобусах і метро [240, с. 258]. У січні 1957 р. цей же орган ухвалив рішення щодо підвищення заробітної плати працівникам міліції та введення процентної надбавки за вислугу років [240, с. 261]. Одночасно для рядового складу міліції було запроваджено розряди з істотною різницею в оплаті. До першого розряду були віднесені міліціонери, що прослужили в міліції 6 і більше років, до другого – від 3-х до 6 років, до третього – від 1 до 3-х років. Передбачалася можливість переведення у вищий розряд достроково за відмінну службу, мужність і відвагу, за високу дисциплінованість та сумлінність. Право дострокового переведення у вищий розряд було надано Міністрові внутрішніх справ СРСР і Міністрам внутрішніх справ союзної республік [240, с. 263].

Варто звернути увагу й на те, що об'єднання Управлінь МВС та Управлінь міліції в єдині Управління МВС породило ще одну проблему. Справа у тому, що близько 10 років у системі МВС взагалі і в міліції зокрема діяли два Дисциплінарні статuti. Якщо для внутрішніх військ МВС, що комплектувалися за призовом, застосування вимог Дисциплінарного статуту Збройних Сил СРСР було цілком закономірним, зрозумілим і поширювалося на весь офіцерський, сержантський і рядовий склад, то поширення його дії на деякі категорії співробітників міліції в мирних умовах не мало достатніх підстав. Більш того, скасування судової відповідальності робітників за прогули та самовільні відлучення з підприємств оборонної промисловості, про що йшла мова раніше, ставило працівників міліції, що приходили на службу за вільним наймом і на яких поширювалася дія статутів Збройних Сил СРСР, у нерівні умови із цивільними службовцями. Таким чином, в управліннях внутрішніх справ складалася колізійна ситуація, коли службова дисципліна працівників того самого апарата регулювалася на підставі різних статутів, хоча їх права та обов'язки, службове становище були рівними. Практично зберігався розподіл особового складу МВС на працівників міліції та працівників внутрішньої служби, необхідність створення в єдиному

Управлінні внутрішніх справ чотирьох судів честі: для старшого та окремо для середнього начальницького складу міліції, для середнього і старшого начальницького складу внутрішньої служби. Ускладнювалася й дисциплінарна практика начальника Управління, який, будучи єдиначальником, мав керуватися двома статутами. Пропозиції ГУМ зводилися до поширення дії Дисциплінарного статуту Збройних Сил СРСР на весь особовий склад міліції та інших органів внутрішніх справ, а Дисциплінарний статут міліції 1948 р. пропонувалося скасувати.

Головне управління міліції МВС СРСР також вважало за доцільне створення єдиних судів честі для старшого та середнього начальницького складу, які б у своїй діяльності керувалися Положенням про офіцерські товариські суди честі в Радянській Армії та Військово-Морському Флоті, оголошеного наказом Міністра Оборони СРСР 19 лютого 1956 р. [240, с. 70].

Таким чином, проблема з дисципліною в органах міліції в середині 50-х років набула багатоаспектного характеру. По-перше, усіма структурами й органами влади усвідомлювалося, що рівень міліції не дозволяє успішно вирішувати покладені на неї завдання. Про це свідчили й численні документи партійних і державних органів, громадських організацій. По-друге, усі розуміли й те, що своїм корінням проблема сягає системи відбору, навчання, розміщення та виховання кадрів, що вимагало вирішення безлічі інших питань, пов'язаних з підвищенням рівня матеріально-побутових умов співробітників міліції, удосконаленням системи їх загальноосвітньої та професійної підготовки, удосконалення змісту й рівня виховної роботи. Особливої уваги вимагав підхід до комплектування кадрів начальницького складу, що далеко не завжди був прикладом моральної чистоти, чесного й сумлінного ставлення до своїх обов'язків. По-третє, необхідним був комплекс заходів, спрямованих на підвищення авторитету міліції та престижності професії співробітника міліції, що дозволило б активніше залучати на допомогу правоохоронним органам добровільних помічників. І, нарешті, треба було вирішити проблеми юридичного характеру. Зокрема,

прийняття в Міністерстві єдиного нормативно-правового акта, який би дозволив надавати однакову правову оцінку тих або інших дій працівників міліції, здійснювати дисциплінарну практику відповідно до єдиного Дисциплінарного статуту.

У 1958 р. до Дисциплінарного статуту міліції 1948 р. були внесені деякі зміни, обумовлені подальшим розвитком законодавства. Як зазначалося раніше, у 1956 р. було відмінено судову відповідальність за прогули та самовільне залишення місця роботи. У зв'язку з цим скасовувалася і норма ст. 16 Статуту, відповідно до якої особи, що займали посади молодшого, середнього, старшого та вищого начальницького складу міліції, але не мали спеціальних або військових звань, користувалися дисциплінарними правами та несли дисциплінарну відповідальність відповідно до звань, передбачених для займаної посади, на неправовий характер якої ми вже вказували. Натомість текст цієї статті виглядав так: «Робітники та службовці, що займають посади начальницького складу міліції, несуть відповідальність відповідно до трудового законодавства». Крім того, було скасовано такий вид дисциплінарного стягнення, як домашній арешт, як такий, що «втратив своє практичне значення» [240, с. 83]. Для внесення цих змін не було необхідності в актах вищих органів влади, оскільки Дисциплінарний статут міліції 1948 р. був відомчим нормативним актом.

Незважаючи на вжиті заходи щодо зміцнення законності та правопорядку в країні, працівниками міліції допускалася досить велика кількість порушень законності. У зв'язку з цим ЦК КПРС 29 січня 1958 р. видав спеціальну Постанову «Про факти порушення законності в міліції», у якій різкій критиці піддані підрозділи міліції, в яких були допущені грубі порушення соціалістичної законності. Постановою вимагалось посилити правове виховання працівників, встановити суворий та постійний контроль за діяльністю адміністративних органів [293, с. 713-717].

19 травня 1961 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли Постанову «Про заходи щодо запобігання фактам омани держави та посиленню

контролю за достовірністю звітів про виконання планів і зобов'язань», у якій рекомендувалося розглядати ці дії як злочин перед партією та народом, а осіб, які винні у зазначених злочинах або примушують до їх вчинення, знімати із посад, притягати до суворої партійної та державної відповідальності, аж до виключення з партії і передачі під суд [294].

15 лютого 1962 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я та гідність працівників міліції та народних дружинників», яким встановлювалася адміністративна відповідальність громадян за протидію законним вимогам працівників міліції і народних дружинників та кримінальна відповідальність за їх образу або посягання на їх життя при виконанні ними посадових і громадських обов'язків [295, с. 83].

У постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР 17 серпня 1962 р. «Про заходи щодо поліпшення діяльності радянської міліції» визначалися завдання міліції на тривалий період і намічалися шляхи вдосконалення всіх її служб. У постанові відзначалися серйозні недоліки в діяльності міліції: малоефективна діяльність з попередження та розкриття злочинів, розшуку злочинців, випадки неправомірних дій і грубого поводження працівників міліції з громадянами [296, с. 407].

Одночасно Рада Міністрів СРСР затвердила нове «Положення про радянську міліцію», яке висувало підвищені вимоги до тих, хто пов'язав свою долю з міліцейською службою. Тепер міліція визначалася як адміністративно-виконавчий орган, на який покладалися наступні завдання: охорона громадського порядку, охорона соціалістичної власності та прав громадян від злочинних посягань, попередження, припинення й розкриття злочинів [297, с. 83].

26 вересня 1962 р. Президія Верховної Ради СРСР започаткувала свято – День радянської міліції, що відзначалося щорічно 10 листопада [30, с. 88]. 15 жовтня того ж року Президія ВР СРСР затвердила текст Присяги особового складу радянської міліції [298, с. 751].

У березні 1964 р. ЦК КПРС провів нараду керівників адміністративних органів з питань подальшого зміцнення соціалістичної законності та правопорядку в країні, на якому було приділено окрему увагу необхідності покращення роботи з відбору, розміщення та виховання кадрів, поліпшення партійного керівництва діяльністю адміністративних органів, у тому числі й міліції.

Зазначимо, що по регіонах країни та республікам СРСР особливого зниження кількості порушень дисципліни та законності працівниками міліції не спостерігалось. На лютневій Всесоюзній нараді керівників органів внутрішніх справ 1968 р. йшлося про низький рівень дисципліни серед працівників, 11 % усього особового складу притягувалося до дисциплінарної та кримінальної відповідальності [299, с. 32-44]. Так, у 1966 р. працівниками карного розшуку УРСР було вчинено дисциплінарних проступків більше, ніж у минулому році. В органах міліції Луганської області було допущено 12 випадків порушення соціалістичної законності, за що покарано 14 осіб, в Одеській області – відповідно 10 і 14, в Донецькій – 9 і 11, Хмельницькій – 6 і 7, Дніпропетровській – 6 і 6 та Кіровоградській 5 і 5 [299, с. 32-43].

Значна кількість порушень соціалістичної законності була пов'язана з недобросовісним ставленням деяких працівників міліції до розгляду заяв громадян про вчинені злочини та приховування їх від обліку. Так, декілька років колишні керівники Управлінь охорони громадського порядку Житомирської області доповідали міністерству про високі показники в роботі у боротьбі з кримінальною злочинністю. Як пізніше виявилось, в області «прикрашали» стан справ, приховувалися злочини, порушувалися права затриманих [299, с. 37, 39].

Працівники Ленінського районного відділу міліції м. Харкова протягом двох років не реагували та не реєстрували численні заяви громадян про пограбування, що їх вчиняла група Євстифєєва-Тесленко [300, с. 36].

Резонансні факти «окозамилування» та приховування від обліку кримінальних злочинів були виявлені у 1965 р. в Донецькій, Чернівецькій та деяких інших областях [299, с. 35-37, 44].

Некомплект багатьох органів міліції Української РСР залишався високим і становив 6,5 %. За 1964-1967 рр. змінилася майже половина рядового та молодшого начальницького складу міліції. Досить низьким залишався загальноосвітній та професійний рівень службовців [300, с. 90-91]. Так, на початку 1966 р. до Синельниківського району Дніпропетровської області прибув К., який ніде не працював та підтримував зв'язки з підозрілими особами, пиячив, часто відлучався з постійного місця проживання. Про такий спосіб життя було відомо багатьом міліціонерам, однак ніхто не зацікавився ним. Як пізніше виявилось, К. у багатьох областях республіки вчинив ряд зґвалтувань та убивств жінок [299, с. 34].

Подібні факти викликають серйозні сумніви у надзвичайно високому рівні розкриття злочинів, що в 1967 р., за офіційними даними, становив 96,7 %, у тому числі 93,1 % – особливо небезпечних [32, с. 102]. У світлі розкритих у наступні роки фактів приховання від обліку злочинів та «окозамилування» в органах міліції ці сумніви підтвердилися.

Висновки до розділу 2

Таким чином, в період воєнного комунізму і демілітаризації міліції відбувається поступове витіснення демократичних принципів проходження служби й зростання ролі суворої субординації, єдиноначальності та співпідпорядкованості.

Добір кадрів на службу в міліції на основі класового походження і відданості радянській владі не приводив автоматично до становлення в рядах міліції свідомої дисципліни. Цей підхід спрацьовував більше як фактор прискорення виховання дисциплінованості у працівників міліції тільки шляхом створення й використання системи організаційно-правових заходів

впливу на органи та особовий склад міліції. Основою цієї системи стало саме правове регулювання дисципліни та дисциплінарних правовідносин.

У системі дисциплінарної практики превалювали суворі заходи впливу на особовий склад міліції, обумовлені серйозними проблемами і суперечностями в стані службової дисципліни, низькою компетентністю керівного складу, недооцінкою дієвості заохочень і моральних стимулів у зміцненні дисципліни.

Друга світова війна стала серйозним випробуванням не тільки для України, але і всього радянського устрою, усіх фундаментальних його засад – економічних, політичних, військових, духовних і правових. Стан дисципліни та законності в міліції був низьким, що прямо пов'язано з воєнною обстановкою, низьким професійним рівнем працівників міліції та мізерним матеріально-технічним забезпеченням.

Регулювання дисциплінарних відносин в органах міліції у роки війни і післявоєнний період до 1948 р. здійснювалося на основі Дисциплінарного статуту Червоної Армії та управлінських актів вищих партійних органів, які мали юридичну силу законів, що в цілому, відповідало надзвичайним умовам воєнного часу. Після закінчення війни таке регулювання суперечило раніше прийнятим нормативно-правовим актам ЦВК, РНК, НКВС, змінювало статус працівника міліції, власне кажучи, прирівнювало його становище до статусу військовослужбовця. Природно, це не відповідало післявоєнній ситуації переходу до мирного відновлення країни. Правові норми, що регулювали дисциплінарні правовідносини, носили не лише юридичний, але й моральний характер. Вони охоплювали різні аспекти життя і діяльності працівників міліції, розповсюджувалися на їх поведінку як на службі, так і поза нею.

Реалії того часу вимагали від працівників міліції безумовного добросовісного виконання наказів начальників. Однак мали місце завищені вимоги до начальників щодо виконання своїх службових обов'язків, підтримання стабільно здорових дисциплінарних правовідносин у колективах.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВА ОСНОВА ДИСЦИПЛІНАРНИХ ПРАВОВІДНОСИН В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ (МІЛІЦІЇ) У ПЕРІОД УПОВІЛЬНЕННЯ ТЕМПІВ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ЗАСТОЮ ТА ДОБУ ПЕРЕБУДОВИ (1969-1991 рр.)

3.1. Дисциплінарні правовідносини в міліції 1969-1984 рр.

Після перейменування у грудні 1968 р. союзно-республіканського Міністерства охорони громадського порядку УРСР в союзно-республіканське Міністерство внутрішніх справ УРСР [301] у структурі й діяльності міліції майже нічого не змінилося. Утім, затвердження наприкінці 1969 р. Правил носіння форменого одягу [302] та у вересні 1972 р. Положення про МВС УРСР [303, с. 12-13] засвідчило пошуки нових ефективних організаційних форм роботи міліції.

Слід зазначити, що у 1969 р. дещо покращилася трудова дисципліна працівників слідчих підрозділів, про що свідчить число закінчених кримінальних справ протягом року, а саме 58960, що на 6 тис. більше, ніж попереднього [304, 47-57]. Хоча наступного року показники роботи слідства значно погіршилися. Колегія МВС Української РСР у липні 1971 р. констатувала, що значна кількість порушень дисципліни і законності допускалася органами слідства та дізнання, що призводило до безпідставних затримань і арештів громадян, невмотивованих відмов у порушенні кримінальних справ за фактами вчинення злочинів та ін. [305, с. 208-212].

27 лютого 1970 р. МВС УРСР видало наказ № 037 «Про результати роботи з кадрами в 1969 р. та заходи з покращення підбору, розміщення та виховання кадрів в органах МВС УРСР», в якому говорилося, що не дивлячись на те, що в порядку зміцнення органів міліції кваліфікованими кадрами протягом 1969 р. на службу було прийнято 9378 комуністів та комсомольців, не було досягнуто значних покращень службової дисципліни

особового складу чи зміцнення законності в роботі органів. У 1969 р. за різні проступки до дисциплінарної відповідальності було притягнуто 7 тис. працівників, 125 – до кримінальної відповідальності, в тому числі 36 осіб за грубе порушення соціалістичної законності, 43 – за автотранспортні пригоди з тяжкими наслідками, 9 – за хабарництво [306, с. 121-124].

Найбільш неблагополучна обстановка складалася в Управліннях внутрішніх справ Вінницької, Донецької, Одеської, Ворошиловградської, Харківської, Запорізької, Дніпропетровської, Кримської, Херсонської, Миколаївської, Чернівецької областей та Управлінні внутрішніх справ міста Києва, де були зафіксовані резонансні факти грубих порушень законності, злочинних проявів та інших надзвичайних подій [306, с. 123]. Станом на 1 січня 1970 р. укомплектованість кадрами органів внутрішніх справ УРСР складала 97,1 %, у тому числі по міліції 97,4 %, 98,3 % начальницького складу мали вищу та середню освіту [307, с. 47-57]. На цей же час 28,6 % начальницького складу міліції м. Києва мали вищу освіту, в Харківській області цей показник складав 28,1 %, в Запорізькій – 27,5 %, а в Житомирській та Волинській відповідно 19,4 % та 19,1 % [308, с. 31-69]. Слід зазначити, що у першому півріччі 1971 р. повідомлялося про значну плінність кадрів серед особового складу майже у всіх регіонах України [309, с. 208-212].

Серед працівників органів та підрозділів внутрішніх справ Волинської, Донецької, Київської, Кіровоградської, Кримської, Ворошиловградської, Одеської, Тернопільської, Харківської областей процвітало зловживання спиртними напоями, непоодинокими були факти порушення законності та втрати табельної зброї, недбале ставлення до службових обов'язків та інші проступки [310, с. 230-242].

У керівному апараті МВС неодноразово наголошували, що начальники органів та їх заступники з політвиховної роботи вкрай слабо займалися індивідуально-виховною роботою, глибоко не вивчали особисті та ділові якості працівників, не цікавилися їх поведінкою у побуті. У деяких

управліннях внутрішніх справ продовжувала мати місце «документотворчість», а також проведення нарад, засідань, семінарів, конференцій, що зазвичай готувалися поспішно та часто були розраховані лише на створення видимості активного керівництва. На проведення таких заходів відволікалася значна кількість працівників. Поряд із тим, деякі керівники зовсім не цікавилися роботою підлеглих, не навчали їх оперативним навичкам з метою своєчасного попередження та розкриття злочинів, не допомагали молодим співробітникам якомога швидше освоїти свою ділянку роботи. Недостатньо приділялося уваги питанням організації контролю за виконанням наказів та розпоряджень МВС-УМВС, підвищенню виконавчої дисципліни та персональної відповідальності кожного працівника за доручену справу [310, с. 238-240, 242].

Така ситуація вимагала рішучих дій з боку керівництва країни та Міністерства внутрішніх справ. Як результат, Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР від 30 березня 1971 р. було затверджено Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ та Положення про товариські суди рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, в основу яких було покладено діючий на той час Дисциплінарний статут Збройних Сил СРСР і Положення про товариські суди в Збройних Силах СРСР [311].

Перш за все, слід зазначити, що ці документи набули вищої юридичної сили, на відміну від попередніх Дисциплінарних статутів міліції. По-друге, їх дія поширювалася не лише на працівників міліції, як у минулих статутах, а й на всіх співробітників органів внутрішніх справ [312, с. 17-18].

Наказ МВС СРСР № 150 від 30 квітня 1971 р. вимагав від керівників міністерств, управлінь, установ, відділів, науково-дослідних інститутів та навчальних закладів, органів і підрозділів внутрішніх справ проведення комплексу заходів із забезпечення суворого виконання особовим складом вимог Дисциплінарного статуту і Положення про товариські суди; вжиття заходів до зміцнення дисципліни серед співробітників, поліпшення політико-морального стану особового складу; виховання співробітників органів

внутрішніх справ у дусі самовідданого служіння Батьківщині, суворого дотримання соціалістичної законності, виконання рішень XXIV з'їзду КПРС, вимог присяги і наказів; регулярно аналізувати та удосконалювати дисциплінарну практику, забезпечувати ефективність заходів покарання щодо осіб, які порушували дисципліну і порядок, узагальнювати позитивний досвід роботи з виконання вимог Статуту та Положення про товариські суди [313, с. 19].

Діючий раніше Дисциплінарний статут міліції 1948 р. дещо не відповідав вимогам часу. За 26 років, що минули після закінчення Другої світової війни, і 23 роки після затвердження Дисциплінарного статуту міліції відбулися глибокі зміни в житті суспільства, його економіці, ідеології та культурі, зросли потреби громадян та можливості держави, країна значною мірою відійшла від сталінської диктатури. Понад те, свою роль зіграла передача міліції з відання МВС у МДБ і назад, розповсюдження на міліцію дії військових статутів, хоча їх окремі положення не відповідали специфіці міліцейської служби. Як, наприклад, такі види дисциплінарних стягнень як не звільнення з казарми, із розташування частини та з корабля на берег строком до 1 місяця чи звільнення в запас до закінчення строкової служби тощо [314].

Через те, що в органах внутрішніх справ існувала велика кількість посад начальницького складу, перерахувати їх дисциплінарні права у Статуті було надзвичайно складно. Тому до Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ 1971 р. надавався ряд додатків, які стосувалися встановлення дисциплінарних прав начальників, а також перелік начальників, до яких не застосовувалося дисциплінарне стягнення у вигляді арешту з утриманням на гауптвахті (додаток № 1 до Статуту). Інші додатки стосувалися форми службової картки заохочень та стягнень, подавалася інструкція про порядок тримання на гауптвахті осіб рядового і начальницького складу (додаток № 2 до Статуту).

Дія Дисциплінарного статуту та Положення про товариські суди не поширювалася на внутрішні війська МВС СРСР, які в своїй діяльності керувалися статутами Збройних Сил СРСР. Структурно новий Дисциплінарний статут складався з семи розділів, що вміщували 50 статей, і двох додатків. З огляду на те, що новий Дисциплінарний статут принципово відрізнявся від попереднього, варто тут розглянути основні відмінності Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ 1971 р. від Дисциплінарного статуту міліції 1948 р.

1. Якщо у Дисциплінарному статуті 1948 р. дисципліна в органах міліції визначалася як суворе і точне дотримання співробітниками міліції порядку і правил, встановлених законами, статутами міліції та наказами Міністра внутрішніх справ Союзу РСР, то ст. 1 Дисциплінарного статуту 1971 р. вимагала суворо і точно дотримуватися порядку і правил, встановлених не тільки законодавством СРСР, а й законодавством союзних і автономних республік, а кожна республіка, як відомо, мала свої національні, територіальні та інші особливості.

2. Стаття 2 Дисциплінарного статуту 1948 р. акцентувала, що дисципліна в органах міліції ґрунтується на усвідомленні кожним співробітником міліції службового обов'язку та особистої відповідальності за довірену йому справу охорони громадського порядку та державної безпеки. Стаття 1 Дисциплінарного статуту 1971 р. закріплювала, що дисципліна в органах внутрішніх справ базується на високій політичній свідомості і комуністичному вихованні осіб рядового і начальницького складу, на глибокому розумінні ними свого службового обов'язку та особистої відповідальності за доручену справу. Вважаємо, що поняття «доручена справа» має більш широкий зміст, ніж «громадський порядок і державна безпека».

3. Положення ст. 3 Статуту 1948 р. про те, що «дисципліна зобов'язує кожного працівника міліції ...» було замінено положенням ст. 2 Дисциплінарного статуту 1971 р. «дисципліна в органах внутрішніх справ

зобов'язує кожну особу рядового і начальницького складу...». Відтепер дисципліна зобов'язувала не кожного працівника, а тільки осіб, які мали спеціальні звання рядового і начальницького складу, що проходили службу в органах внутрішніх справ. На наше ж переконання, тут має місце неточність, оскільки в органах внутрішніх справ були особи начальницького складу, які не мали спеціальних звань, тобто вільнонаймані.

4. У Дисциплінарному статуті органів внутрішніх справ 1971 р. значно розширено і конкретизовано зміст ст. 2 про те, до чого саме зобов'язувала дисципліна. Новими були вимоги статуту про необхідність пильно та самовіддано нести службу, захищати інтереси соціалістичної держави, честь, гідність і права радянських громадян від злочинних посягань; дотримуватися і зміцнювати соціалістичну законність; сприяти начальникам у зміцненні дисципліни і порядку серед особового складу; дотримуватися не тільки правил віддання військового вітання, а й носіння встановленої форми одягу; з гідністю і честю поводитися поза службою, бути прикладом у дотриманні громадського порядку та норм комуністичної моралі.

5. Уперше в ст. 3 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ 1971 р. було чітко сформульовано положення про те, що «тверда дисципліна в органах внутрішніх справ досягається: вихованням у осіб рядового і начальницького складу високих морально-політичних якостей і свідомого ставлення до виконання службового обов'язку; підтриманням статутного порядку в установах та підрозділах; високою вимогливістю начальників до підлеглих, вмілим поєднанням і правильним застосуванням заходів переконання та заохочення».

6. Значно розширено положення Дисциплінарного статуту про відповідальність начальника за стан дисципліни серед своїх підлеглих. Він (начальник) був зобов'язаний виховувати підлеглих у дусі неухильного виконання вимог законів, присяги, статутів, наказів і розпоряджень, розвивати та підтримувати в них усвідомлення службового обов'язку, честі та гідності, заохочувати за проявлену розумну ініціативу, старанність у

службі і суворо карати порушників. Особлива увага з боку начальника мала спрямовуватися на своєчасне виявлення причин і попередження проступків підлеглих, на створення нетерпимого ставлення до фактів порушення дисципліни. При цьому він був зобов'язаний всіляко використовувати силу громадського впливу колективу. Начальник повинен був подавати підлеглим приклад суворого дотримання дисципліни (ст. 4).

Не увійшла до нового Дисциплінарного статуту норма про заходи, яких мав вжити начальник у разі відкритої непокори або опору підлеглих.

7. Новим у Дисциплінарному статуті було також і те, що дисциплінарні права начальників щодо заохочення особового складу та накладення стягнень були винесені в додаток до Статуту. Якщо у Дисциплінарному статуті 1948 р. ці права визначалися відповідно до займаної посади, а для тих, чиї посади в Статуті називалися – відповідно до спеціального звання, то ця зміна була виправдана тим, що, як уже зазначалося, посад в органах внутрішніх справ у зв'язку з їх багатoproфільністю було дуже багато. Тому винесення прав начальницького складу щодо заохочення підлеглих і накладення на них дисциплінарних стягнень у додаток до Статуту, документом, що приймається на довгий час, ми вважаємо доцільним. Цей додаток можна було частіше уточнювати, його не потрібно було вводити у дію законодавчими актами вищих органів державної влади.

8. На відміну від Дисциплінарного статуту 1948 р., в якому спочатку викладалися стягнення за вчинені проступки, в Статуті 1971 р. на перше місце виносилися заохочення, що застосовувалися до рядового і начальницького складу. Це зміщення акцентів свідчило про першорядну роль у вихованні співробітників органів внутрішніх справ заохочень, як стимулу чесного і сумлінного ставлення до виконання свого службового обов'язку.

9. У новому Статуті заохочення ділилися на дві категорії: заохочення, що застосовувалися до осіб рядового і молодшого начальницького складу, та заохочення осіб середнього, старшого і вищого начальницького складу. Такі заохочення, як нагородження особистою фотографічною карткою працівника

(курсанта, слухача), знятого на тлі розгорнутого Прапора органу внутрішніх справ, навчального закладу, і дострокове переведення у черговий розряд (застосовувалися тільки до міліціонерів) до осіб середнього, старшого і вищого начальницького складу не застосовувалися.

10. Дисциплінарним статутом 1971 р. впроваджувалися такі види заохочень, як нагородження Почесною грамотою, занесення на Дошку пошани та ін., яких не було раніше, і ряд заходів стягнення морального характеру: зауваження і догана для осіб рядового і молодшого начальницького складу та сувора догана для середнього, старшого і вищого начальницького складу. Також новим видом стягнень було надання начальницькому складу міліції права позбавляти порушника дисципліни нагрудного знака (ст. 18).

11. У Дисциплінарному статуті 1971 р. було скорочено терміни тримання на гауптвахті з 20 до 10 діб і значно скорочений список посадових осіб, які мали право піддавати підлеглих арешту. Так, право арешту осіб рядового і молодшого начальницького складу надавалося від заступника начальника відділу внутрішніх справ і вище (ст. 19). За старим же Статутом це право мали працівники від старшини дивізіону, командира взводу і вище.

Слід зазначити, що у розвитку дисциплінарних правовідносин в ОВС намітилася позитивна тенденція до підвищення ролі й авторитету органів внутрішніх справ; зміцнення ролі профспілкових організацій та колективів цих органів. Але їй протистояла і зворотна гальмуюча тенденція: збереження і навіть посилення бюрократизму, формалізму, казенщини, компанійщини, стихійності і пасивності у діяльності керівних органів щодо зміцнення дисципліни; у значних межах застосування примусових заходів, низької активності молодшого та середнього начальницького складу в дисциплінарній практиці, в організації та діяльності щодо зміцнення дисципліни [315, с. 138-143].

Стан дисципліни після введення Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ 1971 р. характеризувався деяким зниженням числа

дисциплінарних проступків і злочинів, зміною їх характеру і структури. Водночас серед працівників органів та підрозділів внутрішніх справ Волинської, Донецької, Київської, Кіровоградської, Кримської, Ворошиловградської, Одеської, Тернопільської, Харківської областей продовжував бути високим рівень випадків зловживання алкогольними напоями, порушення соціалістичної законності, втрати зброї, безвідповідального, халатного несення служби та інші проступки [315, с. 140].

Так, наприклад, заступник начальника Валківського РВ міліції О., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, вчинив сварку із черговим по РВ Д., після чого, вийшовши на вулицю, почав бійку з перехожим В. Працівниками райвідділу бійку було припинено. За вказаними фактами заступника начальника О. було покарано у дисциплінарному порядку та понижено у посаді [316].

12 жовтня 1972 р. Міністерство внутрішніх справ Української РСР започаткувало Почесну Грамоту Міністерства внутрішніх справ Української РСР, якою нагороджувалися колективи та окремі працівники органів внутрішніх справ, що відзначилися по службі, а також громадяни, що не перебували на службі в органах МВС, але здійснили активну допомогу в роботі органів внутрішніх справ [317, с. 71-74]. Такий вид заохочення, на нашу думку, позитивно впливав не лише на настрої і бажання працівників міліції та колективів відзначитися по службі, а й стимулювало громадян до співпраці з міліцією щодо боротьби зі злочинністю та охороною громадського порядку.

У червні 1973 р. постановою Ради Міністрів СРСР було затверджено текст Положення про радянську міліцію [318, с. 150-156], відповідно до якого працівники міліції повинні бути чесними, сміливими, дисциплінованими та уважними, діяти наполегливо та рішуче, стійко переносити всі труднощі, пов'язані зі службою, не шкодувати своїх сил, а якщо знадобиться, і самого

життя для виконання службового обов'язку, бути беззаперечно відданим справі Комуністичної партії, вірно служити своєму народу (п. 4).

Подальшим кроком на шляху зміцнення правового забезпечення діяльності міліції було прийняття Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ у жовтні 1973 р. [319], яке деталізувало та розвивало норми раніше прийнятого Положення про радянську міліцію.

Незважаючи на наявність чималої кількості нормативних актів, направлених на зміцнення дисципліни та законності в органах міліції, Колегія МВС Української РСР у квітні 1975 р. зауважувала, що не було досягнуто значного покращення у відборі, розстановці, навчанні та вихованні кадрів. Факти особливо неякісного добору кадрів, переважно нового покоління, мали місце в Черкаській, Вінницькій, Харківській, Чернігівській та деяких інших областях [320, с. 211-221]. Продовжували мати місце явища зловживання алкогольними напоями, аморальної поведінки працівників, випадки безпідставних затримань та арештів, некультурного та неуважного ставлення до громадян, не здійснювалося відповідне реагування за заявами та зверненнями, непоодинокими були факти приховування злочинів від обліку, безпідставні відмови у порушенні кримінальних справ тощо [321].

З метою увічнення пам'яті про працівників органів, підрозділів, навчальних закладів системи органів внутрішніх справ Української РСР, що особливо відзначилися і загинули у бою за Батьківщину в роки громадянської та Другої світової війн, а також при виконанні службових обов'язків з охорони інтересів Радянської держави та громадян у мирні дні наказом Міністра внутрішніх справ Української РСР було засновано Книгу вічної слави Міністерства внутрішніх справ Української РСР. До Книги заносилося прізвище, ім'я та по батькові працівника, назва органу, підрозділу, навчального закладу органів внутрішніх справ, у складі якого він перебував на службі, а також короткий опис героїчного вчинку, подвигу [322, с. 186-197].

У 1977 р. дещо скоротилася плинність кадрів міліції у порівнянні з попередніми роками [323, с. 21-25], що свідчило про деяке покращення умов проходження служби.

У червні 1977 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було введено медаль «Ветеран праці», якою нагороджувались особи рядового та начальницького складу, які добросовісно прослужили в органах внутрішніх справ, при їх звільненні в запас чи відставку та призначення пенсії за вислугою років або за віком [324, с. 177].

6 березня 1979 р. наказом Міністра внутрішніх справ СРСР № 80 було затверджено Статут внутрішньої служби органів внутрішніх справ, який розповсюджувався на осіб рядового та начальницького складу всіх органів, підрозділів та навчальних закладів МВС СРСР, за винятком військовослужбовців внутрішніх військ, спеціальних моторизованих частин міліції та частин воєнізованої пожежної охорони, в якій проходили строкову військову службу призовники, а також військово-навчальні заклади МВС СРСР [325, с. 184-195]. У тексті Присяги, що передувала основному тексту Статуту, зазначалось, що дисципліна рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ встановлювалася відповідно до військової [326, с. 603]. Начальник ніс персональну відповідальність за організацію роботи та виконання задач, покладених на підрозділ, яким він керував (орган, навчальний заклад) внутрішніх справ (транспортної міліції). Він також був відповідальним за службову, бойову та політичну підготовку, виховання, дисципліну та політико-моральний стан підлеглих; стан та збереження озброєння, боєприпасів, техніки, стан громадянської оборони, матеріально-технічне, медичне забезпечення та фінансову діяльність ввіреного йому органу (п. 3). Доцільним та актуальним і для сьогодення видається закріплення у Статуті положення, що особи рядового та начальницького складу у спілкуванні один з одним зобов'язані були дотримуватися ввічливості та витримки, бути привітними, скромними та стриманими, будувати відносини на взаємній довірі та підтримці (п. 22).

У березні 1979 р. було засновано Книгу пошани МВС СРСР, Почесну грамоту МВС СРСР [327, с. 195-197] та медаль «За бездоганну службу» [328, с. 197-200]. З метою морального заохочення працівників, що досягли високих показників в оперативно-службовій та громадській діяльності, проявили мужність та героїзм при виконанні службових обов'язків, виховання на їх прикладі особового складу органів внутрішніх справ, наказом МВС УРСР № 487 від 4 вересня 1980 р. започатковано Книгу пошани МВС України [329, с. 202-205]. Запровадження таких видів відзнак працівників міліції за сумлінну службу свідчило про розуміння керівництва країни та республіки позитивного значення заохочень, які, на нашу думку, інколи могли мати більш дієвий вплив, аніж заходи дисциплінарного покарання [330].

Натомість виникла необхідність у впровадженні механізму відшкодування збитків, заподіяних громадянинові незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури та суду, яким встановлювалося, що за незаконні дії працівника міліції, що завдали шкоди особі виключно за рішенням суду проводиться відшкодування заподіяних збитків [331].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 3 травня 1984 р. було затверджено новий Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ СРСР [332, с. 214-229], необхідність якого була зумовлена прийняттям Конституції СРСР 1977 р.

Як і Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ 1971 р., новий Статут складався з семи розділів, що мали колишні найменування, і включав 49 статей. Але він мав і чимало принципових відмінностей. Основні з них розглянемо далі.

До розділу першого Дисциплінарного статуту було внесено як редакційні виправлення, так і зміни принципового характеру. З першого абзацу ст. 1 вилучено слова про «суворе і точне» дотримання порядку та правил, встановлених законодавством Союзу РСР, союзних та автономних

республік, тому що будь-яке неточне виконання вже саме по собі є не дотримання правил, а слово «суворе» у цьому випадку носило досить невизначений зміст. Доповнення, що порядок і правила, яких необхідно дотримуватися, встановлені ще й «присягою», а також не тільки «даним статутом», але й іншими «статутами» свідчили про розширення правової бази дисциплінарних правовідносин.

Заміна слів у другому абзаці ст. 1, що дисципліна базувалася «на комуністичному вихованні» на слова «на комуністичній переконаності» має принципове значення, тому що комуністична «переконаність» є підсумком, результатом «комуністичного виховання».

Нарешті, зі ст. 1 було викреслено положення про те, що «для осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ встановлювалася дисципліна відносно до військової». Ми погоджуємося із припущенням Ю. А. Вольдмана, який пише, що відповідно до такого формулювання використовувати військовий статут треба було лише у випадку, коли про це прямо зазначено у законі або нормативних актах МВС СРСР [333, с. 44].

Принципові зміни та доповнення були внесені і до ст. 2 Статуту. По-перше, зазначалося, що кожен співробітник зобов'язаний «дотримуватися Конституції СРСР, конституції союзних та автономних республік, інших актів радянського законодавства, точно виконувати вимоги присяги, статутів і наказів начальників, суворо дотримуватися соціалістичної законності». Якщо ст. 1 розкривала сутність дисципліни в органах внутрішніх справ, то доповнення до ст. 2 показували, до чого вона, власне, зобов'язує кожного співробітника, значно розширюючи та уточнюючи ці обов'язки. По-друге, було значно уточнено зміст обов'язку «захищати інтереси радянської держави, честь, гідність і права радянських громадян». У новій редакції зазначалося, про необхідність «пильно та самовіддано нести службу» по охороні громадського порядку, соціалістичної власності, прав і законних інтересів громадян (не всіх інтересів, а саме «законних»), підприємств та

організацій (тобто не тільки фізичних, але і юридичних осіб) і не тільки від злочинних посягань, але й від «інших антигромадських явищ». По-третє, у Статуті 1984 р. підкреслювалося, що кожен співробітник зобов'язаний сприяти начальникам у зміцненні не просто «порядку серед особового складу», що досить важко обмежити якими-небудь рамками і можна тлумачити занадто широко, а «статутного порядку», що точно регламентується статутами. І, нарешті, відповідно до ст. 65 Конституції 1977 р., що зобов'язувала громадян СРСР «бути непримиренними до антигромадських проявів, усіляко сприяти охороні громадського порядку», було вказано на необхідність «утримувати інших від порушень правопорядку, самовіддано захищати законні інтереси суспільства та громадян» [334, с. 20].

За новим Статутом, найважливішим засобом досягнення міцної дисципліни в органах внутрішніх справ був «комуністичний світогляд» (ст. 3), ідеологічний чинник висувався на перше місце.

Принциповим було і внесення до ст. 3 Дисциплінарного статуту положення про те, що тверда дисципліна в органах внутрішніх справ досягається «забезпеченням неухильного дотримання соціалістичної законності». Відносини між співробітниками органів внутрішніх справ і громадянами повинні будуватися на основі чинного законодавства, на цих же засадах – взаємини між самими співробітниками.

Таким чином, забезпечення «неухильного дотримання соціалістичної законності» в Дисциплінарному статуті органів внутрішніх справ 1984 р., поряд із «формуванням комуністичного світогляду», визначалось як основні засоби досягнення твердої дисципліни, що було досить закономірним для умов того часу, коли ідеологічний вплив відігравав провідну роль у вихованні не лише працівників міліції, але й щодо суспільства взагалі.

Досить істотним доповненням загальних положень Дисциплінарного статуту 1984 р. була вимога від начальників «повсякденну вимогливість» до підлеглих (у Статуті 1971 р. – «висока») поєднувати з «постійною турботою

про них, повагою їх особистої гідності» (ст. 3), що викликано необхідністю покращення мікроклімату у колективах, створення більш сприятливих умов праці та профілактикою правопорушень з боку працівників міліції.

Новий Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ покладав на працівників міліції ще одну вимогу, якої раніше не було – це обов’язок кожного берегти ввірену зброю, майно і техніку (ст. 2). Необхідність внесення цього доповнення до Статуту визначалася не лише тим, що тривав процес оснащення органів внутрішніх справ досить дорогою і складною технікою, спеціальним устаткуванням і майном, а й тим, що продовжували мати місце випадки втрати зброї, пошкодження цього майна.

Так, оперативним уповноваженим Коломацького РВ лейтенантом міліції Ш. у стані алкогольного сп’яніння під час несення служби було допущено втрату табельної вогнепальної зброї. Працівника міліції було звільнено з органів внутрішніх справ і покарано у дисциплінарному, а не кримінальному порядку завдяки тому, що громадяни, знайшовши зброю, повернули її до райвідділу того ж дня [335].

Статут передбачав більш широкий перелік засобів, за допомогою яких досягалося зміцнення дисципліни. Зокрема, якщо відповідно до Дисциплінарного статуту 1971 р. начальник був зобов’язаний виховувати підлеглих «у дусі неухильного виконання вимог законів, присяги, статутів, наказів і вказівок, розвивати та підтримувати в них усвідомлення службового обов’язку, честі та гідності, заохочувати за виявлену розумну ініціативу, подвиги і сумлінність по службі та суворо карати винних» (ст. 4), бути прикладом у дотриманні дисципліни, то в новому Статуті він, крім того, повинен був постійно «подавати їм приклад дотримання Конституції СРСР, конституцій союзних та автономних республік, радянських законів... норм комуністичної моралі» (ст. 4).

У Статуті 1971 р. була сформульована вимога до начальників – особливу увагу приділяти своєчасному виявленню та попередженню причин проступків підлеглих, створення нетерпимого ставлення до порушень

дисципліни, усіляко використовувати сили суспільного впливу колективу. Новий Статут доповнював цю статтю обов'язком начальника вивчати індивідуальні якості підлеглих, підтримувати статутні взаємини між ними, робити колектив дружним (ст. 4).

Якщо в Дисциплінарному статуті органів внутрішніх справ 1971 р. передбачалися два переліки заохочень, застосовуваних окремо до рядового та молодшого начальницького складу і для середнього, старшого та вищого начальницького складу, то у Статуті 1984 р. був один перелік, доповнений статтею, що передбачала можливість представлення осіб рядового і начальницького складу до нагородження державними нагородами за особливі заслуги (ст. 13).

Деякі зміни було внесено і до видів дисциплінарних стягнень рядового й начальницького складу та порядку їх накладення. Так, максимальний строк арешту з утриманням на гауптвахті для осіб старшого начальницького складу був скорочений з 10 до 5 діб [336, с. 150]. Не могли піддаватися арешту в дисциплінарному порядку й утриманню на гауптвахті жінки – особи рядового і начальницького складу (ст. 16). Було розширено коло осіб начальницького складу, яким надавалися дисциплінарні права щодо накладенню дисциплінарних стягнень. Це право поширювалося на заступників начальників, які їх раніше не мали (ст. 19).

Порядок проведення дисциплінарних стягнень було доповнено накладенням дисциплінарних стягнень в особливих випадках. Дисциплінарні санкції на осіб, які перебували на службі у варті, патрульно-постовій службі, на чергуванні і допустили проступок під час виконання цих обов'язків, могли накладатися не тільки після їхньої зміни з поста, з варти, але й у випадку їхньої заміни іншими особами (ст. 33).

У Статуті 1984 р. визначався граничний строк накладення дисциплінарних стягнень. Якщо у Статуті 1971 р. (ст. 33) вказувалося, що дисциплінарні санкції мають бути накладені до закінчення 10-денного терміну з моменту, як начальникові стало відомо про вчинений поступок, а у

разі проведення службової перевірки або порушення кримінальної справи – не пізніше 10 діб від дня закінчення службової перевірки або припинення кримінальної справи, не враховуючи часу хвороби винного або перебування його у відпустці, то ст. 33 Статуту 1984 р. була доповнена положенням «дисциплінарні санкції не може бути накладено, якщо від дня вчинення проступку минуло більше року». Таким чином, посилювалися гарантії прав рядового та начальницького складу при застосуванні щодо них дисциплінарних стягнень. Тобто працівник органів внутрішніх справ, що порушив дисципліну, не міг бути покараний у дисциплінарному порядку, якщо від дня учинення ним проступку минуло більше року, навіть у разі, якщо із часу його виявлення пройшло менше 10 діб.

Новим Статутом чітко визначався строк накладення дисциплінарного стягнення за клопотаннями товариських судів. Раніше цей строк був установлений у Положенні про товариські суди, оголошеному наказом Міністра внутрішніх справ СРСР № 150 від 30 квітня 1971 р., але воно стосувалося не всіх видів дисциплінарних стягнень. У ст. 26 цього Положення зазначалося, що при порушенні товариським судом клопотання про пониження в посаді, в спеціальному званні, про відрахування з навчального закладу або звільнення з органів внутрішніх справ начальник установи (підрозділу), у якому проходила службу особа, що притягалася до суду, у межах наданих йому прав, приймав рішення самостійно або представляв вищестоящому начальникові рішення суду зі своїм висновком. Рішення у цих випадках приймалися у місячний строк начальниками, яким було надане право призначати осіб рядового або начальницького складу на відповідну посаду, понижувати в спеціальному званні або звільняти з органів внутрішніх справ. Стосовно клопотань про інші види стягнень строки не було встановлено. У ст. 33 нового Статуту зазначалося, що дисциплінарні санкції у зв'язку із клопотанням товариського суду мають накладатися не пізніше місячного строку з моменту надходження рішення товариського суду.

У порівнянні з Дисциплінарним статутом 1971 р. у новому Статуті змінено назву сьомого розділу, що раніше називався «Про скарги та заяви», а у новій редакції «Про пропозиції, заяви і скарги». Це доповнення носило також принциповий характер, сутність якого полягала у тому, що працівник органів внутрішніх справ відповідно до ст. 44 при виявленні порушень соціалістичної законності, зловживань, недоліків у роботі або інших недоглядах, що негативно впливали на службову діяльність органів внутрішніх справ, був зобов'язаний доповісти про це по команді або направити пропозицію, заяву чи скаргу вищестоящому начальникові, аж до Міністра внутрішніх справ СРСР включно. Таким чином, якщо в ст. 49 Конституції СРСР 1977 р. встановлювалось, що кожен громадянин СРСР мав право вносити до державних органів та громадських організацій пропозиції про поліпшення їх діяльності, критикувати недоліки в роботі тощо, то особа рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ була зобов'язана це робити.

Указана норма викликає здивування, адже сам принцип єдиноначальності в органах внутрішніх справ установлював фундаментальні основи обов'язкового підпорядкування волі керівника, якщо таке волевиявлення не суперечило нормам чинного законодавства, і з огляду на особливості тогочасної дійсності передбачений Статутом обов'язок навряд чи міг бути реалізований [337, с. 110].

Дисциплінарним статутом 1984 р. посилено відповідальність начальників за незаконне та несправедливе ставлення до підлеглих. На нашу думку, це могло бути пов'язано з непоодинокими випадками перевищення меж владних повноважень начальниками щодо своїх підлеглих, відкритої неповаги до останніх. Так, наприклад, начальник Таранівського РВ С. наказував підлеглого йому працівника карного розшуку М. возити його дружину у її особистих справах, заносити меблі та носити дрова до їх будинку. За вказаним фактом начальник міліції отримав догану [338, с. 2-3, 25, 27].

Якщо у Дисциплінарному статуті 1971 р. говорилося, що начальник, який допустив несправедливість або незаконні дії щодо підлеглого за подану ним скаргу (заяву), підлягав притягненню до суворой відповідальності (ст. 48), то у Статуті 1984 р. це положення було сформульовано більш чітко. Стаття 47 констатувала, що начальник, який допустив незаконні або несправедливі дії щодо підлеглого за подану ним пропозицію, заяву або скаргу, підлягав притягненню до відповідальності у дисциплінарному порядку, якщо його дії не тягнули за собою кримінальної відповідальності. Встановлювався й строк їх розгляду – заяви та скарги повинні вирішуватися в строк до одного місяця, а ті, що не потребували додаткового вивчення та перевірки, – невідкладно, але не пізніше 15 днів від дня надходження в орган, що повинен вирішити питання по суті.

І хоча новий Дисциплінарний статут носив досить позитивний характер, аналіз дисциплінарної практики свідчить, що були регіони, в яких із року в рік кількість надзвичайних подій серед працівників міліції була стабільно високою. Особливо неблагополучна обстановка залишалася в УМВС Київського, Дніпропетровського, Одеського облвиконкомів [339, с. 16-23].

3.2. Правові засади діяльності товариських судів та їх роль у зміцненні службової дисципліни працівників міліції

Важливим суб'єктом дисциплінарних правовідносин були товариські суди, які відповідно до законодавчих актів СРСР, союзних республік створювалися за виробничо-територіальним принципом на підприємствах, установах, організаціях, навчальних закладах, за місцем проживання. Вони були виборними громадськими органами «допоміжними щодо державних органів» [340, с. 46-47], покликаними сприяти вихованню громадян «у дусі комуністичного ставлення до праці, дбайливого ставлення до соціалістичної власності, дотримання правил соціалістичного співжиття, розвитку в них

почуття колективізму і товариської взаємодопомоги, поваги гідності і честі радянських людей» [341, с. 623]. В основу їх мала бути покладена громадська ініціатива і самодіяльність населення, а на практиці керівництво активно використовувало суди честі для «розправи з неугодними» [342, с. 5].

Наприклад, за розпорядженням Й. Сталіна у 1947 р. пошуки «безрідних космополітів, які плазують перед Заходом» охопили понад 80 міністерств і відомств. Покаранню судів честі були піддані за «плазування перед закордоном» навіть службовці, котрі займали високі владні посади. Приміром, працівники Мінсільгоспу у листуванні з іноземцями «обговорювали особливості селекції однорічної люцерни», а один із співробітників Міністерства шляхів сполучення опублікував наукову статтю в американському спеціалізованому журналі, а начальник Гідрометеорологічної служби країни Є. Федоров узагалі «догоджаючи закордону, передавав англійцям та американцям дані гідрометеорологічних спостережень. Англійські та американські шпигуни почували себе в ГМС, як удома...» [342, с. 3].

Законодавчі основи діяльності товариських судів остаточно склалися у 60–70 роках ХХ ст., після прийняття Президіями Верховної Ради РРФСР та інших союзних республік Положення про товариські суди [343, с. 318-319].

У наступні десятиліття місце й роль товариських судів як у системі органів трудових колективів, так і в системі профілактики дрібних правопорушень і відступів від норм комуністичної моралі за місцем проживання поступово підвищувалися. Концептуальну основу такого процесу становила ст. 9 Конституції СРСР (1977 р.) про розвиток політичної системи радянського суспільства і, в першу чергу, розвиток демократії, більш широкої участі громадян в управлінні державою, у тому числі і в охороні правопорядку та вихованні людей. Компетенцію товариського суду визначено Положенням про товариські суди, затвердженим Президією Верховної Ради Української РСР 1977 р.

Уперше правовий інститут товариських судів (судів честі) рядового і начальницького складу міліції у систему дисциплінарних правовідносин упроваджено Дисциплінарним статутом міліції 1948 р. На відміну від Статуту 1931 р., у ньому був спеціальний розділ XVI «Про суди честі начальницького складу міліції», який регламентував діяльність товариських судів (судів честі) не всіх категорій особового складу, а лише осіб середнього і старшого начальницького складу. За основу змісту даного розділу було взято правові норми, що регламентували діяльність офіцерських товариських судів честі у Радянській Армії і Військово-Морському флоті. Новели змісту розділу XVI в основному відображали специфіку проходження служби начальницьким складом міліції.

Відповідно до норм Дисциплінарного статуту міліції 1948 р. (п. 102) суди честі створювалися для того, щоб «зберігати гідність і честь звання начальницького складу міліції», розглядати проступки, «несумісні з поняттям моральності».

Головним призначенням судів честі, як видається, була охорона «чистоти мундиру», розгляд скарг і конфліктів у службових колективах, аморальних учинків начальницького складу як на службі, так і поза нею. Наприклад, до юрисдикції таких судів належали події, факти такого плану, приміром, оперативні уповноважені одного з відділів міліції Харкова, шляхом обману систематично отримували обіди в їдальні поза чергою [344, с. 91]. Підкреслимо, що вчинки, пов'язані з прямим порушенням дисциплінарних норм, не були предметом обговорення на засіданнях судів честі.

Товариські суди (суди честі з 1958 р. стали іменуватися товариськими судами честі) середнього і старшого начальницького складу щорічно таємним голосуванням обиралися у всіх управліннях, відділах, частинах і школах міліції за наявності не менше 30 осіб середнього і 20 старшого начальницького складу (при нечисельності особового складу суд міг бути одним для декількох підрозділів). Їх організація і керівництво діяльністю

покладалися на першого керівника підрозділу. З тих підрозділів, в яких через нечисленність осіб середнього і старшого начальницького складу суди честі не могли бути організовані, обиралося по одній особі до складу загального для декількох підрозділів суду, причому цей член суду в обов'язковому порядку мав бути присутнім при розгляді справи співробітника зі свого підрозділу. Кількісний склад суду нормативно встановлювався у кількості 5 або 7 осіб, які зі свого числа обирали голову та заступника голови суду.

Процедура досудового розгляду та розгляду справ у судах честі за своїм змістом багато в чому відповідала нормам кримінально-процесуального законодавства. Так, згідно з п. 113 Дисциплінарного статуту міліції 1948 р. до розгляду справи у суді по суті обов'язковим було проведення дізнання «про негожі вчинки обвинуваченого», яке призначав начальник, у віданні якого знаходився суд. Характерною особливістю того періоду було й те, що дізнання проводив не член суду честі, а будь-який співробітник, якого призначав цей начальник. Воно велося «за правилами, встановленими для провадження дізнання», що відповідно до чинного в ті роки законодавства проводилося щодо осіб, причетних до вчинення, або підозрюваних у вчиненні конкретних правопорушень, і регламентувалося нормами КПК УРСР та інших союзних республік.

Згідно з п. 117 Статуту справа розглядалася, як правило, у відкритому засіданні суду честі, на якому були присутні особи у званні не нижче обвинуваченого. Аналіз цієї норми уможливорює висновок, що засідання суду честі могло йти не тільки у відкритому, але й у закритому судовому засіданні, причому на ньому могла бути присутньою обмежена кількість осіб, які мали більш високе або рівне з обвинуваченим спеціальне звання. Склад суду честі після розгляду справи у суді мав повноваження вжити наступних заходів: виправдати обвинуваченого, зробити йому настанову, оголосити догану, оголосити сувору догану, порушити клопотання про пониження у посаді або званні, переведенні до іншого органу, чи звільнення з органів міліції (ст. 122).

Наступним етапом розвитку системи товариських судів (судів честі) в органах міліції став наказ МВС СРСР № 620 від 26 вересня 1958 р. з оголошенням «Положення про товариські суди честі середнього і старшого начальницького складу», п. 1 якого встановлював, що «товариські суди честі... є органом громадськості», що й визначало їх правове становище. Ці суди не мали виконувати функції якогось допоміжного організаційного інструменту в руках першого керівника, а повинні були стати колективним органом громадськості в підрозділі (партійної, комсомольської і профспілкової організації, інших самодіяльних формувань співробітників: рад відмінників, наставників і т. п.) в налагодженні у колективах працівників здорової морально-етичної атмосфери, формування взаємної вимогливості, свідомої дисципліни та відповідальності у кожного співробітника.

Як і раніше, суди розглядали не дисциплінарні проступки під час виконання службових обов'язків, а випадки негідної поведінки працівників, що принижували честь або несумісні з поняттям комуністичної моральності (п. 2).

Положенням про товариські суди честі середнього і старшого начальницького складу замість чотирьох судів (суди честі середнього начальницького і середнього офіцерського складу, суди честі старшого начальницького складу та старшого офіцерського складу) створювалися єдині товариські суди честі начальницького та офіцерського складу (п. 3).

Скоротилася чисельність осіб начальницького складу для обрання товариського суду честі середнього начальницького складу. Тепер він обирався за наявності 30 осіб середнього і старшого начальницького складу (раніше 30 осіб середнього начальницького складу (п. 4). У складі товариських судів з'явилися як основні, так і запасні члени суду. Запасними членами (2 працівники міліції) ставали особи, які отримали меншу відносно інших кандидатів кількість голосів. Обраний склад суду оголошувався наказом начальника органу, при якому він був обраний (п. 8). Крім того, було вирішено питання про відкликання зі складу суду його члена, якщо він

поводився негідно. Рішення приймалося загальними зборами начальницького складу (п. 10).

Досудова перевірка матеріалів за проступок здійснювалася за вказівкою начальника органу не будь-яким співробітником, а тільки членом суду, який мав службове звання не нижче особи, що притягалася до відповідальності.

До того ж суд честі отримав правові повноваження як на винесення подання перед керівництвом про розгляд у суді проступку особи начальницького складу, так і про зняття з покараного (не раніше, ніж через рік) оголошеного стягнення (п. 22).

Звертає на себе увагу та обставина, що автоматичного погашення стягнення по закінченню певного строку (не менше одного року та за умови недопущення повторного проступку) Положення в цей період не передбачало. Дана норма з'явилася лише з прийняттям Положення про товариські суди рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ у 1971 р.

Наступним етапом у розвитку системи товариських судів в органах внутрішніх справ стало прийняття Положення про товариські суди рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ 1971 р. Помітна його відмінність у порівнянні з раніше діючими актами полягала у тому, що вперше діяльність товариських судів в органах внутрішніх справ (міліції) регламентувалася законодавчим, а не відомчим нормативним актом. Крім того, вперше у Положенні визначався зміст поняття товариського суду як виборного громадського органу (п. 1). Раніше в Положенні про товариські суди честі середнього і старшого начальницького складу МВС СРСР 1958 р. товариські суди визначалися як «органи громадськості начальницького складу» (п. 1), а в Положенні про товариські суди рядового і молодшого начальницького складу 1959 р. їх визначення взагалі було відсутнє.

У колективах товариські суди повинні були виступати, по-перше, як один з основних суспільних інститутів у зміцненні свідомої службової

дисципліни, по-друге, в ролі активного провідника комуністичної ідеології та оборонця дотримання норм комуністичного життя і, по-третє, як суб'єкт формування громадської думки колективу, спрямований на підтримку дисципліни, норм моральності [16, с. 14].

Одночасно зростає кількість товариських судів, позаяк вони створювалися у підрозділах з чисельністю не менше 15 осіб, відповідно рядового і молодшого начальницького складу, середнього та старшого начальницького складу. Раніше для утворення суду мінімальна чисельність становила 30 осіб відповідної посадової категорії. До того ж у навчальних закладах МВС УРСР серед курсантів і слухачів стали обиратися подібні суди [343, с. 321].

Законодавець зберіг низку норм зі старих нормативних актів цієї сфери, зокрема, про вибори єдиного товариського суду для декількох підрозділів у разі недостатньої чисельності особового складу тієї чи іншої посадової категорії, про чисельний склад суду, про можливість вибору до складу суду рядового та молодшого начальницького складу 1-2 осіб середнього або старшого начальницького складу, а до судів середнього начальницького складу – осіб старшого начальницького складу, про щорічний звіт товариського суду перед колективом підрозділу тощо.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 3 травня 1984 р. була затверджена нова редакція Положення про товариські суди рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ [345]. Зазначимо, що принциповою особливістю цього Положення було те, що законодавець встановлював норму, відповідно до якої склад суду став обиратися відкритим голосуванням (п. 5).

Товариські суди розглядали справи, припинені у кримінальному порядку і передані їм відповідно до закону органами внутрішніх справ, прокуратурою або народним судом. Це стосувалося вперше вчинених діянь, щодо яких КК УРСР або прямо вказував на можливість передачі до товариського суду (п. 2 ч. 1 ст. 51 КК УРСР), або допускав застосування

замість кримінального покарання заходів громадського впливу (п. 4 ч. 1 ст. 51 КК УРСР). Для розгляду подібних випадків, а також матеріалів, надісланих з громадських організацій, і вводилася подібна правова норма (ст. 7, 8).

Були внесені доповнення і в норму, що регламентувала механізм здійснення перевірки за фактом. Тепер особа, яка провадила перевірку, була зобов'язана за її результатами скласти висновок. Термін розгляду справи в суді після надходження матеріалів було скорочено з 15 до 10 діб (ст. 10) і, тим самим, підвищувалася оперативність реагування на проступок працівника міліції, коли подія чи факт ще не втратили своєї гостроти і значущості.

Запроваджувалася нова норма, яка регламентувала, що склад суду для проведення засідання мав бути непарним (не менше трьох членів), а члени суду залучалися до участі у засіданні почергово (п. 4).

Значною мірою уточнено права та обов'язки особи, яка притягалася до відповідальності товаришким судом. Особа тепер мала право брати участь у дослідженні доказів і заявляти клопотання. У Положенні 1971 р. особа подібних прав не мала й могла тільки «ставити питання свідкам і потерпілим» (п. 9).

Заходи стягнення, що накладалися дисциплінарними судами, не зазнали змін. Вони, як слушно наголошує Ю. П. Орловський, поділялися на дві групи: 1) застосовувані товаришким судом самостійно (товариське попередження, громадський осуд, громадська догана); 2) ініційовані судами (порушення клопотання про позбавлення нагрудного знака, пониження в посаді, пониження в спеціальному званні на один шабель, про звільнення з органів внутрішніх справ, відрахування з навчального закладу МВС УРСР слухача чи курсанта) [346, с. 26].

Діяльність органів внутрішніх справ, як правило, регулювалася загальносоюзним законодавством, адже вимоги до їх роботи були єдиними в

усіх союзних республіках. Саме тому і діяльність товариських судів у її лавах також регламентувалася правовими актами СРСР.

Зараз створення судів честі в органах внутрішніх справ чинним Дисциплінарним статутом органів внутрішніх справ 2006 р. [347] не передбачено. Проект Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» [348] теж не містить жодної вказівки на таку інституцію.

3.3. Дисциплінарні правовідносини в органах внутрішніх справ Української РСР періоду становлення незалежної держави України (1991 р.)

На початку 80-х років відбулася зміна керівництва МВС СРСР, яка спричинила небачену чистку кадрів особового складу органів міліції. Щоправда, пізніше було визнано, що під час цієї кампанії допущені явні перегини, і певну частину звільнених співробітників поновлено в органах міліції. Однак звільнених (тих, хто не повернувся до міліції) було дуже багато [32, с. 95].

Надзвичайно велику увагу дотриманню дисципліни та законності в органах та підрозділах внутрішніх справ приділяли обласні управління міліції УРСР. Проблема неналежного виконання покладених службових обов'язків і вчинення дисциплінарних проступків доволі часто розглядалася на нарадах УМВС, ГУМВС та МВС України [349, с. 351]. Постійно наголошувалося на необхідності підвищення ролі та якості роботи підрозділів кадрового забезпечення у вихованні працівників міліції. Часто до керівників підрозділів внутрішніх справ усіх рівнів застосовувалися заходи дисциплінарного покарання через недоліки в організації службової діяльності; прорахунки у забезпеченні належної професійної підготовки персоналу, за неналежну увагу до кола знайомств та оточення підлеглих, їх

інтересів, матеріального стану тощо, недостатню увагу до організації роботи з психологічного забезпечення та ін. [350, 25-31].

Окремо варто згадати про героїчну сторінку історії міліції України – участь її співробітників у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Указаній темі присвячено розділ монографії Ю. Ф. Кравченка - колишнього Міністра внутрішніх справ України [32, с. 97-137], у якому він, використовуючи архівні матеріали МВС, наводить конкретні факти участі своїх колег у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

У 1996 р. до десятиріччя аварії на Чорнобильській АЕС, за завданням керівництва МВС України було підготовлено й видано книгу «Чорнобильська катастрофа в документах, фактах та долях людей» [351], в якій, окрім архівних даних, було використано також і спогади безпосередніх учасників тих подій. Окрім цього, чимало статей написано публіцистом, політиком і колишнім послом України в США та Канаді Ю. М. Щербаком [352].

Ми не володіємо даними про дисциплінарні стягнення щодо працівників міліції-учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. А от високими урядовими нагородами за мужність і самовіддані дії, виявлені при ліквідації наслідків аварії, було нагороджено багатьох співробітників міліції. За сумлінне виконання службового обов'язку у період ліквідації наслідків аварії майже всі співробітники міліції, які працювали у 30-кілометровій зоні та прилеглих до неї районах, були відзначені нагородами МВС СРСР і МВС України [353, с. 26].

Та попри те, у 1987 р. за результатами перевірки правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю було виявлено, що у ряді областей погіршилася якість роботи слідчих апаратів органів прокуратури та внутрішніх справ, мали місце факти порушення законності під час проведення слідства та дізнання [354, с. 42-47].

Так, наприклад, допускалися крайнощі й недоліки у практиці порушення кримінальних справ за самогоноваріння. У Вінницькій,

Житомирській, Кіровоградській, Рівненській, Тернопільській, Черкаській областях питома вага таких злочинів у структурі загальної злочинності складала від 41 до 52 %, у той час як у Закарпатській, Запорізькій, Кримській, Одеській, Харківській, Херсонській – від 10 до 17 %. При розгляді таких матеріалів допускалися тяганина, неоперативність, ліберальність при вирішенні питань про відповідальність винних, причому навіть тоді, коли було виявлено велику кількість «самогонної закваски та самогону, самогонні апарати» [356, с. 29-32]. Уряд республіки неодноразово зазначав, що правоохоронні органи «не вели безкомпромісної боротьби з самогоноварінням» [356, с. 105-110].

Крім того, органи внутрішніх справ незадовільно проводили роботу з виявлення осіб, які збували психотропні речовини для їх подальшого вживання. Не відповідала висунутим вимогам якість слідства. Деякі слідчі органи внутрішніх справ Дніпропетровської, Одеської, Миколаївської, Кримської, Харківської областей допускали тяганину у кримінальних справах, безпідставно їх закривали або призупиняли [357, с. 42-47].

У серпні 1987 р. було юридично врегульовано питання речового забезпечення працівників міліції. Установлювався порядок, відповідно до якого при звільненні з органів внутрішніх справ осіб начальницького та рядового складу міліції у зв'язку з набранням чинності обвинувального вироку суду або у зв'язку з допущенням ними проступків, що дискредитують їх звання, а також при звільненні осіб молодшого начальницького та рядового складу міліції раніше строку, на який вони зараховувалися на службу, за порушення дисципліни або за службовою невідповідністю вартість виданого їм обмундирування підлягала стягненню в обов'язковому порядку на підставі виконавчих приписів державних нотаріусів та інших посадових осіб, що виконували нотаріальні функції, у розмірі, розрахованому відповідно до часу, що залишився до закінчення строку носіння обмундирування [358].

6 липня 1989 р. вийшов наказ МВС СРСР «Про оголошення постанови Ради Міністрів СРСР «Про покращення матеріального забезпечення рядового та молодшого начальницького складу органів внутрішніх справ», яким наголошувалося на необхідності покращення матеріального забезпечення працівників міліції для підвищення ефективності роботи органів внутрішніх справ та укріплення їх кваліфікованими кадрами. Положенням вводилися кваліфікаційні звання «спеціаліст I класу», «спеціаліст I класу – наставник», «спеціаліст II класу» [359, с. 256].

Перебудова і розпад СРСР спричинили подальшу дестабілізацію кадрів [360, с. 107]. Якщо досі зі служби звільнялися переважно новачки, які не витримували умов роботи в міліції, то наприкінці 80 – на початку 90-х років органи міліції залишали професіонали з великим досвідом роботи, яким пропонували набагато кращі умови роботи та оплати в різноманітних комерційних структурах [32, с. 95].

20 грудня 1990 р. набрав чинності Закон Української РСР «Про міліцію» [361, с. 21], який закріплював правовою основою діяльності міліції Конституцію Української РСР, Закон «Про міліцію», інші законодавчі акти Української РСР, постанови Верховної Ради Української РСР, рішення місцевих Рад народних депутатів, прийняті у межах їх компетенції, нормативні акти Міністерства внутрішніх справ Української РСР, а також Конституцію СРСР, інші законодавчі акти СРСР, нормативні акти Міністерства внутрішніх справ СРСР, якщо вони не суперечили Конституції Української РСР, Декларації про державний суверенітет України, та Загальній декларації прав людини, міжнародним правовим нормам, ратифікованим у встановленому порядку (ст. 4).

Закон визначав основні завдання (ст. 2), принципи (ст. 3), обов'язки (ст. 10) і права міліції (ст. 11), вказував на порядок застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї (ст.ст. 12, 13, 14, 15), регламентував правовий (ст. 21) і соціальний (ст. 22) захист працівників міліції, державне страхування та

відшкодування шкоди у разі загибелі або каліцтва працівника міліції (ст. 23), визначив органи, яким була підконтрольна міліція (ст. 26).

Стаття 25 Закону «Про міліцію» регламентувала відповідальність працівників міліції у дисциплінарному та кримінальному порядках. Крім того, зобов'язувала винного працівника міліції компенсувати завдану його діями матеріальну шкоду шляхом відшкодування заподіяних збитків та моральну шкоду, наприклад, шляхом публічного вибачення на вимогу громадянина. Закон діяв 25 років і лише з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» [362, с. 379] втратив свою чинність.

29 липня 1991 р. Кабінетом Міністрів Української РСР затверджено Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ [363], яким визначався перелік міліцейських звань від рядового міліції до генерал-полковника внутрішньої служби (п. 2), встановлювався вік, з якого особа приймалася на службу до органів внутрішніх справ (п. 3), зазначався граничний строк служби в міліції для чоловіків та жінок, відповідно 45 та 40 років (п. 5), порядок присвоєння дострокового або на один ступінь вище спеціального звання (ст. 35). Крім того, у Положенні зазначалося, що особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ користувалися усіма соціально-економічними, політичними та особистими правами і свободами, виконували усі обов'язки громадян, передбачені Конституцією Української РСР та іншими законодавчими актами, а їх права, обов'язки і відповідальність, що впливали з умов служби, визначалися законодавством, Присягою, статутами органів внутрішніх справ та самим Положенням (п. 10).

За зразкове виконання обов'язків і досягнуті високі результати у службі особи рядового і начальницького складу могли бути заохочені прямими начальниками відповідно до норм Дисциплінарного статуту ОВС Української РСР, у тому числі й державними нагородами (п. 14). У п. 15 зазначалося, що працівникам міліції заборонялося займатися будь-якими видами підприємницької діяльності, а також організовувати страйки та брати у них

участь, але можна було об'єднуватися у громадські організації, діяльність яких здійснювалася згідно з законодавством (ст. 22).

Положення встановлювало 41-годинний робочий тиждень і допускало несення служби понад вказаний час, а також у вихідні та святкові дні. Несення служби у понадурочний, нічний час, у вихідні та святкові дні мало додатково оплачуватися у відповідності з чинним законодавством. Службу працівники міліції зобов'язані були відбувати там, де цього вимагали інтереси служби, місце обумовлювалося наказами прямих начальників, аж до продовження служби за межами Республіки (п. 21).

Визначалося чотири види відповідальності: дисциплінарна, адміністративна, матеріальна та кримінальна (п. 23). Запроваджувалося обмеження в отриманні чергового спеціального звання при наявності раніше накладеного та не знятого дисциплінарного стягнення (п. 36), вказувався порядок позбавлення спеціальних звань за вироком суду, що набрав законної сили, або у відповідності до чинного законодавства (п. 38).

З метою вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ, підвищення ефективності їх роботи, поліпшення добору, розстановки і виховання кадрів, стимулювання підвищення кваліфікації, ініціативності, творчої активності та відповідальності працівників за доручену справу проводилася атестація осіб рядового і начальницького складу (п. 47). Положенням урегульовувалися питання відпусток (чергових, короткострокових, через хворобу, канікулярних, у зв'язку із закінченням навчальних закладів системи Міністерства внутрішніх справ СРСР і Міністерства внутрішніх справ УРСР, додаткових та соціальних (по вагітності, пологах і догляду за дитиною, творчих, у зв'язку з навчанням (розділ VI), звільнення зі служби в органах внутрішніх справ (в запас, у відставку, через хворобу, через обмежений стан здоров'я, за вислугою строку служби, через службову невідповідність, порушення дисципліни, за власним бажанням, через скорочення штатів (розділ VII), а також особливості

проходження служби окремими категоріями осіб начальницького складу (розділ VIII).

Загальний стан дотримання дисципліни і законності серед працівників органів внутрішніх справ продовжував залишатися складним [364; 365]. Мали місце непоодинокі випадки вчинення працівниками міліції розбійних нападів, участі у бандитських угрупованнях, скоєння працівниками інших резонансних надзвичайних подій, серед яких злочинні прояви, факти необережного поводження з табельною зброєю та її втрати, нехтування встановленими правилами безпеки під час виконання службових обов'язків, грубі порушення Правил дорожнього руху тощо. Надзвичайно гостро в органах внутрішніх прав стояло питання дотримання працівниками ОВС прав і свобод громадян під час службової діяльності [366, с. 5, 12, 46, 83 зв., 131, 132].

Самоусунення керівників від контролю за дотриманням дисципліни та законності підлеглими співробітниками приводило до того, що останні самі ставали на шлях вчинення злочинів, виступаючи не лише як пособники, а й організатори злочинних груп. Так, у грудні 1991 р. у ході реалізації оперативної інформації був затриманий начальник карного розшуку одного з райвідділів міліції м. Харкова підполковник міліції У., який, зловживаючи службовим становищем, вилучив у громадян автомобілі «BMW» та «Mercedes» і продав, присвоївши собі кошти. Крім того, маючи на меті створення видимого благополуччя в організації роботи з розкриття неочевидних злочинів, він використовував своє службове становище всупереч інтересам служби. Це виражалося в істотному порушенні прав і законних інтересів Є., що неодноразово незаконно затримувався, доставлявся та утримувався під вартою за вказівкою У., і врешті був убитий невідомими слідством особами, яким У. організував його незаконну передачу [367, с. 79].

Серйозні зміни у соціально-економічній та політичній ситуації в країні, криміногенній обстановці, непоодинокі факти грубих порушень законності в

діяльності правоохоронних органів, незадовільний стан службової дисципліни та злочинності серед працівників міліції стали передумовами для появи 29 липня 1991 р. нового Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ [368, с. 599], який складався з шести розділів та 44 статей.

У першому розділі статут визначав, що дисципліна осіб рядового і начальницького складу в органах внутрішніх справ полягала в додержанні порядку і правил, установлених законодавством Української РСР та Союзу РСР, присягою, статутами, нормативними актами Міністерства внутрішніх справ Української РСР та Міністерства внутрішніх справ СРСР, хоча щодо останнього, то вже за місяць було прийнято Акт проголошення незалежності України, яким чітко встановлювалося, що з моменту проголошення незалежності діючими на території України є лише нормативно-правові акти Української РСР [369, с. 502]. Крім того, перелічувалися заходи, якими дисципліна власне і досягалася (ст. 3) та до чого зобов'язувала (ст. 2), у ст. 6 зазначалось, що застосовувати заохочення і накладати дисциплінарні стягнення міг тільки прямий начальник, визначення якого подавалося у п. 2 тієї ж статті.

У розділі другому «Заохочення» (ст. 120) сформульовано вичерпний перелік заохочень, якими могли бути відзначені особи рядового та начальницького складу за сумлінне ставлення до виконання службових обов'язків: оголошення подяки, нагородження цінним подарунком або грошми, почесною грамотою, нагрудним знаком органів внутрішніх справ, присвоєння дострокового чергового спеціального звання або присвоєння спеціального звання, вищого на один ступінь від звання, передбаченого займаною посадою. Як захід заохочення, могло застосовуватися зняття раніше накладеного стягнення. Для навчальних закладів (підрозділів) системи МВС вказаний перелік був дещо ширшим. Крім того, не виключалася можливість представлення осіб рядового та начальницького складу до державних нагород за проявлену мужність і відвагу при виконанні службових обов'язків, а також інші особливі заслуги перед державою (ст. 14).

У ст. 15 розділу третього «Дисциплінарні стягнення» давався вичерпний перелік стягнень щодо осіб рядового та начальницького складу, а саме: зауваження, догана, сувора догана, затримка у присвоєнні чергового спеціального звання або поданні на його присвоєння на строк до одного року, попередження про неповну посадову відповідність, пониження в посаді, пониження в спеціальному званні на один ступінь та звільнення з органів внутрішніх справ.

До речі, наступний та нині діючий Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ [347] та Проект Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» [348] значно розширюють перелік заходів дисциплінарного заохочення у порівнянні із Дисциплінарним статутом органів внутрішніх справ 1991 р. та дещо скорочують перелік дисциплінарних стягнень, що, на нашу думку, може свідчити про тенденцію до більш позитивних заходів забезпечення дисципліни.

Розділ четвертий регламентував права начальників щодо застосування заохочень і накладення дисциплінарних стягнень, а розділ п'ятий – процедуру застосування заохочень, порядок і виконання дисциплінарних стягнень. Розділ шостий присвячений пропозиціям, заявам та скаргам.

Незважаючи на наявність значної кількості нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення дисципліни в міліції, лише в підрозділах виконавчо-трудових установ за «недопустимі зв'язки» впродовж 1986-1987 рр. було притягнуто до кримінальної відповідальності 7 працівників міліції, 15 звільнено за негативними мотивами, 97 осіб – покарано у дисциплінарному порядку (за передачу арештованим грошей, наркотичних засобів, спиртних напоїв і т.п.) [365, с. 5]. За результатами службової атестації в органах МВС у 1988 р. 290 працівників міліції звільнено з міліції Харківщини як непридатних для подальшого проходження служби за своїми діловими та моральними якостями (неприпустимість злиття працівників МВС зі злочинним елементом) [365, с. 171].

6 грудня 1991 р. МВС України видало наказ № 552 «Про заходи по зміцненню законності в діяльності органів внутрішніх справ» [370], яким регламентувався порядок здійснення службових розслідувань стосовно осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ у разі надходження до органів та підрозділів внутрішніх справ України, навчальних закладів та науково-дослідних установ системи Міністерства внутрішніх справ України відомостей про вчинення ними дій, які порушують права і свободи громадян, службову дисципліну [371, с. 406-408].

Незважаючи на вжиті заходи щодо зміцнення дисципліни та законності в органах внутрішніх справ, у 1992 р. 201 працівника міліції вироком суду було визнано винними у вчиненні злочинів. Найбільша кількість засуджених була у Київській, Дніпропетровській та Харківській областях серед працівників карного розшуку та дільничних інспекторів міліції у переважній більшості за фактами хабарництва, перевищення службових повноважень і зловживання службовим становищем [372].

Висновки до розділу 3

Дослідивши розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції періоду уповільнення темпів суспільного розвитку і застою та перебудови, можна констатувати, що з появою Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ 1971 р. орієнтація засобів підтримання службової дисципліни в органах внутрішніх справ набула більш позитивного спрямування внаслідок акцентування уваги насамперед на заходах заохочення, і Дисциплінарними статутами органів внутрішніх справ 1984 та 1991 рр. ця тенденція була продовжена. Але реалії того часу, як-от: низький рівень матеріального забезпечення працівників міліції, ненормований робочий день, невисокий авторитет служби, стрімка плінність кадрів, що

спричиняла збільшення навантаження на співробітників, які лишалися у лавах міліції, не могли не вплинути на внутрішній стан особи та переоцінку нею принципів і поглядів, що само собою призводило до порушень службової дисципліни та законності. Крім того, постійними залишалися факти зловживання алкогольними напоями, непрофесійного ставлення до службових обов'язків, аморальної поведінки на службі та у побуті.

Аналіз теоретико-правових засад діяльності товариських судів (судів честі) рядового і начальницького складу та їх ролі у зміцненні дисципліни працівників міліції дозволяє зробити такі висновки. В органах міліції (внутрішніх справ) система товариських судів (судів честі) у своєму розвитку пройшла кілька етапів. На початковому етапі (1948–1965 рр.) товариські суди честі організовувалися у середовищі середнього і старшого начальницького складу і призначалися для створення в колективах підрозділів морально-етичної атмосфери, яка б засуджувала порушення працівниками міліції норм соціалістичної моралі та етики.

Надалі, у 1965–1991 рр. суди честі зазнали суттєвого корегування правових засад діяльності. Відомчі правові акти, що регулювали діяльність таких судів, було замінено актами вищих органів державної влади, а концептуальний зміст Положення про товариські суди в органах внутрішніх справ було приведено у відповідність із законодавчими актами союзних республік, які затвердили Положення про товариські суди, створені у державі за територіально-виробничим принципом.

Загалом же створення паралельних правосуддю органів для «виправлення людини силами колективу» в історичній перспективі себе дискредитувало. Суди честі та товариські суди не відображали громадської думки і врешті ставали в руках влади інструментом впливу при «розправі з неугодами».

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено спробу історико-правового узагальнення становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919–1991 рр.). Основні наукові й практичні результати дослідження:

1. Вивчення проблеми дисциплінарних правовідносин в органах міліції радянської України має носити комплексний характер, з використанням напрацювань і методів різних галузей суспільних наук. Це пов'язано із взаємопроникністю питань дисципліни, системністю у підході до вивчення аспектів дисциплінарних правовідносин як у сучасному розумінні, так і в історичному контексті.

2. Історіографія теми дослідження досить різнобічна. Використання методологічного інструментарію історії, історії права, теорії держави і права, філософії, соціології допоміг глибше зрозуміти історичний контекст розвитку дисциплінарних правовідносин, зважити позитивний і негативний досвід.

3. У Радянській Україні, як і загалом у СРСР, діяв цілий комплекс правових норм у сфері забезпечення дисципліни. Ці норми входили до кодифікованих актів, законів та підзаконних нормативних актів. Основним кодифікованим джерелом забезпечення дисципліни в органах міліції означеного періоду виступали Дисциплінарні статuti міліції (органів внутрішніх справ) 1919, 1923, 1926, 1931, 1948, 1971, 1984 та 1991 років) і Дисциплінарні статuti Червоної Армії (Збройних сил) 1919, 1940, 1946 років, які поширювали свою дію на працівників міліції під час воєнізації та відкомандирування у розпорядження армії у зв'язку з бойовими діями на фронтах.

Аналіз нормативних правових актів у рамках розглянутого періоду засвідчив, що саме правове регулювання дисциплінарних відносин, а не революційна правосвідомість, було провідною тенденцією в системі

дисциплінарних правовідносин у радянській міліції України і протистояло твердому адмініструванню в дисциплінарній практиці.

4. Активними суб'єктами дисциплінарних правовідносин виступали політапарати (відділи кадрів), прямим призначенням яких було здійснювати морально-виховний вплив на працівників міліції з метою зміцнення дисципліни в її рядах. Ліквідація політапаратів у міліції в середині 60-х років негативно позначилася на рівні політико-морального стану особового складу, стані дисципліни й законності, авторитеті органів міліції в суспільстві.

Істотним, але не провідним елементом у формуванні та зміцненні трудової, військової, службової дисципліни в радянській міліції України були товариські суди (суди честі). Формально вони були головним суб'єктом у боротьбі з порушниками трудової дисципліни, громадського порядку, моральних норм суспільства, а на практиці доволі часто реалізовували волю міліцейського керівництва чи політичних органів.

5. Основні чинники, що суттєво впливали на стан дотримання службової дисципліни працівниками міліції у досліджуваній період:

- високий рівень напруженості, тривожності в країні, у результаті чого відбувалася деформація ціннісних орієнтирів співробітників. Факт здійснення співробітником протиправного діяння нерідко був наслідком серйозного, тривалого переосмислення ціннісних орієнтирів, способу життя, особистих перспектив, домінуючих мотивів. З урахуванням впливу сукупності негативних факторів, насамперед у соціально-економічній сфері, багато співробітників були вимушені не тільки придивлятися до реальних процесів і встановлювати пріоритети між належним та існуючим, але й міняти акценти у своїх рішеннях і діях;

- підпадання працівників міліції під вплив загальної криміналізації суспільства. Оскільки їх діяльність тісно пов'язана зі злочинністю, це викликало і продовжує викликати у багатьох співробітників негативні зміни у психіці, як наслідок – пасивна діяльність, хронічні переживання негативних

емоційних станів, почуття дискомфорту тощо, що зрештою спричиняє часом неадекватні дії і вчинки;

- добір на службу в міліцію працівників, що за своїми морально-вольовими, професійними, психологічними якостями та станом здоров'я не відповідали вимогам до кандидата на службу;

- прорахунки в забезпеченні належної професійної підготовки персоналу, контролю за його професійною підготовкою (в тому числі низький рівень освіти у школах міліції та вищих навчальних закладах системи НКВС (МВС);

- недостатня увага з боку керівництва щодо організації роботи з психологічного забезпечення;

- недоліки в організації службової діяльності (неправильне розміщення кадрів, некомпетентність керівників, їх байдужість до проблем підлеглих). Практично повсюдно по Україні фіксувалися факти прийому на службу співробітників, що не відповідали вимогам професійного й морально-психологічного характеру. Кадрова політика, націлена на відновлення й омолодження кадрів, призвела до появи у правоохоронних органах значної кількості працівників, орієнтованих лише на одержання особистої вигоди від такої діяльності;

- незадовільний стан виховної роботи й формальне ставлення деяких начальників політчастих (відділів кадрів) до своїх посадових обов'язків;

- мізерний рівень матеріального забезпечення працівників міліції, невідповідність між рівнем матеріальної забезпеченості, ступенем соціально-правової захищеності й значно збільшеними навантаженнями на особовий склад спричиняли звільнення з органів значної частини професіоналів, що й породжувало явище відчутного «розмивання» кадрового потенціалу;

- помилкова тенденція до заохочення начальників за мужність і героїзм, відповідальне ставлення до службових обов'язків тощо, у той час як цього заслуговували саме підлеглі;

- вплив таких негативних чинників, як «пияцтво», вживання наркотиків, негативні сексуальні зв'язки (статевий зв'язок із затриманими), азартні ігри тощо.

Саме через це та інші причини авторитет органів міліції був надзвичайно низьким, що робило цю професію не престижною і само по собі сприяло залученню до її лав осіб з недостатнім рівнем морально-вольових, культурних та професійних якостей, осіб, зорієнтованих на задоволення власних потреб всупереч інтересам служби, а не на самовіддане служіння Українському народу.

6. Чимало причин порушення дисципліни та законності працівниками міліції радянської України не усунуто й донині. Тому пріоритетними заходами попередження дисциплінарних проступків та злочинів, вчинюваних працівниками поліції, МВС та інших державних воєнізованих структур, може бути таке:

- реальне забезпечення наданих законодавством соціальних пільг і гарантій працівникам шляхом розробки та введення соціальних кредитів на купівлю житла чи забезпечення житлом працівників, що прослужили в органах 10 років;

- створення більш прийнятних умов праці, відпочинку, перспектив кар'єрного зростання;

- зміна системи матеріального і морального стимулювання шляхом підняття рівня оплати праці для працівників української поліції до рівня поліції європейських країн, що стимулюватиме до якісного виконання службових обов'язків, створить умови, за яких працівник буде дорожити службою й уникати корупційних дій;

- забезпечення ефективної системи відбору кадрів на службу в поліцію (підвищити вимоги до перевірки об'єктивності інформації про осіб, які вступають на службу, про бездоганність їхньої репутації; відродити практику комплектування органів поліції, МВС за направленням громадських

організацій, трудових колективів і колективів мікрорайону, а також осіб, які пройшли військову підготовку у Збройних Силах України;

- розроблення і належне фінансування державних програм, а також громадських організацій для підтримки сімей працівників поліції, які отримали каліцтво або загинули при виконанні службових обов'язків, учасників АТО тощо.

- запровадження більш тяжких санкцій до правопорушників за публічне приниження чи невиконання законних вимог працівника поліції, МВС чи іншого державного воєнізованого органу, котрий виконує обов'язки з охорони громадського порядку і т.п., шляхом внесення відповідних поправок до чинного законодавства України;

- суворе дотримання начальниками всіх рівнів нормативно-правових актів, інструкцій, директив та розпоряджень щодо тактовного та толерантного на засадах взаємоповаги спілкування з підлеглими. Не допускати образливого чи нецензурного спілкування між працівниками.

- введення механізму юридичної відповідальності начальника (працівника) відділу кадрів за вчинення працівником органу, підрозділу поліції, МВС чи іншого державного воєнізованого органу дисциплінарного проступку чи злочину за неналежне виконання покладених на нього службою обов'язків, шляхом внесення відповідної норми до дисциплінарного законодавства служб та відомств. На нашу думку, вчинення працівником дисциплінарного проступку може бути наслідком неналежно проведеної з працівником роботи співробітниками відділів кадрів, направленої на попередження та профілактику їх вчинення.

Ефективне впровадження цих заходів, спрямованих на попередження дисциплінарних проступків, забезпечення дисципліни в державних воєнізованих органах і зокрема Національній поліції України та МВС, призведе до підвищення авторитету служби серед населення, вплине на зменшення числа таких негативних явищ, як плинність кадрів, злочинність, корупцію,

порушення норм службової дисципліни, допоможе сформувати правильно орієнтований контингент нових працівників.

7. У державній політиці становлення та розвитку дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919–1991 рр.) є і позитивний, і негативний досвід. Негативним було те, що її творці не враховували особливостей дисциплінарних правовідносин. Нормативно-правові акти часто мали декларативний характер і через це не давали очікуваного результату, оскільки були далекі від обставин реальної дійсності, проблем працівника міліції, його матеріально-побутових потреб, особливостей взаємовідносин з начальником, колегами та іншими органами, організаціями та ін. Безумовно, колізія між тим, що було записано де-юре та тим, що відбувалося де-факто, впливала на правосвідомість працівника і викликала загальне невдоволення, що часто призводило до вчинення дисциплінарного проступку, а іноді й злочину.

Але слід підкреслити, що органи державної влади постійно здійснювали пошуки більш ефективного забезпечення дотримання дисципліни в органах міліції. Тож тепер маємо серйозні історичні здобутки у вигляді нормативно-правових актів, аналіз яких разом з дисциплінарною практикою дозволить узяти до уваги прорахунки минулого та позитивний досвід, більш зважено оцінити правові основи радянської державної служби, використати для внесення коректив у чинні законодавчі акти щодо правоохоронної сфери, зокрема при розробленні нових редакцій Дисциплінарних статутів для воєнізованих державних органів України загалом та при реформуванні системи органів МВС зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамова А. А. Дисциплина труда в СССР (правовые вопросы) / А. А. Абрамова. – М. : Юрид. лит., 1969. – 176 с.
2. Абрамова О. В. Комплексный подход к укреплению трудовой дисциплины / О. В. Абрамова, В. И. Никитинский. – М. : Юрид. лит., 1982. – 104 с.
3. Адушкин Ю. С. Дисциплинарное производство в СССР / Ю. С. Адушкин; под ред. В. М. Манохина. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1986. – 128 с.
4. Дудин А. П. Объект правоотношения : (вопросы теории) / А. П. Дудин. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. – 81 с.
5. Рогожин А. И. Рабоче-крестьянская советская милиция УССР в период иностранной военной интервенции и гражданской войны : конспект лекций / А. И. Рогожин ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1964. – 29 с.
6. Илясов С. Г. Дисциплинарная ответственность работников органов внутренних дел / С. Г. Илясов. – М. : МВД СССР, 1974. – 42 с.
7. Дегтярев И. Л. Актуальные вопросы совершенствования стиля работы, культуры и нравственного воспитания начальствующего состава органов внутренних дел / И. Л. Дегтярев. – Киев, 1977. – 160 с.
8. Мулукаев Р. С. Организационно-правовые основы становления советской милиции : учеб. пособие / Р. С. Мулукаев. – М. : Акад. МВД СССР, 1975. – 108 с.
9. Воробейкова Т. Из истории участия трудящихся в работе милиции по охране общественного порядка (1917-1937) / Т. Воробейкова // Охрана общественного порядка – основная задача органов охраны общественного порядка. – Киев : КВШ МООП СССР, 1968. – С. 44-50.
10. Портнов В. П. Некоторые вопросы создания советской милиции (1917 – 1918 гг.) / В. П. Портнов // Вестник Московского государственного университета. Серия 11 : Право. – 1972. – № 6. – С. 55–62.
11. Скомпский Ю. Н. Дисциплина и дисциплинированность работника органов внутренних дел / Ю. Н. Скомпский // Правовые аспекты

- укрепления дисциплины в органах внутренних дел : сб. науч. тр. / редкол.: В. А. Демиденко (отв. ред.) и др. – Киев : КВШ МВД СССР, 1985. – С. 35-36.
12. Медведев П. Н. Добиваться укрепления дисциплины в милиции / П. Н. Медведев // Партийная жизнь. – 1971. – № 22. – С. 42.
 13. Сборник документов и материалов по политико-воспитательной работе МВД СССР / сост. : Б. П. Михайлов, В. Я. Прищепенко, Л. М. Каверзин, В. Ф. Рудик. – М., 1972. – 640 с.
 14. Алтуев В. Н. Рабоче-крестьянская милиция Украинской ССР в период восстановления народного хозяйства (1921 – 1925 гг.) : дис. ... канд. ист. наук / Алтуев Виктор Николаевич ; Днепропетр. гос. ун-т. – Днепропетровск, 1976. – 179 с.
 15. Греченко В. А. Висвітлення діяльності міліції в роки непу в роботах істориків 50 – 80-х років ХХ ст. / В. А. Греченко // Право і Безпека. – 2014. – № 4 (55). – С. 7–11.
 16. Дрыжчаная Е. Г. Товарищеский суд и его воспитательно-предупредительная деятельность / Е. Г. Дрыжчаная. – Киев : Вища шк. 1986. – 65 с.
 17. Товарищеские суды : монография / А. Я Светлов, И. П. Лановенко, Г. И. Чангули, А. И. Миллер. – Киев : Наук. думка, 1987. – 184 с.
 18. Власенко С. И. Правоохранительные органы Украинской ССР в период восстановления народного хозяйства (1921-1925 гг.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Власенко Сергей Иванович ; Харьк. юрид. ин-т им. Ф. Э. Дзержинского. – Харьков, 1987. – 28 с.
 19. Гавриленко Д. А. Дисциплина в советском государственном аппарате и организационно-правовые средства ее обеспечения / Д. А. Гавриленко. – Минск : Наука и техника, 1979. – 151 с.
 20. Гавриленко Д. А. Дисциплина, мораль, право / Д. А. Гавриленко ; науч. ред. : Л. Л. Попов. – Минск : Наука и техника, 1983. – 136 с.

21. Гавриленко Д. А. Дисциплина труда и средства ее обеспечения / Д. А. Гавриленко ; под ред. В. Ф. Чигира. – Минск : Наука и техника, 1985. – 120 с.
22. Гавриленко Д. А. Дисциплина в советском государственном управлении и средства ее обеспечения : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Гавриленко Демьян Александрович. – М., 1988. – 22 с.
23. Гавриленко Д. А. Служебная дисциплина в органах внутренних дел: сущность, значение и способы укрепления : учеб. пособие / Д. А. Гавриленко, А. А. Подубейко. – Минск : Академия МВД Республики Беларусь, 2000. – 100 с.
24. Лесь І. О. Поняття дисциплінарних правовідносин в органах міліції / І. О. Лесь // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 2 (65). – С. 230-235.
25. Маюров Н. П. Профессиональные союзы сотрудников рабоче-крестьянской милиции (1918 – 1937 гг.) : дис. ... канд. ист. наук / Маюров Николай Петрович ; С.-Петерб. ин-т МВД России. – СПб., 1995. – 200 с.
26. Статистичні звіти про рух кадрів за 1967 рік // Державний архів Харківської області (далі ДАХО). – Ф. 4713. – Оп. 3. – Спр. 12. – 37 арк.
27. Горбунов С. П. Становление дисциплинарных отношений в милиции РСФСР (1917 – 1931 гг.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Горбунов Сергей Петрович ; Акад. упр. МВД РФ. – М., 2001. – 24 с.
28. Сливка С. С. Професійна культура працівника міліції : монографія / С. С. Сливка ; Львів. ін-т внутр. справ. – Львів : ЛІВС, 1995. – 94 с.
29. Поліковський М. Ф. Міліція західних областей України в 1945 – 1950 рр.: (політико-правовий аналіз діяльності) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Поліковський Микола Федорович ; МВС України; Ун-т внутр. справ. – Харків, 1995. – 22 с.
30. Ануфрієв М. І. Управлінські шляхи зміцнення дисципліни в органах внутрішніх справ (соціолого-правові аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук /

- Ануфрієв Микола Іванович ; Університет внутрішніх справ. – Харків, 1998. – 190 с.
31. Щербина В. І. Дисциплінарна відповідальність державних службовців органів внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Щербина Віктор Іванович; Ун-т внутр. справ. – Харків, 1998. – 22 с.
32. Кравченко Ю. Ф. Міліція України / Ю.Ф. Кравченко. – Київ : Генеза, 1999. – 432 с.
33. Мещеряков Е. В. Военизация милиции УССР в конце 1921 – начале 1922 гг. / Е. В. Мещеряков // Вісник Університету внутрішніх справ. – Харків, 1999. – № 7. – С. 97–101.
34. Лабоженко Д. В. Організація міліції України за часи Великої Вітчизняної війни / Д. В. Лабоженко // Вісник Університету внутрішніх справ. – Харків, 1999. – № 7. – С. 151–157.
35. Лагоша М. М. Міліція України в 1945–1953 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Лагоша Микола Миколайович ; Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 2000. – 19 с.
36. Зозуля Є. В. Діяльність міліції України в умовах становлення незалежної держави (90–ті рр. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Зозуля Євген Вікторович ; Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2002. – 20 с.
37. Войцеховський М. М. Правові основи організації та діяльності органів міліції України у повоєнний період (1946 – 1953 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Войцеховський Михайло Михайлович ; Ун-т внутр. справ. – Харків, 2001. – 16 с.
38. Коцан І. Д. Міліція Харківщини у 1917 – 1930-х роках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Коцан Ігор Дмитрович ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2003. – 20 с.
39. Олійник О. І. НКВС України (1917 – 1941 рр.): структура, функції, діяльність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук /

- Олійник Олександр Іванович ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2000. – 19 с.
40. Галкін Д. В. Організаційно-структурна побудова міліції УСРР у 1918 – 1934 роках (історико-правова характеристика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Галкін Дмитро Вікторович ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2011. – 21 с.
41. Усенко І. Б. Україна в роки НЕПу : доля курсу на революційну законність / І. Б. Усенко. – Харків : Вид-во УВС, 1993. – 70 с.
42. Гавриленко О. А. Організація та діяльність органів внутрішніх справ України у тоталітарний період / О. А. Гавриленко, В. С. Сезонов, О. М. Танько // Право і Безпека. – 2003. – № 2. – С. 77–79.
43. Греченко В. А. Україна у добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки ХХ ст.) : [монографія] / В. А. Греченко, О. Н. Ярмиш. – Харків : Вид-во НУВС, 2001. – 276 с.
44. Васильєв С. В. Правовий статус працівників міліції УСРР у 20-х роках ХХ ст. : дис. ... канд. юрид. наук / Васильєв Станіслав Валерійович ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2008. – 214 с.
45. Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ : Генеза, 2000. – Т. 1 : 1917–1925. – 1997. – 499 с.
46. Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ : Генеза, 2000. – Т. 2 : 1926–1945. – 1999. – 406 с.
47. Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ : Генеза, 2000. – Т. 3 : 1946–1990. – 2000. – 615 с.
48. Мартыненко О. А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины : монографія / О. А. Мартыненко. – Харьков : Изд-во ХНУВС. – 2005. – 468 с.

- 49.Бандурка О. М. Становлення та розвиток міліції України (1921–1930 роки) : історико-правове дослідження : [монографія] / О. М. Бандурка, В. А. Греченко, О. Н. Ярмиш. – Харків : Золота миля, 2015. – 498 с.
- 50.Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник / О. М. Бандурка. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1998. – 473 с.
- 51.Бандурка О. М. Професійна етика працівників органів внутрішніх справ : навч. посіб. / О. М. Бандурка. – Харків : НУВС, 2001. – 220 с.
- 52.Тищик Б. Й. Історія держави і права України: академічний курс : підручник / Б. Й. Тищик, І. Й. Бойко. – Київ : Ін Юре, 2015. – 807 с.
- 53.Бурдін М. Ю. Нагляд за провадженням попереднього слідства в Україні в другій половині XIX століття / М. Ю. Бурдін // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 4. – С. 192–195.
- 54.Венедиктов В. С. Юридична відповідальність працівників ОВС України : монографія / В. С. Венедиктов ; МВС України. Нац. ун-т внутр. справ. – Харків : Вид-во НУВС, 2003. – 269 с.
- 55.Головко О. М. Взаємодія з органами місцевого самоврядування як форма зв'язку органів внутрішніх справ з населенням / О. М. Головко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. пр. – Донецьк : ДЮІ МВС при ДонНУ, 2000. – № 2, ч. 1. – С. 146–151.
- 56.Адміністративна відповідальність в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. А. Т. Комзюка. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. – 99 с.
- 57.Єрмоленко-Князева Л. С. Дисциплінарна відповідальність державних службовців в Україні : проблеми адміністративної теорії та практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Єрмоленко-Князева Лілія Станіславівна ; Класичний приват. ун-т. – Запоріжжя, 2014 – 20 с.
- 58.Іншин М. І. Організаційно-правові засади проходження служби в ОВС України : [наук.-практ. посіб.] / М. І. Іншин, В. С. Венедиктов. – Харків. : Вид-во НУВС, 2002. – 164 с.

- 59.Музичук О.М. Поняття дисципліни та особливості її забезпечення в державному управлінні / О. М. Музичук // Держава і право : проблеми становлення і стратегія розвитку : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф., 18–19 трав. 2013 р. / редкол.: С.С. Лукаш (голова) та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Сумська філія. – Суми : Папірус, 2013. – С. 375–378.
- 60.Шевченко А.Є. Діяльність міліції України в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Шевченко Анатолій Євгенійович ; Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 1998. – 17 с.
- 61.Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. для студ. вищ. навч. закл. : [пер. з рос.] / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2008. – 655 с.
- 62.Колюка М. М. Сутність та особливості службової дисципліни в органах внутрішніх справ / М. М. Колюка // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2002. – Вип. 54. – С. 90–93.
- 63.Добробаба М. Б. Проблема определения правовой природы дисциплинарных правоотношений в служебном праве / М. Б. Добробаба // Административное право и процесс : науч.-практ. и информ. изд. – М., 2012. – № 5. – С. 18–20.
- 64.Марков В. В. Сутність та особливості службової дисципліни в ОВС / В. В. Марков // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 1. – С. 171–174.
- 65.Марков В. В. Правові основи забезпечення дисципліни та законності в ОВС [Електронний ресурс] / В. В. Марков // Форум права. – Харків : ХНУВС, 2007. – № 2. – С. 139–145. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
- 66.Марков В. В. До проблеми визначення службової дисципліни працівників ОВС / В. В. Марков // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1 (№60). – С. 235–241.

67. Синявська О. Ю. Засоби забезпечення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України (організаційно-правові питання) : дис. ... канд. юрид. наук / Синявська Олена Юхимівна ; Ун-т внутр.справ. – Харків, 2001. – 215 с.
68. Андреєва О. Б. Напрями організації діяльності щодо забезпечення дисципліни і законності в ОВС / О. Б. Андреєва // Право і Безпека. – 2010. – № 2. – С. 129–132.
69. Куракін О. М. Дисциплінарна відповідальність в органах МВС / О. М. Куракін // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2001. – № 3 – С. 139–148.
70. Ряшко О. В. Проблеми законності і дисципліни та профілактики правопорушень в органах внутрішніх справ : поняття, принципи, основні засади, схеми, коментарі : навч. посіб. / О. В. Ряшко; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів : ЛьвДУВС, 2008. – С. 140.
71. Тищенко О. В. Дисциплінарні стягнення за прогул : історико-правові аспекти / О. В. Тищенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 1. – С. 37, 71–76.
72. Сергєєв А. В. Проблемні аспекти забезпечення дисципліни і законності в органах внутрішніх справ / А. В. Сергєєв // Актуальні проблеми управління персоналом в ОВС : матеріали наук.–практ. конф., Харків, 24 жовт. 2002 р. – Харків : Вид-во ХНУВС, 2002. – С. 151–154.
73. Прилипко С. М. До питання дисциплінарної відповідальності / С. М. Прилипко // Правова держава : щорічник наук. праць / редкол. Ю. С. Шемшученко (гол. ред.) та ін. ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2009. – Вип. 20. – С. 263–271.
74. Тихомиров А. Д. Профессиональное правомерное поведение работников органов внутренних дел : социально-правовой анализ : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Тихомиров Александр Деонисович ; Ин-т гос-ва и права. – Киев, 1990. – 20 с.

75. Хавронюк М. І. Дисциплінарні правопорушення і дисциплінарна відповідальність : навч. посіб. / М. І. Хавронюк. – Київ : Атіка, 2003. – 240 с.
76. Соціологічно-правові аспекти зміцнення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України : навч.-метод. посіб. / М. І. Ануфрієв, В. С. Венедиктов, О. В. Негодченко та ін. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2000. – 164 с.
77. Передерій О. С. Дисциплінарна відповідальність як складова правового статусу поліції країн континентальної правової сім'ї (загальнотеоретична характеристика на прикладі Німеччини) / О. С. Передерій // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Право. – 2008. – № 1. – С. 137–141.
78. Курило С. Жизни своей не щадя : из истории милиции Харьковщины / С. Курило. – Харьков : Прапор, 1987. – 295 с.
79. Тимченко А. П. Правовые основы организации деятельности милиции Украины в 1917–1941 гг.: учеб. пособие / МВД Украины, Луганский ин-т внутр. дел. – Луганск, 1998. – 71 с.
80. Договор об образовании Союза Советских Социалистических Республик от 30 декабря 1922 года [Электронный ресурс] // I съезд Советов ССР : стеногр. отчет с прил. – М. : Изд-во ЦИК СССР, 1923. – 24 с. – Режим доступа:
http://constitution20.ru/ckeditor_assets/attachments/43/dogovor_ob_obrazovani_i_sssr_1922.pdf.
81. Лесь І. О. Стан дисципліни та законності особового складу радянської міліції України в роки непу (1921– 1928 рр.) / І. О. Лесь // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 14 трав. 2015 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 127–135.
82. Милиция Украины // Рабоче-Крестьянская милиция. – М. : Изд-во НКВД, 1923 . – № 2–3. – 60 с.

83. Гавриленко О.А. Становлення та розвиток античних держав і права у Північному Причорномор'ї (кінець VII ст. н.е. – VI ст. н.е.) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Гавриленко Олександр Анатолійович ; Харк. нац.. ун-т внутр. справ. – Харків, 2010. – 451 с.
84. Страж улиц городских // Административный вестник. – 1918. – № 2. – С. 13-15.
85. Об организации власти на местах // Збір законів та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України і уповноважених РСФРР. – Харків : Вид-во Наркомюсту УСРР, 1919. – № 1. – С. 3.
86. Об организации милиции // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины за 1919 г. – Харьков : Изд. Наркомюста УССР. – 1919. – № 7. – 730 с.
87. Про організацію міліції : декрет Ради Народних Комісарів УСРР від 9 лют. 1919 р. // Зібрання узаконень і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України за 1919 р. – Харків : Вид. Наркомюсту УСРР, 1919. – № 7. – 864 с.
88. Лесь І. О. Організаційно-правові засади утворення Робітничо-селянської радянської міліції в УСРР (1919 р.) / І. О. Лесь // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 16 трав. 2013 р.). – Харків : ХНУВС, 2013. – С. 62–64.
89. Лесь І. О. Становлення дисциплінарних правовідносин в міліції УСРР періоду воєнного комунізму (1919) / І. О. Лесь // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12 груд. 2014 р.). – Харків : ХНУВС, 2014. – С. 117–121.
90. Нормативные акты о Советской милиции в 1917–1920 гг. / ВНИИ охраны обществ. порядка ; под ред. Л. Н. Гусева. – М. : ВНИИ МООП СССР, 1968. – 179 с.
91. Про організацію радянської робітничо-селянської міліції УСРР : інструкція НКВС УСРР від 23 берез. 1919 р. // Михайленко П. П.

- Історія міліції України в документах і матеріалах (1919–1953) : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ : Генеза, 1999. – Т. 1 : 1917–1925 рр. – 466 с.
92. Про вступ червоноармійців на службу до міліції на основі постанови Радоборони : інструкція Ради робітничо-селянської оборони від 13 лют. 1920 р. // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1920 г. – Киев : Т-во «Печатня С. В. Яковлева», Золотоворотская, № 11, 1920. – 574 с.
 93. Мулукаєв Р. С. Про співробітництво радянських республік у будівництві робітничо-селянської міліції / Р. С. Мулукаєв // Радянське право. – 1982. – № 11. – С. 63–67.
 94. Лесь І. О. Запровадження бібліотек при відділах міліції як одна із форм підвищення освітнього рівня працівників міліції Радянської України, періоду непу (1921 – 1923 рр.) / І. О. Лесь // Актуальні проблеми юридичної науки і практики : тези доп. та наук. повідомл. учасників III Регіональної наук.-практ. конф. (квіт. 2015 р.). – Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. – С. 12–16.
 95. Дисциплинарный устав Рабоче-крестьянской сельской милиции // Вестник Народного комиссариата внутренних дел. – 1919. – № 7. – С. 13–15.
 96. Лесь І. О. Система заохочень працівників Радянської Робітничо-селянської міліції УСРР за Дисциплінарним статутом 1923 р. / І. О. Лесь // Правові засади діяльності правоохоронних органів : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 груд. 2014 р.). – Харків : Діса плюс, 2014. – С. 69–71.
 97. Про дисциплінарні та адміністративні стягнення, які застосовуються до членів виконавчих комітетів та службовців радянських установ : Постанова ВЦВК та Ради Народних Комісарів УСРР від 5 черв. 1920 р. // Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України і

- уповноважених РСФРР за 1920 рік. – Харків : Вид. Наркомюсту УСРР, 1920. – № 17. – 790 с.
98. Тасмні накази : документи з кадрових питань // Державний архів МВС України. – Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 5. – 234 арк.
99. Лесь І. О. Деякі аспекти матеріально-побутового забезпечення особового складу радянської міліції України в роки непу (1920-ті рр.) / І. О. Лесь // Актуальні проблеми вітчизняного права в дослідженнях молодих вчених : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. курсантів, студентів, слухачів, ад'юнктів (аспірантів) та докторантів (Дніпропетровськ, 19 трав. 2016 р.). – Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2016. – С. 36-41.
100. Положення про Всеукраїнську школу командного складу міліції та розшуку // Бюлетень НКВС. – 1925. - № 7 (22). – 49 с.
101. Лесь І. О. Підготовка кадрів міліції Української СРР в 20-х рр. XX ст. / І. О. Лесь // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 трав. 2014 р.). – Харків : ХНУВС, 2014. – С. 148–153.
102. Положення про школу командного складу робітничо-селянської міліції УСРР і курси робітників виправно-трудоустанов : вступ до Постанови ВЦВК та Ради Народних Комісарів УСРР від 25 лют. 1928 р. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України за 1928 рік. Відділ 2. – Харків : Вид. Наркомюсту УСРР, 1928. – Ч. 21. – 208 с.
103. Звіти Харківського повітового управління робітничо-селянської міліції // ДАХО. – Ф. 120. – Оп. 1. – Спр. 3. – 111 арк.
104. Из истории милиции Советской Украины / под ред. П. П. Михайленко ; М-во охраны обществ. порядка УССР. – Киев: РИО МООП УССР, 1965. – С. 400.
105. Відчит за 1921 рік Начальника управління Харківської губернської робітничо-селянської міліції та розшуку (губміліція) // ДАХО. – Ф. 563. – Оп. 2. – Спр. 2. – 34 арк.

106. Про затвердження положення про робітничо-селянську міліцію УСРР : постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 14 верес. 1920 р. // Зібрання узаконень і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України. – Харків : Вид. Наркомюсту УСРР, 1921. – № 2. – 700 с.
107. Про створення Головного управління робітничо-селянської міліції : постанова НКВС від 26 берез. – 1 квіт. 1920 р. // Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України і уповноважених РСФРР. Відділ перший. – Харків : Вид. Наркомюсту УСРР, 1920. – № 25. – 1052 с.
108. Про притягнення стройових працівників міліції та активних працівників карного розшуку до відповідальності за ст. 107 КК УСРР за самовільне залишення служби раніше встановленого законом строку : постанова ВЦВК та Ради Народних Комісарів УСРР від 25 серп. 1925 р. // Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України / Рада Народних Комісарів УСРР, Народний Комісаріат юстиції УСРР. – Харків : Друк. «Вукопспілки», 1925. – № 29. – 1147 с.
109. Звіт про діяльність міліції Української СРР за 1923 рік : Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991) // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 151. – 50 арк.
110. Зведення по особовому складу міліції за 1921 рік Управління 3-го району робітничо-селянської міліції м. Харкова // ДАХО. – Ф. 567. – Оп. 4. – Спр. 2. – 77 арк.
111. Наказ по міліції та розшуку міста Харкова № 49 / т. Таємно // ДАХО. – Ф. 569. – Оп. 2. – Спр. 2. – 74 арк.
112. Справа № 1 9-го району Харківської губміліції з таємними наказами // ДАХО. – Ф. 572. – Оп. 2. – Спр. 1. – 101 арк.
113. Справа 3 2 9-го району Харківської губміліції «Різна таємна переписка про правопорушників» // ДАХО. – Ф. 572. – Оп. 2. – Спр. 2. – 264 арк.

114. За обвинуваченням міліціонерів П. та С. // ДАХО. – Ф. 872. – Оп. 1. – Спр. 426. – 125 арк.
115. Харківська губернська прокуратура. Справа за обвинуваченням Павла К. // ДАХО. – Ф. 872. – Оп. 1. – Спр. 204. – 6 арк.
116. Харківська губернська прокуратура. Справа за обвинуваченням Миколи К. – колишнього начальника 6-го району Харківської повітової міліції // ДАХО. – Ф. 872. – Оп. 1. – Спр. 209. – 5 арк.
117. Справа за обвинуваченням Губрозшуком М. за ч. 1 ст. 114 КК // ДАХО. – Ф. 872. – Оп. 2. – Спр. 96. – 83 арк.
118. Харківська губернська прокуратура. За обвинуваченням колишнього начальника міліції І. у контрреволюції // ДАХО. – Ф. 872. – Оп. 3. – Спр. 310. – 3 арк.
119. О милитаризации милиции: постановление Совета Оборона Украины от 30 июля 1919 г. // Известия ВУЦИК. – 1919. – 30 июля. – 12 с.
120. Протоколи засідань загального присутствія Ізюмської повітової міліції // ЦДАВО України. – Ф. 1675. – Оп. 1. – Спр. 16. – 34 арк.
121. Розпорядження, телеграми, накази Управління начальника Полтавської міської робітничо-селянської міліції, м. Полтава // ЦДАВО України. – Ф. 1791. – Оп. 3. – Спр. 11. – 225 арк.
122. Накази, розпорядження, обіжники робітничо-селянської міліції Української Держави // ЦДАВО України. – Ф. 2513. – Оп. 2. – Спр. 12. – 65 арк.
123. Накази Начальника міліції Південно-Західних залізниць за 1921 рік Управління начальника, м. Київ // ЦДАВО України. – Ф. 4497. – Оп. 1. – Спр. 1. – 762 арк.
124. Накази Начальника міліції Південно-Західних залізниць за 1921 рік Управління Катеринославської губернської радянської робітничо-селянської міліції, м. Катеринослав // Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО). – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 2. – 342 арк.

125. Листування з прокуратурою Начальника 4-го району Новомосковської повітової радянської робітничо-селянської міліції, с. Петрівка, Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії // ДАДО. – Ф. 472. – Оп. 4. – Спр. 35. – 17 арк.
126. Протоколи загальних зборів Виконавчого комітету Перещепинської районної ради Виконавчого комітету Перещепинської районної ради депутатів трудящих, с. Перещепине Перещепинського району Дніпропетровської області // ДАДО. – Ф. 570. – Оп. 1. – Спр. 12. – 155 арк.
127. Переписка з прокуратурою за 1921 рік // ДАДО. – Ф. 1520. – Оп. 1. – Спр. 6. – 22 арк.
128. Слідчі справи Народного слідчого по звинуваченню в контрреволюції Полтавського губернського відділення Народного комісаріату державного контролю // Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. 498. – Оп. 7. – Спр. 34. – 52 арк.
129. Відомості про злочини за посадою службовців міліції Лубенського повіту Полтавської губернії // ДАПО. – Ф. 1631. – Оп. 1. – Спр. 67. – 71 арк.
130. Протоколи та матеріали до них по чистці рядів міліції Зіньківського повіту // ДАПО. – Ф. 1631. – Оп. 1. – Спр. 442. – 24 арк.
131. Протоколи та матеріали до них по чистці Полтавської повітової робітничо-селянської міліції та обвинувальні матеріали на виключених службовців // ДАПО. – Ф. 1631. – Оп. 1. – Спр. 446. – 26 арк.
132. Протоколи засідань комісії з чистки апаратів органів міліції, комісії по боротьбі з бандитизмом Полтавського губернського управління робітничо-селянської міліції, м. Полтава Полтавської губернії // ДАПО. – Ф. 1631. – Оп. 2. – Спр. 14. – 85 арк.
133. Відомості про оперативну обстановку у повіті Полтавського губернського управління робітничо-селянської міліції, м. Полтава Полтавської губернії // ДАПО. – Ф. 15. – Оп. 1. – Спр. 4. – 61 арк.

134. Сборник законодательных документов по вопросам организации и деятельности советской милиции (1917–1920 гг.). – М. : ВШ МВД СССР, 1957. – 41 с.
135. Пятый Всеукраинский Съезд Советов (25 февраля – 3 марта 1921 г.) // Съезды Советов в документах (1917–1936): сборник: в 3 т. Т. 2. – М. : Госюриздат, 1960. – 435 с.
136. О реорганизации милиции и улучшению положения ее служащих: постановление СНК УССР от 5 апр. 1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины и уполномоченных РСФСР. – Харьков : Изд. Наркомюста УССР, 1921. – № 5. – 766 с.
137. Канцелярія Адмінвідділу Полтавського окружного виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (окрадмінвідділів) // ДАПО. – Ф. 1634. – Оп. 1. – Спр. 555. – 768 арк.
138. Кременчуцька повітова дума і управа // ДАПО. – Ф. 2032. – Оп. 2. – Спр. 63. – 102 арк.
139. Листування з Лохвицькою міською міліцією // ДАПО. – Ф. 3575. – Оп. 1. – Спр. 24. – 48 арк.
140. Звіти, відомості, протоколи пленумів, засідань губвиконкому (1921, 1922 року) Четвертого району Лохвицької повітової робітничо-селянської міліції, с. Івахники, Іваницької волості Лохвицького повіту Полтавської губернії // ДАПО. – Ф. 3576. – Оп. 4. – Спр. 459. – 511 арк.
141. О временной передачи милиции в ведение военного ведомства : постановление СНК УССР от 12 авг. 1921 г. // Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України і уповноважених РСФРР за 1921 р. – Харків : Вид-во Наркомюсту УСРР, 1921. – № 15. – 703 с.
142. О подчинении милиции УССР Военному командованию Украины и Крыма: Декрет ВУЦИК от 5 окт. 1921 г. // Збір законів і розпоряджень

- Робітничо-Селянського уряду України і уповноважених РСФРР за 1921 р. – Харків : Вид-во Наркомюсту УСРР, 1921. – № 16. – 640 с.
143. Из истории милиции Советской Украины / под ред. П. П. Михайленко ; М-во охраны обществ. порядка УССР. – Киев. : РИО МООП УССР, 1965. – 400 с.
144. Доклад Начальника Главного управления милиции РСФСР // ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 842. – 57 арк.
145. Результати роботи робітничо-селянської міліції за 1922 рік : документи з кадрових питань // Архів Міністерства внутрішніх справ України (далі Архів МВС). – Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 34. – 49 арк.
146. Листування, телеграми і телефонограми Харківської окружної прокуратури з губміліцією // ДАХО. – Ф. 876. – Оп. 3. – Спр. 50. – 11 арк.
147. Переписка з виконавчим комітетом рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (повітвиконком), Ізюмського повіту Харківської губернії // ДАХО. – Ф. 2761. – Оп. 1. – Спр. 419. – 204 арк.
148. Милиция Украины // Рабоче-крестьянская милиция. – 1923. – № 2–3. – 60 с.
149. Міхєєва О. К. Становлення та функціонування правоохоронних органів УСРР (1921–1928 рр.) : історичні аспекти : монографія / О. К. Міхєєва. – Донецьк : Схід. вид. дім, 2011. – 456 с.
150. Протоколи засідань Супрунівського волосного військового комісаріату (волвійськомат), с. Супрунівка Полтавського повіту, Полтавської губернії // ДАПО. – Ф. 15. – Оп. 2. – Спр. 6. – 30 арк.
151. Рішення Виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів Баляснівського волосного виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (волвиконком) с. Балясне Зінківського повіту Полтавської губернії // ДАПО. – Ф. 29. – Оп. 5. – Спр. 43. – 165 арк.

152. Постанови Полтавського губернського управління робітничо-селянської міліції за перше півріччя 1922 року // ДАПО. – Ф. 1631. – Оп. 2. – Спр. 939. – 118 арк.
153. Ближайшие задачи в деле укрепления органов Рабоче-крестьянской милиции // Административный вестник. – 1930. – № 7. – С. 22–24.
154. Калинин М. И. Новая политика административных органов / М. И. Калинин // Власть Советов. – 1922. – № 3. – 12 с.
155. Канцелярські справи Ізюмської повітової робітничо-селянської міліції // ДАХО. – Ф. 2761. – Оп. 2. – Спр. 49. – 367 арк.
156. Циркуляри та інструкції Куп'янського повітового управління робітничо-селянської міліції // ДАХО. – Ф. 3644. – Оп. 6. – Спр. 18. – 76 арк.
157. Циркуляри, копії циркулярів, розпорядження, інструкції Начальника Богодухівського повітового управління робітничо-селянської міліції, 1922 рік // ДАХО. – Ф. 4419. – Оп. 7. – Спр. 69. – 214 арк.
158. Циркуляри Міністерства внутрішніх справ // ДАПО. – Ф. 144. – Оп. 4. – Спр. 215. – 163 арк.
159. Мануильский Д. З. Доклад на I Всеукраинском совещании работников красной милиции / Д. З. Мануильский // Коммунист (Харьков). – 1922. – 18 марта.
160. Итоги второго Всеукраинского административного совещания при Наркомвнудел // Бюлетень НКВД (Харьков). – 1925. – № 9. – 24 с.
161. Звіт за результатами чистки робітничо-селянської міліції УСРР Полтавського міського управління робітничо-селянської міліції, м. Полтава, Полтавського округу // ДАПО. – Ф. 615. – Оп. 1. – Спр. 56. – 81 арк.
162. Переписка Полтавського окружного управління робітничо-селянської міліції з прокуратурою // ДАПО. – Ф. 381. – Оп. 2. – Спр. 16. – 150 арк.
163. Рішення повітового виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (вилвиконком), червень

- 1922 року Кобелянського повітового управління робітничо-селянської міліції, м. Кобеляки Кобеляцького повіту Полтавської губернії // ДАПО. – Ф. 146. – Оп. 8. – Спр. 155. – 55 арк.
164. Наказ про організацію у Кременчуцькому повіті загонів незаможних селян для боротьби з бандитизмом, серпень 1922 рік // ДАПО. – Ф. 1189. – Оп. 11. – Спр. 47. – 762 арк.
165. Протокол засідання Константиноградського виконкому від 12 травня 1921 року // ДАХО. – Ф. 3703. – Оп. 3. – Спр. 77. – 45 арк.
166. Бутурин. Двухнедельник управления милиции на Харьковщине // На посту. – Харьков, 1923. – 14 с.
167. Лист-повідомлення Харківської губміліції // ДАХО. – Ф. 1930. – Оп. 1. – Спр. 2. – 6 арк.
168. Відчит Начальника Харківської губміліції про стан боротьби зі злочинністю за 1927 рік // ДАХО. – Ф. 1931. – Оп. 11. – Спр. 423. – 400 арк.
169. Протокол собрания по чистке міліції Котелевського районного відділення міліції // ДАПО. – Ф. 3616. – Оп. 5. – Спр. 475. – 320 арк.
170. Лесь І. О. Вплив матеріального забезпечення працівників радянської міліції України на стан дисципліни та законності особового складу в роки НЕПу (1921–1928 рр.) / І. О. Лесь // Национальный юридический журнал : теория и практика. – 2015. – № 2 (12). – С. 5–9.
171. Отчет о деятельности Рабоче-крестьянского правительства Украинской Социалистической Советской Украины за период с 1 октября 1922 г. по 1 октября 1923 г. // Бюллетень НКВД (Харьков). – 1924. – № 3. – 36 с.
172. Об организации систематического контроля над работой милиции и о введении регулярной отчетности милиции перед населением : письмо ВЦИК от 19 нояб. 1928 г. № ПУ 74/7 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_3537.htm.

173. Звіт Артемівського губернського управління робітничо-селянської міліції про боротьбу зі злочинністю та бандитизмом за 1928 рік // ДАДО. – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр. 546. – 72 арк.
174. История рабоче-крестьянской милиции Черниговщины // Щит революционного порядка. – 1923. – № 5–6. – 32 с.
175. Документи про форми і методи боротьби органів міліції УСРР з бандитизмом за період з 3 серпня до 31 грудня 1923 року Центрального комітету Комуністичної партії Західної України (ЦК КПЗУ) (1923–1938) // ЦДАВО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 1957. – 130 арк.
176. Про віднесення витрат на утримання міліції на місцеві кошти : постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 12 січ. 1923 р. // Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах (1917–1953 рр.) : у 3 т. / П. П. Михайленко. – Київ, 1999. – Т. 1 : 1917–1925 рр. – С. 231.
177. Звіт Робітничо-селянської міліції // Вісті ВУЦИК. – 1929. – № 3. – С. 7.
178. Улучшение условий работы и быта работников милиции // Административный вестник. – 1928. – № 9. – 56 с.
179. Чайковський А. С. Айсберг : з історії органів внутр. справ і держ. безпеки України / А. С. Чайковський. – Київ : Парлам. вид-во, 2013. – 703 с.
180. Статистические сведения о деятельности уголовных розысков на Украине за период с 8 апреля по 5 мая 1922 года // ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 996. – 90 арк.
181. О мерах по усилению партийной и политико-просветительной работы в рабоче-крестьянской милиции : письмо ЦК КП(б) СССР от 4 авг. 1921 г. // Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України і уповноважених РСФРР за 1921 р. – Харків : Вид. Наркомюсту УСРР, 1921. – № 15. – 703 с.

182. Про скасування дисциплінарних судів і про затвердження Уставу про дисциплінарну відповідальність у порядку підлеглості : постанова ВЦВК та Ради Народних Комісарів УСРР від 17 жовт. 1928 р. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України . – Харків : Вид-во Наркомюсту УСРР, 1928. – № 29. – 60 с.
183. Ликвидация неграмотности и малограмотности в милиции // Рабоче-крестьянская милиция. – 1923. – № 2 – 3. – 46 с.
184. Об утверждении Дисциплинарного устава Рабоче-крестьянской милиции РСФСР : приказ НКВД № 120 от 4 сент. 1923 г. // Действующее законодательство по советскому управлению : в 2 вып. – М. : Вопросы труда, 1926. – Вып. 2. – 320 с.
185. Сборник приказов начальника ЦАУ НКВД – начальника милиции Республики. – М. : НКВД РСФСР, 1925. – № 18. – 910 с.
186. Об ответственности должностных лиц : циркулярное письмо НКВД начальника административных отделов губернских и областных исполнительных комитетов от 27 апр. 1925 г. // Съезды Советов СССР в постановлениях и резолюциях / под. общ. ред. А. Я. Вышинского ; АН СССР, Ин-т права. – М. : Изд-во «Ведомостей Верховного Совета РСФСР», 1939. – 304 с.
187. Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР : постанова ВУЦВК й РНК УСРР від 10 листоп. 1926 р. // Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ : Генеза, 2000. – Т. 2 : 1926 – 1945. – 1999. – С. 37–44.
188. Кодекс Законів про працю УСРР (1922р.) (Витяг) [Електронний ресурс] // Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / упоряд. : А. С. Чайковський та ін. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 656 с. – Режим доступу : <http://books.br.com.ua/20810>.
189. О внесении НКВД на утверждение в СНК Дисциплинарного устава милиции : постановление Президиума ЦК профсоюза

- совторгслужащих № 123 от 1 июля 1924 г. // Официальный бюллетень ЦК профсоюза совторгслужащих СССР. – 1924. – № 11. – С. 15.
190. Дисциплинарный устав Рабоче-Крестьянской милиции : приказ НКВД СССР № 123 от 7 июля 1926 г. // Бюллетень НКВД РСФСР. – 1926. – № 17. – 80 с.
191. О состоянии и деятельности милиции УССР за 1925/26 гг. (Из доклада) // ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 11. – Спр. 8. – 71 арк.
192. Готуємось до чистки // Радянський вартовий (Харків). – 1929. – 15 липня (№ 7). – 32 с.
193. Официальный бюллетень ЦК профсоюза Совторгслужащих СССР. – 1928. – № 7. – 205 с.
194. Отчет рабоче-крестьянской милиции в Президиуме ВУЦИК 31 января 1929 года // Вісті ВУЦВК (Харьков). – 1929. – 31 января (№ 25).
195. Цветопольский Г. Подготовка работников милиции и уголовного розыска / Г. Цветопольский // Административный вестник. – 1927. – № 12. – С. 41–45.
196. Про ліквідацію народного комісаріату внутрішніх справ УСРР : Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних комісарів УСРР від 28 грудня 1930 року // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 73. – 70 арк.
197. О подчинении органов милиции и розыска органам государственного политического управления УССР: приказ председателя Государственного Политического Управления УССР № 8 от 6 января 1931 года // ЦДАВО України. – Ф. 8. – Оп. 14. – Спр. 1119. – 171 арк.
198. Об утверждении Положения и Устава о Главном управлении рабоче-крестьянской милиции при Совете Народных Комиссаров УССР : постановление СНК УССР от 23 апр. 1932 г. // Собрание законов УССР. – 1932. – № 9. – С. 80.
199. XIII років // Радянський вартовий. – 1932. – 5 лютого (№ 5).

200. О правовом и материальном положении работников милиции и уголовно розыска : постановление ЦИК и СНК СССР от 3 февр. 1931 г. // Бюллетень НКВД. – 1931. – № 4. – 80 с.
201. Положение о Рабоче-крестьянской милиции : постановление СНК СССР от 25 мая 1931 г. // Собрание Законодательства СССР. – 1931. – № 33. – С. 247.
202. Про прогули та самовільне залишення роботи : наказ Харківської облради ГПУ від 4 листопада 1933 року № 215 // Архівне відділення Управління режимно-технічного забезпечення інформації ГУНП в Харківській області (далі Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області). – Ф. 171. – Оп. 1. – Спр. 4. – 11 арк.
203. Положення про обов'язкове носіння під час виконання службових обов'язків форменого одягу та закріпленої за посадою зброї від 14 червня 1926 р. // Адміністративний вісник. – 1926. – № 24. – 48 с.
204. Про заходи з посилення дисципліни та законності серед особового складу : наказ начальника УНКВС в Харківській області від 28 серп. 1934 р. № 115 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області. – Ф. 171. – Оп. 1. – Спр. 9. – 5 арк.
205. О дисциплинарных делах // ДАХО. – Ф. 845. – Оп. 3. – Спр. 797. – 195 арк.
206. Про організацію систематичного контролю над роботою міліції та про введення регулярної звітності міліції перед населенням : лист ВЦВК від 19 листоп. 1928 р. № ПУ 74/7 // Адміністративний вісник. – 1928. – № 18. – 40 с.
207. Дисциплінарний статут робітничо-селянської міліції от 31 июня 1931 года // Щит революционного порядка. – 1931. – № 9. – С. 36.
208. Якименко М. Крах соціальної утопії, або Примусова колективізація на Полтавщині та її наслідки // Прапор. – 1990. – № 10. – С. 144–151.

209. Министерство внутренних дел, 1902–2002 : исторический очерк / Е. И. Белов, А. В. Борисов, В. К. Виноградов и др. ; под ред Р. Г. Нургалиева. – М. : Объед. ред. МВД России, 2004. – 648 с.
210. Про поліпшення матеріального та культурно-побутового стану міліції : постанова колегії МРСІ в справі перевірки виконання директив партії від 22 листоп. 1931 р. // Вартовий Жовтня. – 1931. – 15 грудня (№ 20).
211. Специальная записка в ЦК КП(б)У не позднее июня 1932 г. Начальник РК милиции УССР // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6390. – 210 арк.
212. Про підвищення та зміцнення дисципліни особового складу підрозділень Р.–С. міліції Київської залоги : наказ начальника Р.–С. міліції Київської області № 31 від 6 лют. 1934 р. (Витяг) // Вартовий Жовтня. – 1934. – 13 лютого (№ 4 (74) .
213. Про заходи з покращення діяльності міліції : наказ Начальника УНКВС по Харківській області від 11 жовт. 1942 р. № 220 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області. – Ф. 171. – Оп. 4. – Спр. 1. – 114 арк.
214. О выполнении приказа ОГПУ № 522 от 26 марта 1934 года «Об улучшении работы милиции в городах» : приказ Государственного политического управления УССР № 285 от 14 мая 1934 г. // Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ : Генеза, 2000. – Т. 2 : 1926–1945. – 1999. – С. 202–203.
215. Харьковский губернский прокурор. Дело по наблюдению К. Павла Павловича // ДАХО. – Ф. Р–872. – Оп. 1. – Спр. 204. – 6 арк.
216. О руководстве дознаниями в органах РКМ НКВД УССР: приказ Народного комиссариата внутренних дел УССР № 669 от 21 авг. 1935 г. // Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ : Генеза, 2000. – Т. 2 : 1926–1945. – 1999. – С. 207–208.

217. Харьковский губернский прокурор. Дело по наблюдению К. Николая бывшего начальника 6-го района Харьковской уездной милиции // ДАХО. – Ф. Р-872. – Оп. 1. – Спр. 209. – 14 арк.
218. Об образовании общесоюзного Народного Комиссариата внутренних дел : постановление Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР от 10 июля 1934 г. // Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ : Генеза, 2000. – Т. 2 : 1926–1945. – 1999. – С. 203–205.
219. Про підсудність працівників міліції військовим трибуналам, порядку розслідування й направлення справ про військові злочини : наказ Голови військового трибуналу № 188/28–з // Административный вестник. – 1928. – № 6. – 60 с.
220. Об утверждении Положения о прохождении службы начальствующим составом Рабоче-крестьянской милиции НКВД СССР : постановление Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров Союза ССР от 3 июля 1936 г. // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 7006. – 51 арк.
221. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик // Конституция общенародного государства. – М. : Политиздат, 1978. – С. 226–244.
222. Дело № 15 о незаконных действиях (нарушении постановления ЦИК'а от 15 июня 1921 г. № 127) Центрозыска // ДАХО. – Ф. Р-872. – Оп. 2. – Спр. 9. – 24 арк.
223. Про затвердження Положення про військові трибунали в місцевостях, оголошених на воєнному стані, і в районах воєнних дій : Указ Президії ВР СРСР від 22 черв. 1941 р. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 г. – июль 1956 г.) / под ред. Ю. И. Мандельштам. – М. : Госюриздат, 1956. — С. 210–211.
224. О военном положении : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 22 июня 1941 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума

- Верховного Совета СССР (1938 г. – июль 1956 г.) / под ред. Ю. И. Мандельштам. – М. : Госюриздат, 1956. — С. 213–215.
225. Історія органів внутрішніх справ : навч. матеріали до спецкурсу : в 2 ч. Ч. 2 : XX століття / [О. А. Гавриленко, Б. Г. Головки, Л. О. Зайцев та ін.] ; за ред. Л. О. Зайцева; Ун–т внутр. справ. – Харків : Ун–т внутр. справ, 1999. – 154 с.
226. Об утверждении указа Президиума Верховного Совета СССР об объединении НКВД в единый наркомат : постановление политбюро ЦК ВКП(б) от 21 июля 1941 года // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК : в 16 т. – 8-е изд., доп. и испр. – М. : Политиздат, 1971. – Т. 6 : 1941–1954. – С. 124.
227. Міліція України : історичний нарис, портрети, події / упоряд.: П.П. Михайленко та ін. ; голова ред. ради : Ю. О. Смирнов. – Київ : Ін Юре, 2002. – 888 с.
228. О работе отдела кадров НКВС УССР за 1944 г. : доклад от 15 марта 1945 г. // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1368. – 77 арк.
229. О применении к органам и войскам НКВД Дисциплинарного устава Красной Армии : приказ НКВД СССР № 1033 от 16 ноября 1940 р. // Архив МВД Украины. – Ф. 3. – Оп. 4. – Д. 46. – 43 арк.
230. Про посилення заходів по забезпеченню дисципліни в рядах міліції у зв'язку з ускладненням обстановки : наказ начальника УНКВС по Харківській області від 30 лип. 1940 р. № 301 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області. – Ф. 171. – Оп. 6. – Спр. 19. – 40 арк.
231. Предать суду нарушителей милицейской дисциплины // Вартовий Жовтня. – 1940. – 9 серпня (№ 31).
232. О проведении специального дознания о проступках личного состава, требующих рассмотрения в дисциплинарном суде // Архів МВС України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 82. – 223 арк.
233. Рапорт // Архів МВС України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 80. – 187 арк.

234. Доклад начальника особой инспекции НКВД УССР // Архів МВС України. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 3. – 16 арк.
235. О нарушении революционной законности и совершенных кражах и грабежах со стороны отдельных военнослужащих, дислоцирующихся в г. Бориславе : постановление заседания бюро Бореславского Горкома КП(б)У от 21 июля 1945 г. // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2379. – 88 арк.
236. Уголовное дело по обвинению милиционера Б. в преступлении по должности // ДАХО. – Ф. 872. – Оп. 2. – Спр. 11. – 72 арк.
237. Биленко С. В. Советская милиция в защите социалистического Отечества (1941–1945 гг.) : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра юрид. наук / Биленко Семен Владимирович ; Академия МВД СССР. – М., 1983. – 35 с.
238. Шевченко А. Є. Діяльність міліції України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / Шевченко Анатолій Євгенійович ; Донец. держ. ун-т. – Донецьк, 1998. – 17 с.
239. На службі завжди бути одягненим по формі // Вартовий Жовтня. – 1940. – 9 серпня (№ 31).
240. История советской милиции: Советская милиция в период социализма (1936 – 1977 гг.) : в 2 т. / С. В. Биленко, В. С. Гольдман, А. П. Косицын и др. ; под ред. Н. А. Щелокова. – М. : Академия МВД, 1977. – Т. 2 : 1936 – 1977. – 338 с.
241. Лесь І. О. Стан дисципліни та законності серед особового складу працівників міліції України в надзвичайних умовах воєнної обстановки (1941 – 1945 рр.) / І. О. Лесь // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2015. – Т. 1, № 33. – С. 27–31.
242. Про роботу відділу кадрів : наказ начальника УНКВС по Харківській області від 15 берез. 1944 р. № 95 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області.

243. Доклад о деятельности партизанских отрядов, сформированных органами НКВД от 3 января 1944 г. // ЦДАВО України. – Ф. 62. – Оп. 8. – Спр. 23. – 56 арк.
244. О политико-моральном состоянии, служебной дисциплине и партийно-политической работе в органах милиции НКВД СССР : доклад Начальника Главного управления милиции НКВД СССР за 1944 г.» // Архів МВС України. – Ф. 4. – Оп. 42. – Спр. 112. – 320 арк.
245. Про посилення заходів із забезпечення дисципліни в рядах міліції : наказ начальника УНКВС по Харківській області від 2 лют. 1946 р. № 258 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області. – Ф. 171. – Оп. 5. – Спр. 12. – 65 арк.
246. О ликвидации должностей заместителей начальников районных и городских отделов по политчасти, должностей заместителей начальников районных и городских отделов по политчасти: приказ НКВД № 0453 от 22 дек. 1943 г. // Архив МВД Украины. – Ф. 2. – Оп. 1. – Д. 53. – 631 л.
247. Справка о вооружении истребительных батальонов УССР по состоянию на 6 авг. 1941 г. // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 8. – Спр. 3. – 100 арк.
248. Про заохочення особового складу : наказ начальника УНКВС по Харківській області від 4 черв. 1945 р. № 80 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області. – Ф. 171. – Оп. 6. – Спр. 2. – 78 арк.
249. Статистический отчет о движении кадров за 1944 г. // ДАХО. – Ф. 4713. – Оп. 3. – Спр. 12. – 37 арк.
250. Информация прокурора Харьковской области секретарю Харьковского облисполкома КП(б)У о нарушении социалистической законности // ДАХО. – Ф. 4713. – Оп. 1. – Спр. 315. – 62 арк.
251. Всем начальникам г/о и р/о РКМ по Днепропетровской области от 31 декабря 1940 года, г. Днепропетровск // ДАДО. – Ф.–Р. 2644. – Оп. 1. – Спр. 36. – 468 арк.

252. Дозоры и доклады о состоянии следственной работы // ДАХО. – Ф. Р–4713. – Оп. 1. – Спр. 87. – Ст. 88. – 112 арк.
253. Лесь І. О. Правовий механізм зміцнення дисципліни в органах міліції в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1944 рр.) / І. О. Лесь // Держава і право : проблеми становлення і стратегія розвитку : зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (17–18 трав. 2014 р., м. Суми) / Сумська філія Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – Суми : ПАПРУС, 2014. – С. 29–32.
254. Кузьмин С. Лагерники / С. Кузьмин // Молодая гвардия. – 1993. – № 5–6. – 192 с.
255. О политико-моральном состоянии служебной дисциплины личного состава и партийно-политической работе в органах милиции МВД Украинской ССР за III квартал 1946 года : доклад от 5 нояб. 1946 г. // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3703. – 118 арк.
256. О подборе и воспитании кадров из местного населения в органах Министерства внутренних дел Ровенской, Станиславской и Тернопольской областей : постановление ЦК КП(б)У от 6 апр. 1946 г. // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 31. – 95 арк.
257. Выступление начальника транспортной инспекции милиции комиссара милиции 3 ранга тов. Сайко на оперативном совещании начальников УМВД и их заместителей по милиции и кадрам областей Украины от 7 января 1947 года // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4939. – 87 арк.
258. О комплектовании органов МВД : докладная записка от 28 мая 1948 г. (Извлечение) // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5081. – 80 арк.
259. Статистические отчеты о движении кадров за 1946 год // ДАХО. – Ф. 4713. – Оп. 3. – Спр. 12. – 37 арк.

260. О работе отдела кадров МВД, МГБ, суда и прокуратуры Управления кадров ЦК КП(б)У за 1946 год : отчет от 15 янв. 1947 г. // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4998. – 34 арк.
261. Про службово-оперативну діяльність та особовий склад міліції Харківської області : наказ начальника УНКВС по Харківській області від 12 верес. 1941 р. №215 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області. – Ф. 171. – Оп. 7. – Спр. 6. – 108 арк.
262. Про посилення заходів з забезпечення дисципліни в рядах міліції : наказ начальника УНКВС по Харківській області від 2 лют. 1946 р. № 258 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області. – Ф. 171. – Оп. 7. – Спр. 8. – 35 арк.
263. О работе отдела кадров Министерства внутренних дел Украинской ССР за 1946 год : доклад от 10 февр. 1947 г. // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4939. – 57 арк.
264. О мерах по укреплению социалистической законности и советского правопорядка : доклад от 24 окт. 1947 г. // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4951. – 375 арк.
265. О выполнении постановления ЦК КП(б)У от 28 января 1948 г. «О состоянии и мерах по укреплению социалистической законности и советского правопорядка в Украинской ССР» : доклад от 8 июня 1948 г. // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5170. – 325 арк.
266. Дисциплинарный устав милиции (1948 г.) // Сборник нормативных актов о прохождении службы в органах МООП СССР. – Омск : Омская высшая школа милиции МООП СССР, 1968. – С. 264–271.
267. Секретно. Приказ ... от 07.08.1948 года // ДАХО. – Ф. 572. – Оп. 2. – Спр. 2. – 264 арк.
268. О политико-моральном состоянии и партийно-политической работе в органах милиции МВД Украинской ССР : доклад от 26 марта 1949 г. // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 6306. – 50 арк.

269. Звіти керівників УМВС областей, ГУМВС УРСР по боротьбі зі злочинністю за 1951 рік та плани на рік 1952 // ЦДАВО України. – Ф 6. – Оп. 1. – Спр.1042. – 131 арк.
270. Про посилення боротьби за зміцнення соціалістичної законності : наказ начальника УВС по Харківській області від 27 лип. 1958 р. № 302 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області. – Ф. 171. – Оп. 8. – Спр. 3. – 98 арк.
271. О проведенном совещании начальников областных и городских управлений милиции Украинской ССР от 13 июля 1951 г. : справка от 19 июля 1951 г., г. Киев (Извлечение) // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1738. – 174 арк.
272. Лесь І. О. Дотримання законності працівниками міліції при затриманні та утриманні осіб у КПЗ та БПЗ в Україні (перша половина ХХ ст.) / І. О. Лесь // Права людини та основоположні свободи : історія та перспективи розвитку (до 800-річчя Великої хартії вольностей) : матеріали XXXIII Міжнар. історико-правової конф. 17–20 верес. 2015 р., с. Коблеве / редкол. : І. Б. Усенко (голова) та ін. – Київ ; Херсон : ФОП Грінь Д. С., 2015. – С. 345–351.
273. Информация прокурора Харьковской области секретарю Харьковского облисполкома КП(б) У о нарушении социалистической законности от 22 сент. 1947 г. // ДАХО. – Ф. Р–4713. – Оп. 1. – Д. 315. – 62 арк.
274. Положение о медали «За отличную службу по охране общественного порядка : Указ Президии Верховного Совета СССР от 1 нояб. 1950 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mondvor.narod.ru/MOhrPor.html>.
275. О политико-моральном состоянии и партийно-политической работе в милиции МВД УССР : доклад от 4 апр. 1953 г. // ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 3. – Спр. 6. – 680 арк.

276. Щодо рівня загальноосвітньої підготовки кандидатів на службу в міліцію // Архів МВС України. – Ф. 4. – Оп. 4. – Спр. 465. – 432 арк.
277. Лесь І. О. Товариський суд (суд честі) органів внутрішніх справ Української РСР як суб'єкт дисциплінарних правовідносин / І. О. Лесь // Юридична наука та практика у третьому тисячолітті : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кошице (Словацька Республіка), 27–28 лют. 2015 р.). – Кошице : Ун-т Павла Йозефа Шафарика в м. Кошице, 2015. – С. 12–15.
278. Лесь І. О. Становлення та розвиток організаційно-правових засад співробітництва міліції з населенням в радянській Україні (1917–1991 рр.) / І. О. Лесь // Актуальні питання правової теорії та юридичної практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, Україна, 7–8 серп. 2015 р.). – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2015. – С. 14–17.
279. Лесь І. О. Деякі організаційно-правові засади розвитку партнерських відносин між органами поліції та громадянами в Україні / І. О. Лесь // Публічне управління у забезпеченні сталого розвитку країни : зб. тез наук.-практ. конф. за міжнар. участю (в межах Другої щорічної науково-освітньої виставки «Публічне управління ХХІ», приуроченої до Всесвітнього дня науки), 26 листоп. 2015 р. – Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2015. – С. 49–55.
280. Положение «О нагрудном значке «Отличник милиции» : приказ МВД СССР № 246 от 23.12.1953 г. // Советская милиция : каталог медалей и знаков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://mvd-znak.ru/stati_i_dop_materialy/znak_otlichnik_milicii/].
281. Лесь І. О. Стан дисципліни та законності в органах міліції України в перші післявоєнні роки (1946 – 1947 рр.) / І. О. Лесь // Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 13 листоп. 2015 р.). – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 166–170.

282. Про амністію : Указ Президії Верховної Ради СРСР від 27 берез. 1953 р. // На варті соціалізму (Полтава). – 1953. – 3 квітня (№ 16 (470)).
283. Результати Прокурорської перевірки // ДАХО. – Ф. 4713. – Оп. 1. – Спр. 87. – 88 арк.
284. Про виконання постанови ЦК КП(б)У від 14 грудня 1952 року «Про відбір комуністів до органів Міністерства держбезпеки та міліції УРСР» : наказ начальника УМВС по Харківській області від 25 лют. 1952 р. № 401 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області. – Ф. 171. – Оп. 8. – Спр. 10. – 185 арк.
285. За результатами роботи органів міліції Харківської області : наказ начальника УМВС по Харківській області від 3 берез. 1955 р. № 163 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області. – Ф. 171. – Оп. 8. – Спр. 13. – 23 арк.
286. Лесь І. О. Стан дисципліни та законності особового складу радянської міліції України в повоєнний період (1946 – 1953 рр.) / І. О. Лесь // Держава і право : проблеми становлення і стратегія розвитку : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 16–17 трав.) / Сумська філія Харків. нац. ун-ту внутр. справ. – Суми : ВД «Ельдорадо», 2015. – С. 29–32.
287. Слідчі справи // ДАПО. – Ф. 381. – Оп. 1. – Спр. 3. – 747 арк.
288. Про посилення відповідальності за порушення дисципліни під час несення служби : наказ начальника УВС Харківського обласного облвиконкому від 28 груд. 1961 р. № 62 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області. – Ф. 171. – Оп. 9. – Спр. 1. – 74 арк.
289. О мерах по материальному обеспечению офицеров и лиц высшего, старшего и среднего начальствующего состава Министерства внутренних дел СРСР и Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР, которые увольнялись в запас или отставку : постановление Совета Министров СССР от 19 мая 1954 г. № 952 // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета

- СССР, 1938 г. – июль 1956 г. / под ред. Мандельштам Ю. И. – М. : Госюриздат, 1956. — С. 555–560.
290. Об утверждении Положения о прокурорском надзоре в СССР : указ Президиума ВС СССР от 24.05.1955 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5015.htm.
291. О состоянии дисциплины среди личного состава милиции и меры по ее укреплению : приказ МВД СССР от 19 июля 1956 г. № 0290 // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956 г. / под ред. Ю. И. Мандельштам. – М. : Госюриздат, 1956. – С. 804–809.
292. Справа ... слідчого про зловживання робітників Таранівської райміліції // ДАХО. – Ф. 1929. – Оп. 1. – Спр. 190. – 28 арк.
293. Об усилении борьбы за укрепление социалистической законности : постановление Президиума Верховного Совета Украинской ССР от 7 июля 1958 г. // Борьба с преступностью в Украинской ССР : сборник : в 2 т. / сост. П. П. Михайленко. – Киев : ВШ МООП СССР, 1967. – Т. 2 : 1926–1967. – С. 713–717.
294. О мерах по предотвращению фактов обмана государства и по усилению контроля за достоверностью отчетов о выполнении планов и обязательств : постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 19 мая 1961 г. №440 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr3099.htm>.
295. Об усилении ответственности за посягательство на жизнь, здоровье и достоинство работников милиции и народных дружинников : Указ Президиума Верховного Сонета СССР от 15 февр. 1962 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1962. – № 8. – Ст. 83.
296. О мерах по улучшению деятельности советской милиции : постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 17 авг. 1962 г. № 307 // Свод Законов СССР. – М. : Известия, 1984. – Т. 5. – 510 с.

297. Положение о советской милиции // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1962. – № 8. – Ст. 83.
298. Присяга личного состава советской милиции : указ Президиума Верховного Совета СССР от 15 окт. 1962 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1963. – № 13. – Ст. 751.
299. Обзор результатов работы органов милиции МООП УССР по борьбе с уголовной преступностью за 1966 год : приложение к указанию МООП УССР № 44 от 15 марта 1967 г. // Архів МВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 550. – 89 арк.
300. Про хід комплектування органів міліції Української РСР за станом на 15 липня 1967 рік // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 6076. – 193 арк.
301. Об утверждении Указа Президиума Верховного Совета СССР «О переименовании Министерства охраны общественного порядка СССР в Министерство внутренних дел СССР [Электронный ресурс] : указ Президиума Верховного Совета СССР // Электронный фонд правовой и нормативно–технической документации. – Режим доступа : <http://docs.cntd.ru/document/901982282>.
302. Нова форма радянській міліції і правила її носіння (Витяг) // Радянський міліціонер (Київ). – 1969. – 27 груд. (№ 99 (1517)).
303. З оголошенням Положення про Міністерство внутрішніх справ Української РСР : наказ Міністра внутрішніх справ Української РСР № 180 від 22 верес. 1972 р. // Архів МВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 691. – 13 арк.
304. Про результати роботи Міністерства внутрішніх справ Української РСР за 1969 рік : доповідна записка від 10 лют. 1970 р. (Витяг) // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 393. – 66 арк.
305. Об итогах работы органов внутренних дел Республики по борьбе с преступностью и обеспечению общественного порядка за первое полугодие 1971 года : решение Коллегии Министерства внутренних

- дел Украинской ССР от 9 июля 1971 г. // Архів МВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 675. – 290 арк.
306. Об итогах работы с кадрами в 1969 году и мерах по улучшению подбора, расстановки и воспитания кадров в органах МВД УССР : приказ министра внутренних дел Украинской ССР № 037 от 27 февр. 1970 г. (Извлечение) // Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ. : Генеза, 2000. – Т. 3 : 1946 – 1990. – С. 121–124.
307. Про результати роботи Міністерства внутрішніх справ Української РСР за 1969 рік : доповідна записка від 10 лют. 1970 р. (Витяг) // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 393. – 57 арк.
308. Сведения о составе кадров МВД Украинской ССР по специальному образованию (в процентах), состоянии дисциплины среди начальствующего и рядового состава и первоначальной подготовке кадров за 1968 – 1969 гг. : приложение к приказу МВД УССР от 27 февр. 1970 г. // Архів МВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 630. – 69 арк.
309. Об итогах работы органов внутренних дел республики по борьбе с преступностью и обеспечению общественного порядка за первое полугодие 1971 года : решение Коллегии Министерства внутренних дел Украинской ССР от 9 июля 1971 г. // Архів МВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 676. – 243 арк.
310. Об итогах работы органов внутренних дел республики по охране правопорядка за 1-е полугодие 1972 года и задачах по достойной встрече 50-летия образования Союза ССР : приказ Министра внутренних дел Украинской ССР от 14 авг. 1972 г. // Архів МВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 683. – 246 арк.
311. О Дисциплинарном уставе органов внутренних дел: Указ Президиума ВС СССР от 30.03.1971 [Электронный ресурс] // Правовая Россия. – Режим доступа : <http://lawru.info/dok/1971/03/30/n1189252.htm>.

312. Лесь І. О. Розвиток дисциплінарних правовідносин у Дисциплінарному статуті органів внутрішніх справ 1971 р. / І. О. Лесь // Право і Безпека. – 2014. – № 4 (55). – С. 16–21.
313. Лесь І. О. Значення дисциплінарних статутів органів внутрішніх справ 1971 та 1984 рр. / І. О. Лесь // Юридична Україна : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 28 листоп. 2014 р.). – Харків : Точка, 2014. – С. 18–20.
314. Дисциплинарный устав Вооруженных Сил СССР 1946 года (Выдержки) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vif2ne.org/nvk/forum/arhprint/387396>.
315. Об итогах работы органов внутренних дел республики по охране правопорядка за 1–е полугодие 1972 г. и задачах по достойной встрече 50-летия образования Союза ССР : приказ министра внутренних дел Украинской ССР от 14 авг. 1972 г. // Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ : Генеза, 2000. – Т. 3 : 1946 – 1990. – С. 138–143.
316. Про забезпечення вивчення та проведення атестацій на знання Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ : наказ УВС Харківського облвиконкому від 16 серп. 1984 р. № 701 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області. – Ф. 171. – Оп. 10. – Спр. 2. – 30 арк.
317. Об учреждении Почетной грамоты МВД УССР : приказ Министра внутренних дел Украинской ССР № 190 от 12 окт. 1972 г. // Архів МВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 691. – 114 арк.
318. О дальнейшем совершенствовании правового регулирования деятельности советской милиции : постановление Совета Министров СССР № 385 от 8 июня 1973 г. // Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ : Генеза, 2000. – Т. 3 : 1946 – 1990. – С. 150–156.

319. Об утверждении Положения о прохождении службы рядовым и начальствующим составом органов внутренних дел : постановление Совмина СССР от 23.10.1973 г. N 778 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_8190.htm.
320. Об итогах работы органов внутренних дел Украинской ССР в первом квартале 1975 года : решение Коллегии Министерства внутренних дел Украинской ССР от 14 апр. 1975 г. // Архів МВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 782. – 221 арк.
321. Про посилення заходів з укріплення службової дисципліни в органах та підрозділах міліції Харківської області : наказ начальника УВС Харківського облвиконкому від 5 серп. 1975 р. № 365 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області. – Ф. 171. – Оп. 12. – Спр. 89. – 412 арк.
322. Об учреждении Книги вечной славы Министерства внутренних дел Украинской ССР : приказ Министра внутренних дел Украинской ССР от 20 авг. 1975 г. // Архів МВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 772. – 207 арк.
323. О работе с кадрами в органах внутренних дел Украинской ССР : доклад от 18 янв. 1977 г. // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1551. – 25 арк.
324. О награждении медалью «Ветеран труда» лиц рядового и начальствующего состава органов внутренних дел : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 8 июня 1977 г. // Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ. : Генеза, 2000. – Т. 3 : 1946 – 1990. – С. 177.
325. Об утверждении Устава внутренней службы органов внутренних дел: приказ МВД СССР № 80 от 6 марта 1979 г. // Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ. : Генеза, 2000. – Т. 3 : 1946 – 1990. – С. 184–195.

326. Присяга рядового и начальствующего состава органов внутренних дел : указ Президиума Верховного Совета СССР от 23 окт. 1973 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1973. – № 43. – Ст. 603.
327. Об учреждении Книги почета МВД СССР и Почетной грамоты МВД СССР : приказ МВД СССР № 90 от 15 марта 1979 г. // Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ. : Генеза, 2000. – Т. 3 : 1946 – 1990. – С. 195–197.
328. Об учреждении медали «За безупречную службу»: приказ МВД СССР № 92 от 19 марта 1979 г. // Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ. : Генеза, 2000. – Т. 3 : 1946 – 1990. – С. 197–200.
329. Об учреждении Книги почета МВД УССР, Почетной грамоты МВД УССР и Книги вечной славы МВД УССР: приказ МВД УССР № 487 от 4 сент. 1980 г. // Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ. : Генеза, 2000. – Т. 3 : 1946 – 1990. – С. 202–205.
330. Про внесення молодшого сержанта О. та молодшого лейтенанта С. до Книги вічної слави : наказ УВС Харківського облвиконкому від 8 верес. 1980 р. № 93 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області. – Ф. 171. – Оп. 13. – Спр. 4. – 29 арк.
331. О порядке возмещения ущерба, причиненного гражданину незаконными действиями органов дознания, предварительного следствия, прокуратуры и суда : письмо Минфина СССР от 04.03.1982 г. № 27 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_11078.htm.
332. О Дисциплинарном уставе органов внутренних дел : приказ МВД СССР № 143 от 16 июля 1984 г. // Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ : Генеза, 2000. – Т. 3 : 1946 – 1990. – С. 214–229.

333. Вольдман Ю.А. О новом дисциплинарном уставе органов внутренних дел (сравнительное исследование) / Ю. А. Вольдман // Правовые аспекты укрепления дисциплины : сб. науч. тр. – Киев : Высш. шк. МВД УССР, 1985. С. 44.
334. Лесь І. О. Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ 1984 року (порівняльне дослідження) / І. О. Лесь // Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського союзу : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 5–6 черв. 2015 р.). – Херсон : Гельветика, 2015. – С. 19–22.
335. Про забезпечення вивчення та проведення атестацій на знання Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ : наказ УВС Харківського облвиконкому від 16 серп. 1984 р. № 701 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області. – Ф. 171. – Оп. 14. – Спр. 30. – 180 арк.
336. Лесь І. О. Арешт з утриманням на гауптвахті, як вид дисциплінарного стягнення за Дисциплінарним статутом органів внутрішніх справ (1984 р.) / І. О. Лесь // Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : матеріали Міжнар. наук.–практ. конф. (м. Харків, 25 квіт. 2014 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2014. – С. 148–151.
337. Лесь І. О. Історична генеза дисциплінарної відповідальності в органах міліції / І. О. Лесь // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 17 трав. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2016. – С. 108–114.
338. Справа про зловживання робітників Таранівського районного відділу міліції // ДАХО. – Ф. 872. – Оп. 1. – Спр. 190. – 27 арк.
339. О работе Министерства внутренних дел Украинской ССР в 1981 году от 20 февраля 1982 г. (Извлечение) // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 2265. – 23 арк.

340. Ямпольская Ц.А. Общественные организации и развитие социалистической государственности / Ц. А. Ямпольская. – М. : Юрид. лит., 1965. – С. 46–47.
341. Большой юридический словарь / В. Н. Додонов, В. Д. Ермаков, М. Крылова и др. – М. : Инфра-М, 2001. – 623 с.
342. Суд товаришів по честі [Електронний ресурс] // Закон і Бізнес. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/3235-sud_tovarishiv_po_chesti.html.
343. Лесь І. О. Правові основи діяльності товариських судів та їх роль в укріпленні службової дисципліни працівників міліції Української РСР [Електронний ресурс] / І. О. Лесь // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 317–322. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_55.pdf.
344. Информация облисполкома Харьковской области 1960–1961 год // ДАХО. – Ф. Р-203. – Оп. 1. – Д. 290. – 91 л.
345. Положение о товарищеских судах рядового и начальствующего состава органов внутренних дел : указ Президиума Верховного Совета СССР от 3 мая 1984 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex12877.htm>.
346. Орловский Ю.П. Правовое регулирование служебной дисциплины лиц рядового и начальствующего состава органов внутренних дел / Ю. П. Орловский. – М. : ВШ МВД СССР, 1983. – С. 26.
347. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : Закон України від 22 лют. 2006 р. № 3460–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 29. – Ст. 245.
348. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : проект Закону України № 3857 від 01.02.2016 // Ліга : Закон. Главный правовой портал Украины : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2Z500A.html.

349. Лесь І. О. Висвітлення дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР–УРСР (1919–1991 рр.) у вітчизняній та зарубіжній літературі / І. О. Лесь // Нормотворення і систематизація в праві: до 1000-річчя Руської Правди і 450-річчя Другого (Волинського) статуту Великого князівства Литовського: матеріали XXXV Міжнар. історико-правової конф. (22–25 верес. 2016 р., м. Дубно) / редкол. : І. Б. Усенко (голова) та ін. – Київ–Херсон: ФОП Грінь Д. С., 2016. – С. 350–356.
350. О состоянии преступности в Украинской ССР за 1 полугодие 1986 года : докладная записка от 4 авг. 1986 г. (извлечение) // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 3016. – 31 арк.
351. Чорнобильська катастрофа в документах, фактах та долях людей / В. І. Коваленко, В. М. Миколук, В. С. Ільчишин, В. Н. Черватюк. – Київ : РВВ МВС України, 1996. – 560 с.
352. Щербак Ю. Чорнобиль – незагойна рана на тілі України / Ю. Щербак // Літературна Україна. – 1989. – 26 січня.
353. Лесь І. О. Участь міліції у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС: до 30-ї річниці ядерної катастрофи / І. О. Лесь // Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції : зб. матеріалів ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 трав. 2016 р., м. Суми) / Сумська філія Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – Суми : Ельдорадо, 2016. – С. 24–26.
354. О состоянии преступности в Украинской ССР за I полугодие 1987 года : информация от 3 авг. 1987 г. (Извлечение) // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 3190. – 74 арк.
355. О серьезных недостатках в организации искоренения самогоноварения от 18 мая 1987 г. // Архів МВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 1169. – 62 арк.
356. О порядке применения статьи 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР «Об ответственности за самогоноварение» :

- постановление Президиума Верховного Совета СССР от 12 июня 1987 г. // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 3191. – 110 арк.
357. О состоянии преступности в Украинской ССР за 1 полугодие 1987 года : информация от 3 авг. 1987 г. (Извлечение) // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 3190. – Арк. 42–47.
358. О форме одежды и нормах снабжения вещевым имуществом начальствующего и рядового состава милиции : приказ МВД СССР от 25.08.1987 г. N 180 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_14233.htm
359. Об объявлении постановления Совета Министров СССР от 19 мая 1989 г. № 417 «Об улучшении материального обеспечения рядового и младшего начальствующего состава органов внутренних дел» : приказ МВД СССР № 106 от 6 июня 1989 г. // Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3-х т. / П.П. Михайленко, Я. Ю. – Київ : Генеза, 2000. – Т. 3 : 1946 – 1990. – С. 255–256.
360. Лесь І.О. Дисциплінарні правовідносини в органах внутрішніх справ Української РСР на початку 80-х рр. ХХ ст. і в період становлення незалежної держави України (1991 р.) // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Одеська юрид. академія» ; редкол. : В. В. Завальнюк (голов. ред.) та ін. – Одеса : Гельветика, 2016. – Вип. 76. – С. 104–109.
361. Про міліцію : Закон Української РСР від 20 груд. 1990 р. № 565–ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 21.
362. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.15 р. № 580–VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
363. Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ : затв. постановою Каб. Міністрів УРСР від 29 лип. 1991 р. № 114 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-91-п>.

364. Про грубі порушення законності в органах та підрозділах внутрішніх справ Харківської області : наказ УВС Харківського облвиконкому від 28 жовт. 1991 р. № 89 // Архівне відділення УРТЗІ ГУНП в Харківській області. – Ф. 171. – Оп. 16. – Спр. 5. – 320 арк.
365. Про посилення заходів спрямованих на зміцнення дисципліни та законності : наказ УВС Харківського облвиконкому від 4 квіт. 1990 р. № 100.
366. Секретно. Управление внутренних дел Харьковского облисполкома // ДАХО. – Ф. 2. – Оп. 205. – Спр. 40. – 132 арк.
367. Лесь І. О. Деякі причини порушення дисципліни та законності працівниками міліції періоду здобуття Україною незалежності (1991 р.) / І. О. Лесь // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків, ХНУВС, 2015. – С. 77–81.
368. Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ Української РСР : затв. указом Президії Верховної Ради України від 29 лип. 1991р. № 1368–XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 45. – Ст. 599.
369. Про проголошення незалежності України : постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серп. 1991 р. № 1427–XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 38. – Ст. 502.
370. Про заходи по зміцненню законності в діяльності органів внутрішніх справ : наказ МВС України від 6 груд. 1991 р. № 552 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0541-13>.
371. Лесь І. О. Правові підстави звільнення за скоєння вчинків, що дискредитують звання рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України (поч. 90-х рр. XX ст.) / І. О. Лесь // Державний суверенітет, національна безпека і світовий правопорядок в історико-правовому вимірі : матеріали XXXI Міжнар. наук.-практ.

- конф. (27–30 листоп. 2014 р., м. Берегове) / редкол. : І. Б. Усенко (голова) та ін. – Київ – Ужгород : Говерла, 2014. – С. 406–410.
372. Мартиненко О. А. Злочини працівників ОВС України : аналіз сталих тенденцій [Електронний ресурс] / О. А. Мартиненко // Тюремний портал / Громадська правозахисна організація «Донецький Меморіал». – Режим доступу : <http://ukrprison.org.ua/expert/1286620207>.